

Uniwersytet Rzeszowski
University of Rzeszów

ISSN 1898-5084
eISSN 2658-0780

kwartalnik / quarterly

NIERÓWNOŚCI SPOŁECZNE A WZROST GOSPODARCZY

Social Inequalities and Economic Growth

NUMER / NUMBER

74 (2/2023)

Rzeszów 2023

Redaktor naukowy / Scientific editor
Prof. dr hab. Michał Gabriel Woźniak

Rada naukowa czasopisma / Scientific board
Dr hab. prof. UR Grzegorz Ślusarz – przewodniczący / president,
Prof. Joachim Becker (Austria), Prof. dr hab. Viktor Chuzhykov (Ukraine),
Dr. Ing. Marie Gabryšová (the Czech Republic), Prof. dr hab. Grzegorz W. Kołodko,
Doc. Ing. Martin Mizla (Slovakia), Dr hab. prof. AWSB Barbara Piontek,
Dr hab. Ondrej Štefaňák (Slovakia), Prof. dr ing. Josef Vodák (Slovakia),
Prof. Grigoris Zarotiadis (Greece), Prof. dr Piotr Żmuda (Germany)

KOLEGIUM REDAKCYJNE / EDITORIAL BOARD

Redaktor naczelny / Editor-in-Chief
Prof. dr hab. Michał Gabriel Woźniak

Redaktorzy tematyczni / Subject editors:
Dr hab. prof. UEK Małgorzata Adamska-Chudzińska, Dr hab. prof. PRz Teresa Bal-Woźniak,
Dr hab. prof. UR Anna Barwińska-Malajowicz, Dr hab. prof. UR Krzysztof Ryszard Bochenek,
Prof. dr hab. Mieczysław Dobija, Dr hab. prof. UR Ryszard Kata, Prof. dr hab. inż. Jacek Marek Kluska,
Dr hab. prof. UR Krystyna Leśniak-Moczuk, Dr hab. prof. UR Bogdan Wierzbiński

Redaktorzy statystyczni / Statistical editors:
Prof. dr hab. Tadeusz Edward Stanisz, Prof. dr hab. Andrzej Sokołowski

Sekretarze redakcji / Editorial secretaries
Dr Magdalena Cyrek
Dr Małgorzata Wosiek

Sekretarz redakcji ds. bibliografii / Bibliography correction
Dr Małgorzata Leszczyńska

Sekretarz techniczny redakcji ds. rozwiązań informatycznych / Information systems specialist
Mgr Ryszard Hall

Opracowanie redakcyjne/ Editorial revision
Mgr Piotr Cyrek

Redakcja techniczna / Technical editor
Mgr Ewa Kuc

Łamanie/Layout
Mgr inż. Ewa Blicharz

Wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną / The paper version is the reference version of the Journal

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2023

ISSN 1898-5084, eISSN 2658-0780

DOI 10.15584/nsawg

2058

WYDAWNICTWO UNIwersytetu Rzeszowskiego
THE PUBLISHING OFFICE OF THE UNIVERSITY OF RZESZÓW
35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. +48 17 872 13 69, tel./fax +48 17 872 14 26
e-mail: wydaw@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>
wydanie I; format B5; ark. wyd. 10; ark. druk. 9,25; zlec. red. 70/2023

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego
Printed and bound by: Printing House of the University of Rzeszów

Spis treści

Urszula Zagóra-Jonszta	
<i>Nierówności dochodowe i przeciwdziałanie im w poglądach Sismondiego</i>	5
Marek Leszczyński	
<i>Bezpieczeństwo ekologiczne w poszerzonej domenie bezpieczeństwa</i>	21
Beata Kasprzyk, Jolanta Wojnar	
<i>Dynamiczna analiza porównawcza rozwoju społeczno-gospodarczego i jakości życia w Polsce na tle krajów UE</i>	33
Damian Mowczan	
<i>Prawo Okuna – weryfikacja z wykorzystaniem panelowego modelu VAR dla polskich województw</i>	53
Michał Flieger	
<i>Koncepcja spójności a efektywność organizacyjna</i>	68
Iłona Godniak	
<i>Rola programów współpracy transgranicznej w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów przygranicznych w Polsce</i>	79
Krystyna Leśniak-Moczuk	
<i>Sukces wyborczy i polityka rządu Prawa i Sprawiedliwości w opiniach wybranych kategorii mieszkańców Podkarpacia</i>	97
Agata Szczukocka	
<i>Wpływ pandemii COVID-19 na branżę turystyczną w Polsce</i>	124
Wskazówki dla Autorów	141

Table of Contents

Urszula Zagóra-Jonszta	
<i>Income inequalities and counteracting them in Sismondi's views</i>	5
Marek Leszczyński	
<i>Ecological security in an extended security domain</i>	21
Beata Kasprzyk, Jolanta Wojnar	
<i>A dynamic comparative analysis of socio-economic development and quality of life in Poland on the background of EU countries</i>	33
Damian Mowczan	
<i>Okun's law – verification using a VAR panel model for Polish voivodeships</i>	53
Michał Flieger	
<i>Consistency concept and organisational effectiveness</i>	68
Hona Godniak	
<i>The role of cross-border cooperation programs in the socio-economic development of border areas in Poland</i>	79
Krystyna Leśniak-Moczuk	
<i>Determinants of electoral success and evaluation of the government of Prawo i Sprawiedliwość [Law and Justice] Party by the inhabitants of Podkarpackie</i>	97
Agata Szczukocka	
<i>Impact of the COVID-19 pandemic on the tourism industry in Poland</i>	124
Guidelines for Authors	143

*prof. dr hab. Urszula Zagóra-Jonszta*¹

Katedra Ekonomii
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Nierówności dochodowe i przeciwdziałanie im w poglądach Sismondiego

WPROWADZENIE

Zjawisko nierówności dochodowych nie pojawiło się wraz z powstaniem gospodarki kapitalistycznej. Społeczeństwa zawsze były bardziej elitarne niż egalitarne, może z wyjątkiem wspólnoty pierwotnej, jednak to właśnie kapitalizm nasilił polaryzację społeczeństwa i zmusił do przyjrzenia się bliżej temu zjawisku. Dominująca w XIX w. ekonomia klasyczna nie mogła przejść obojętnie wobec tego problemu. Klasycy poświęcili kwestii nierówności wiele uwagi, szukając obiektywnych przyczyn, starali się jednak usprawiedliwić ten stan rzeczy. Spośród licznej rzeszy XIX-wiecznych klasyków wyróżnia się Charles Leonard Simonde de Sismondi, którego stanowisko wobec nierówności dochodowych stanowi cel opracowania. Był przedstawicielem szkoły klasycznej, choć nietypowym ze względu na krytyczny stosunek do liberalizmu ekonomicznego i wolnokonkurencyjnego kapitalizmu. W przeciwieństwie do pozostałych klasyków, starał się rozwiązać problem nierówności poprzez większe zaangażowanie państwa w politykę społeczną i ekonomiczną.

W opracowaniu zastosowano metodę analizy źródeł, metodę porównawczą oraz prostą metodę opisu. Wykorzystano zarówno prace Sismondiego, jak i opracowania współczesnych autorów.

ROZWÓJ KAPITALIZMU A NIERÓWNOŚCI DOCHODOWE

W latach 1770–1820 dokonała się pierwsza rewolucja przemysłowa, w wyniku której nastąpiła powszechna mechanizacja pracy i zastosowanie nowych

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, ul. 1 Maja 50, 40-287 Katowice; e-mail: urszula.zagora-jonszta@ue.katowice.pl. ORCID: 0000-0003-4904-1025.

rozwiązań organizacyjnych, skutkując wzrostem produkcji i wydajności pracy oraz wyższą jakością wytwarzanych produktów, ale jednocześnie pociągając za sobą zjawisko nadmiaru siły roboczej i przyczyniając się do spadku płac robotników. Rozpoczął się proces odchodzenia od społeczeństwa agrarnego w kierunku przemysłowego. System stanowy zastąpiły klasy społeczne; pojawiła się nowa klasa – robotników, która w miarę rozwoju postępu technicznego ubożała. Taki kapitalizm pojawił się najpierw w Anglii, a potem we Francji. Początek XIX w. to narodziny systemu fabrycznego, który skutecznie zaczął wypierać manufakturę, zagrażał drobnej wytwórczości i generował bezrobocie. Proces ten się nasilał, pociągając za sobą z jednej strony wzrost kapitału i bogactwa, z drugiej rosnącą liczbę ubożających robotników i zniszczenie drobnej własności. Warunki pracy i życia robotników skazywały ich na nędzę. Jak dobitnie zobrazował to J.K. Galbraith: „Robotnicy – mężczyźni, kobiety i dzieci – pracowali masowo w fabrykach środkowych hrabstw Anglii i Szkocji. Z chwilą, gdy się raz znaleźli w fabrykach, a właściwie w miastach fabrycznych, byli poddani władzy pracodawcy – właściciela fabryki, kapitalisty. Nie mogli protestować przeciw płacom, godzinom pracy, niezdrowym, cuchnącym fabrykom i domom, przeciw zmęczeniu i krótkości życia” (Galbraith, 1991, s. 109). O ile w 1792 roku kwarta pszenicy kosztowała 43 szylingi, a tygodniowy zarobek robotnika 8 szylingów, o tyle w 1812 roku kwarta pszenicy to już równowartość 106 szylingów (Lipiński, 1968, s. 307). Jednak za nieszczęsny los robotników ówcześni klasycy obarczali winą ich samych twierdząc, że skoro jest ich za dużo, to powinni ograniczyć nadmierny przyrost naturalny, czego jednak nie potrafią.

Walka konkurencyjna między wielką fabryką a rzemiosłem oraz rosnący wyzysk robotników wzmogły polaryzację społeczeństwa. Techniczna przewaga systemu fabrycznego spowodowała nieunikniony, choć nie natychmiastowy, upadek produkcji drobnotowarowej. Wśród robotników, zwłaszcza w Anglii, nasilał się ruch niszczenia maszyn (tzw. ruch luddystów), które obwiniali za utratę pracy.

Należy również pamiętać, że pierwsza połowa XIX w., kiedy tworzył Sismondi, to okres dominacji gospodarki wolnokonkurencyjnej i braku możliwości zrzeszania się robotników w związki, które dawałyby im lepszą pozycję w walce o poprawę warunków życia. System klasowy zaostriżył sprzeczności w społeczeństwie i pogłębił przepaść między bogatymi a biednymi oraz ujawnił ostry konflikt interesów między proletariatem przemysłowym a przedsiębiorcami, którzy w pogoni za zyskiem stosowali różne formy wyzysku pracujących, takie jak: przedłużanie dnia roboczego nawet do 18 godzin, wzrost intensywności pracy i coraz powszechniejszy proceder zatrudniania kobiet i dzieci, których zarobki były niższe. Nowe realia społeczno-ekonomiczne były źródłem poważnych konfliktów społecznych.

Sismondi pisał po francusku, mieszkał z przerwami we Francji i w Anglii², a w 1795 roku jego rodzina osiedliła się w Toskanii, nabywając majątek ziemski, którym zarządzał do 1800 roku (Piątkowski, 1978, s. 6; Taylor, 1957, s. 103). Jednak większość życia spędził w Genewie. Tam też się urodził i umarł. Szwajcaria była stosunkowo spokojnym państwem, ale echa Wielkiej Rewolucji Francuskiej docierały tu, często wyolbrzymione, co wzbudzało strach i niechęć do tak drastycznej formy konfliktu.

Francja pozostawała w tyle za Anglią pod względem rozwoju gospodarczego, ponieważ ustrój monarchii absolutnej nie sprzyjał rozwojowi kapitalizmu. Dopiero rewolucja francuska zniosła pozostałości feudalne i umożliwiła rozwój wolnej konkurencji. Wcześniej, odwołanie edyktu nantejskiego w 1685 roku i uwikłanie Francji w długi okres wojen religijnych, a także upadek rzemiosła w wyniku ucieczki protestanckich rzemieślników oraz krach finansowy Johna Lawa w 1720 roku mocno podkopały finanse kraju. Rosło niezadowolenie społeczeństwa, które zakończyło się wybuchem Wielkiej Rewolucji Francuskiej w 1789 roku. Przyczyniła się ona do zmiany stosunków politycznych, własnościowych i społecznych i do objęcia władzy przez burżuazję – głównie bogate mieszczaństwo. Podjęte w wyniku rewolucji reformy doprowadziły do tego, że feudalna arystokracja utraciła uprzywilejowaną pozycję na rzecz nowej klasy – kapitalistów. Pojawiły się warunki umożliwiające rozwój stosunków kapitalistycznych i w przemyśle, i w rolnictwie (Danowska-Prokop, 2006, s. 13). Pod koniec XVIII w. Francja rozpoczęła okres wojen napoleońskich i weszła w wiek XIX prowadzona przez „małego kaprala”, który wprawdzie uwikłał kraj w niejeden ciężki konflikt, ale którego polityka przyczyniła się jednak do rozwoju francuskiego przemysłu. Jak wiadomo, wojna napędza koniunkturę i sprzyja wynalazkom w przemyśle. Gwiazda Napoleona zgasła w 1815 roku. Rewolucja i wojny napoleońskie wywołały inflację, do czego przyczyniła się również konieczność zapłaty kontrybucji na rzecz zwycięskiej koalicji oraz koszty utrzymania wojsk okupacyjnych (Baszkiewicz, 2004, s. 410–423). W lata dwudzieste XIX w. Francja weszła już jednak jako kraj dynamicznie się rozwijający.

Wprawdzie sam Sismondi mienił się uczniem Adama Smitha i większość autorów słusznie uważa go za przedstawiciela francuskiej ekonomii klasycznej, jednak śledząc jego poglądy można go również zaliczyć po części do nurtu drobnomieszczańskiego, a nawet niektórzy stawiają go w rzędzie socjalistów utopijnych, choć z tymi ostatnimi sam mocno polemizował (Sismondi, 1955,

² Sismondi był synem kalwińskiego pastora, przodkowie pochodzili z Włoch i Francji, a po odwołaniu edyktu nantejskiego schronili się w Genewie. Po wybuchu rewolucji francuskiej Genewa została zajęta przez wojska francuskie i rodzina Sismondiego, z uwagi na swoje konserwatywne poglądy i antyrewolucyjne nastawienie, poczuła się zagrożona. Wymigrowała do Anglii w 1793 roku, gdzie Jean Charles nauczył się angielskiego.

t. II, s. 287–288, 294–295, 297–298). Amerykańscy autorzy podręcznika z historii myśli ekonomicznej Harry Landreth i David Colander zaliczają go do reformatorów społecznych, uważając, że „jest wyraźnym poprzednikiem Marksa”, jednak wydaje się to zbyt daleko idącym stwierdzeniem (Landreth, Colander, 2005, s. 387–388).

ŹRÓDŁA NIERÓWNOŚCI DOCHODOWYCH WEDŁUG SISMONDIEGO

Początkowo Sismondi był zwolennikiem liberalizmu ekonomicznego i postępowych idei. Popierał walkę o wolność Irlandczyków, przejmował się niewolą czarnoskórych, a jednocześnie pozostawał pod wielkim wpływem *Bogactwa narodów* Smitha, o czym świadczy jego dwutomowe *Bogactwo handlowe* wydane w 1803 roku. Potępiał wszelkie instytucje ograniczające wolny handel (monopole, cła itp.). Deklarował, że podąża „śladami tego słynnego człowieka, rozwijając zasady, które ustanowił jako pierwszy” (Sismondi, 1803, s. 12; cyt. za Gislain, 2013, s. 117). Półtoraroczny pobyt w Anglii (1793–1794), kiedy nauczył się dobrze języka i mógł czytać angielskie prace w oryginale oraz kolejne kilkumiesięczne pobyty w latach 1819 i 1826 i widok biednych osiedli robotniczych wokół coraz większej liczby fabryk, ciężkie warunki życia pracujących i nędza bezrobotnych spowodowały odejście od liberalizmu ekonomii klasycznej, który zaczął skutecznie krytykować. Jean Gislain, badacz teorii Sismondiego, podaje, że konwersja dokonała się pod wpływem badań historycznych – odszedł wówczas od założeń Smitha w polityce gospodarczej i porzucił jego optymistyczny liberalizm. Sismondowska racjonalistyczna koncepcja historii była normatywna i nakazowa (Gislain, 2013, s. 115).

Sam Sismondi w przedmowie do drugiego wydania *Nowych zasad* pisał, że rozwój kapitalizmu w angielskim wydaniu i dwa kryzysy z 1815 i 1825 roku, które dotknęły tę gospodarkę, miały decydujący wpływ na zmianę jego poglądów (Sismondi, 1955, t. I, s. IX). Można przyjąć, że cezurą między wcześniejszą bezkrytyczną akceptacją poglądów Smitha a odejściem Sismondiego od liberalizmu ekonomicznego był rok 1815, kiedy na zamówienie *Encyklopedii Edynburskiej* przedstawił nowe ujęcie ekonomii. Rozszerzoną wersję tych poglądów zawarł w swojej głównej dwutomowej pracy *Nowe zasady ekonomii politycznej* z roku 1819, dlatego niektórzy autorzy podają ten rok jako cezurę.

Faktycznie Sismondi żywo interesował się historią, czego pokłosiem było 16-tomowe dzieło *Historia republik włoskich*, które opublikował w latach 1807–1818 oraz *Historia Francji*, której 29 tomów ukazywało się do roku 1821 (Piątkowski, 1978, s. 12). W późniejszych latach wydał jeszcze kilka prac historycznych. Z całą pewnością więc znajomość historii przyczyniła się do krytycznego spojrzenia na ekspansywnie rozwijający się kapitalizm i do wyraźnych reminiscencji średniowiecza widocznych w jego dziełach. Edward Taylor uważał go

wręcz za pierwszego krytyka ustroju kapitalistycznego podkreślając, że poruszał zagadnienia pomijane przez klasyków i nie zgadzał się z ich apoteozą kapitalizmu. Wielki przemysł, zdaniem Sismondiego, zakłócił dotychczasową równowagę ustroju składającego się głównie z rolników i rzemieślników i spowodował jego rozstrój (Taylor, 1957, s. 105–106). W miarę rozwoju kapitalizmu dominacja rolnictwa ustępowała na rzecz przemysłu.

Sismondi dużą uwagę poświęcił istocie bogactwa. Jednak w przeciwieństwie do Smitha twierdził, że wzrost bogactwa to nie sam wzrost ilości dóbr, ale sytuacja, w której wzrostowi bogactwa towarzyszy wzrost dobrobytu całego społeczeństwa, czego wolna konkurencja wcale nie gwarantowała (Sismondi, 1837, t. I, s. 4).

„Bogactwo może istnieć nie tylko bez żadnego znaku wymiennego, czyli bez pieniędzy, ale nawet bez żadnej możliwości wymiany, czyli bez handlu; z drugiej strony nie może istnieć bez pracy, a także bez pożądań i potrzeb, które ta praca powinna zaspokoić” (Sismondi, 1955, t. I, s. 65). O ile konsumpcja dóbr pierwszej potrzeby była ograniczona, o tyle konsumpcja przedmiotów zbytku nie. Zbytek możliwy był wówczas, gdy się go osiągało cudzą pracą. Postęp przemysłu i produkcji w porównaniu z ludnością zwiększał nierówności w społeczeństwie. Im intensywniej pracowali robotnicy, tym bogatsi byli ci, którzy korzystali z ich pracy. Bogactwo miało właściwości odradzania się przez cudzą pracę bez udziału swego właściciela. Bogactwo, tak jak praca było dochodem wytworzonym z kapitału (Sismondi, 1955, t. I, s. 82–83). Sismondi twierdził, że wzrost bogactwa musi się dokonywać stopniowo, podaź nie może wyprzedzać popytu, wówczas dobrobyt wzrasta. Kapitał i praca posiadały „moc ekspansywną”, a praca tego roku była więcej warta od pracy roku poprzedniego, ponieważ umiejętności wytwórcze ciągle się rozwijały, dlatego przemysł, w przeciwieństwie do rolnictwa, przynosił stały wzrost bogactw. Ich podział był nierównomierny: kapitalista zostawiał robotnikowi tylko tyle, ile było mu potrzebne do utrzymania go przy życiu. To, co robotnik wytworzył ponad wartość swego utrzymania zabierał kapitalista.

Jednak Sismondi nie był zwolennikiem egalitaryzmu w podziale dochodu. Im bardziej optymalny był ten podział, tym większe było bogactwo. Przy czym optymalny podział oznaczał, że jest zróżnicowany, ale nikt nie żyje w nędzy. Uważał, że bogaci i biedni potrzebują się nawzajem. Ci pierwsi tworzą dorobek kulturowy, drugimi powinno zaopiekować się państwo (Danek, 2019). „Ulepszony porządek społeczny jest na ogół korzystny zarówno dla biednego, jak i dla bogatego, a ekonomia polityczna uczy zachowywać ten porządek i poprawiać go, ale bynajmniej nie obalać. [...] A więc wcale nie równość warunków, lecz szczęście we wszelkich warunkach powinien mieć prawodawca na widoku. I wcale nie przez podział własności mógłby dać społeczeństwu szczęście, gdyż w ten sposób zniszczyłyby zapał do pracy, która jedynie powinna tworzyć wszelką własność i która nie znajduje innej podniety poza nierównością posiadania, odnawianą bez przerwy dzięki pra-

cy; przeciwnie, osiągnie to, zapewniając każdej pracy odpowiednie wynagrodzenie, podtrzymując aktywność ducha i nadzieję, pozwalając zarówno biednemu, jak i bogatemu znaleźć pewne utrzymanie oraz pozwalając mu poznać słodcze życia w wykonaniu swego zadania” (Sismondi, 1955, t. I, s. 27–28). Sismondi polemizował tu ze stanowiskiem klasyków twierdzących, że w wolnej konkurencji istnieje zgodność interesu osobistego ze społecznym. Jego zdaniem takiej zgodności nie ma, produkcja nie odpowiada konsumpcji, a skutki tej dysproporcji obciążają biednych. Winił konkurencję, która wprawdzie na dłuższą metę obniżała koszty produkcji i ceny pozwalając na lepsze zaspokojenie potrzeb, ale jednocześnie obniżenie kosztów produkcji odbywało się poprzez obniżkę płac, co spychało robotników do poziomu nędzy. Biednych nie można było winić za to, że są biedni, ponieważ w tej biedzie utrzymywali ich bogaci. Ponadto zastosowanie maszyn zwiększające wydajność, pozbawiało robotników pracy. Dlatego wzrost bogactwa na skutek obniżki kosztów produkcji był okupiony cierpieniem wielu biedaków. Z drugiej strony marnował się również kapitał ze względu na niższą dochodowość lub jej brak, co mogło w konsekwencji doprowadzić do bankructwa firm. W długim okresie ujawniała się kolejna wada: na skutek szybko postępującego wzrostu produkcji popyt nie dostosowywał się do podaży i pojawiały się kryzysy nadprodukcji. Robotnicy nie potrafili wykupić nadmiaru produkcji ze względu na niskie dochody, kapitaliści mogliby to uczynić, głównie poprzez wzrost konsumpcji artykułów zbytku. Jeśli nie było ich w kraju, szukali za granicą, dając pracę tamtejszym robotnikom a ograniczając krajowym. Zakładał, że tegoroczna produkcja jest opłacana z ubiegłorocznego dochodu, co skutkuje częścią niesprzedanego produktu, ponieważ ubiegłoroczny dochód jest niższy niż wartość tegorocznej produkcji (Sismondi, 1955, t. I, s. 111–112; Lipiński, 1968, s. 397).

Sismondi rozróżniał trzy powody zastosowania maszyn: kiedy była to reakcja na wzrost popytu, kiedy była to reakcja na podaż nowych kapitałów oraz kiedy maszynizm, jak go nazywał, wynikał z chęci zaoszczędzenia pracy. W pierwszym przypadku mechanizacja przynosiła korzyść społeczną, ponieważ rosło też zatrudnienie. W drugim sytuacja robotników nie ulegała zmianie – kapitaliści zwiększali swoje zyski kosztem zagranicznych konkurentów. Natomiast trzecia sytuacja oznaczała stratę społeczną i groziła śmiercią głodową zwolnionych robotników (Sismondi, 1955, t. I, s. 321–324; Grzybek, 2018, s. 132). Mechanizacja produkcji zwiększała wydajność i zwiększała cierpienie mas (Sismondi, 1955, t. I, s. 330–331). Wolna konkurencja niosła ze sobą bezrobocie i nędzę. Niepokoiło go powolne zanikanie małych gospodarstw rolnych i drobnych wytwórców. Wcześniejsza harmonia ustępowała konfliktom klasowym. Dostrzegał sprzeczności między wielką fabryką a rzemieślnikami, między produkcją a konsumpcją oraz między kapitałem a pracą.

Efekt obniżki płac dla kapitalisty był korzystny, bo obniżał koszty produkcji, ale jednocześnie obniżał popyt, wskutek czego pojawiała się nadprodukcja. Si-

smondi trafniej niż Malthus wyjaśnił problem efektywnego popytu w skali całej gospodarki, ale jego interpretacja spotkała się z ostrą krytyką ekonomistów ze szkoły ricardiańskiej (Grzybek, 2018, s. 132).

Rozważania Sismondiego doprowadziły go do wniosku, że nieuchronnym następstwem rozwoju kapitalizmu jest przeludnienie, jako że populacja robotników jest zbyt duża w stosunku do przeznaczonego dla nich dochodu oraz popytu na pracę. Stwierdzał, że „biedny nigdy nie może wiedzieć, jaki będzie popyt na jego pracę, wskutek czego jego zdolność do pracy nie jest nigdy dla niego dochodem dokładnie znanym i pewnym” (Sismondi, 1955, t. II, s. 210). Z reguły robotnicy liczą na wyższy dochód niż otrzymują. Taka sytuacja nie występowała w warunkach drobnej wytwórczości. Rzemieślnicy i rolnicy znali swoich klientów i mogli kalkulować ich popyt, dopasowując do niego produkcję. W kapitalizmie robotnik nie znał ani odbiorców, ani ich potrzeb, nie miał rozeznania w rynku. W rezultacie pogłębiała się dysproporcja między przyrostem naturalnym a dochodem biedaków. W miarę pogłębiającej się pauperyzacji, „kiedy dopuszczono do istnienia klasę, która przyzwyczała się nie posiadać, której pojęcie bogactwa polegało po prostu na samej egzystencji, a pojęcie ubóstwa utożsamiało się ze śmiercią głodową, [...] ci co znaleźli się w tych warunkach nie życzyli swym najbliższym niczego więcej niż samym sobie. Jeśli oni żyli z dnia na dzień, będą zadowoleni, gdy ich synowie także będą żyli z dnia na dzień, jeżeli oni nigdy nie próbowali poznać rynku, który domaga się zużytkowania ich pracy, nie zechcą też obliczać szans życiowych swych dzieci” (Sismondi, 1955, t. II, s. 213). Robotnicy świadomie posiadali liczne potomstwo, które wcześniej zarabiając zwiększało dochód rodziny. To jednak stawało się przyczyną przeludnienia i spadku przeciętnej płacy (Piątkowski, 1978, s. 121; Sismondi, 1955, t. II, s. 213).

W swoich pracach Sismondi zawarł wiele opisów nędzy robotników i ich wyzysku. Pisał, że w Anglii rzadko dożywali oni 40 lat, dzieci od 6 do 13 lat pracowały po 14 godzin dziennie, póki parlament nie ograniczył ich dnia pracy do 12 godzin, w 1815 roku dziecko w przedzalni wykonywało 8 tysięcy czynności, a w 1832 roku już 20–25 tysięcy (Sismondi, 1837, t. II, s. 214–215).

Reasumując, źródłem przeludnienia i pauperyzmu w gospodarce kapitalistycznej był postęp techniczny, koncentracja produkcji, dysproporcje między produkcją a konsumpcją, zatrudnianie dzieci i degradacja społeczna klasy robotniczej. Efektem tego była rosnąca polaryzacja społeczeństwa (Piątkowski, 1978, s. 123).

Zbyttnia koncentracja własności i nadmierna konkurencja prowadziły do ujemnych skutków. W tych warunkach postęp techniczny, który sam w sobie był korzystny, generował bezrobocie i rujnował drobną wytwórczość. Istnienie bezrobotnych zmuszało zatrudnionych robotników do akceptowania niższej płacy. W ten sposób nasilała się pauperyzacja klasy robotników, która egzystowała na marginesie społeczeństwa, była pozbawiona praw, podlegała prymitywnym bodźcom fizjologicznym. Taka klasa nie mogła być wydajnym konsumentem, ponie-

waż jej popyt był bardzo niski. Z drugiej strony drobni wytwórcy nie wytrzymywali konkurencji wielkiego fabrycznego przemysłu, bankrutowali i zamieniali się w proletariuszy. Szukając pracy w przedsiębiorstwach kapitalistycznych, zwiększali tym samym dodatkowo nacisk na rynek pracy. Również oni zawężali rynek zbytu, bo ubożając ograniczali swój popyt. Tę myśl Sismondiego można przedstawić obrazowo zakładając, że 100 drobnych wytwórców konsumuje więcej niż jeden kapitalista i 99 robotników (Górski, 1967, s. 150–151). W ten sposób polaryzacja społeczeństwa przyczyniała się do wystąpienia nadmiaru towarów i generowała negatywne skutki postępu technicznego przekraczającego możliwości popytowe społeczeństwa. Nienadążanie konsumpcji za produkcją wywoływało kryzysy nadprodukcji, których wyznawcy prawa rynków Saya nie dostrzegali lub nie chcieli dostrzec.

PROGRAM PRZECIWDZIAŁANIA NIERÓWNOŚCIOM

Walka konkurencyjna między producentami doprowadziła do sytuacji, w której produkowano coraz więcej i taniej. Skutkiem tego była obniżka płac oraz mechanizacja pracy przy jednoczesnym wzroście liczby robotników (Sismondi, 1955, t. I, s. 325–326). W tej sytuacji rząd musiał, zdaniem Sismondiego, przedsięwziąć środki zaradcze, ponieważ został powołany do obrony obywateli i dążenia do dobra ogółu. „Zadaniem rządu jako opiekuna ludności jest powszechne ograniczenie poświęcenia [...]. Zadanie to trudne, skomplikowane, musi liczyć się z bezwzględnym poszanowaniem wolności osobistej” (Sismondi, 1955, t. II, s. 266–267). Uważał, że przede wszystkim rząd powinien złagodzić nierówności w podziale dochodu i ich negatywne skutki, które dotyczą w pierwszym rzędzie drobnego wytwórcę i robotnika. Jego zdaniem „klasa robotnicza skazana została na płacę ledwie wystarczającą na zaspokojenie najelementarniejszych potrzeb życiowych, że uznano za korzystne wszystko to, co dało się ująć z opłacania robotnicy, że uważano czysty dochód na rzecz bogatych za jedyny cel społeczeństwa, podczas gdy [...] robotnicy byli tylko środkiem produkowania bogactwa, który należało redukować, gdy się stawał nieużyteczny” (Sismondi, 1955, t. II, s. 131).

Sismondi nie był przeciwnikiem gospodarki kapitalistycznej w ogóle. Widząc jego negatywne cechy, chciał zreformowania ustroju tak, aby wszystkie wytwory pracy były użyteczne i sprawiedliwie rozdzielone, co nie oznaczało jednak równości podziału. Nierównomierność bowiem stanowiła warunek wydajniejszej pracy i pobudzała do tworzenia nowych produktów. Nie był również przeciwnikiem własności prywatnej, co ujął następująco: „Podział owoców pracy między tymi, którzy uczestniczą w ich wytwarzaniu, wydaje mi się wadliwy, ale sądzę, że prawie ponad siły ludzkie jest powzięcie innej koncepcji własności zupełnie odmiennej od tej, jaką poznaliśmy z doświadczenia” (Sismondi, 1955, t. II, s. 287).

Uważał, że nad podziałem dochodu powinno czuwać państwo. W jego gestii powinno się znaleźć:

- ograniczenie nadmiernej konkurencji, której skutki odczuwała głównie drobna wytwórczość,
- prawne zagwarantowanie rozwoju produkcji drobnotowarowej,
- wspieranie rzemiosła poprzez tworzenie korporacji rzemieślniczych ułatwiających korzystanie z rozwiązań technicznych niedostępnych dla małych warsztatów,
- umożliwienie awansu społecznego robotnikom, którzy mogliby się stać drobnymi wytwórcami,
- przeprowadzenie reformy rolnej, która zwiększyłaby liczbę średnich gospodarstw na wsi i spowodowała wzrost produkcji w rolnictwie.

W ramach postulatów poprawy życia ubogiej części społeczeństwa znalazły się następujące propozycje:

- zgoda na zrzeszanie się robotników w koalicje, czyli związki zawodowe, które dbałyby o ich interesy,
- stworzenie ustawodawstwa socjalnego chroniącego robotników w czasie choroby lub kalectwa oraz starości,
- udział robotników w zyskach przedsiębiorstwa,
- ustawowa regulacja płac uniemożliwiająca ich obniżenie poniżej pewnego minimum,
- skrócenie czasu pracy do 10 godzin,
- ochrona pracy kobiet i dzieci,
- organizowanie robót publicznych zmniejszające bezrobocie³.

Państwo powinno też zachować odpowiednie proporcje ilościowe między klasami społecznymi, wśród których wyróżniał: kapitalistów, drobnych wytwórców, właścicieli ziemskich i najemników (robotników). Rząd, czuwając nad podziałem środków utrzymania, powinien dbać o interes całego społeczeństwa, a nie tylko bogatych. Zmierzając w kierunku ograniczenia wielkich fortun Sismondi domagał się progresywnego opodatkowania dochodów, zniesienia powiernictw wieczystych i podziału spadków (Sismondi, 1837, t. II, s. 370–371; Sismondi, 1955, t. I, s. 232–245). Sam autor przekonywał, że nie ma zamiaru powstrzymać „rozwoju produkcji, ani opóźniać stosowania nauki do sztuk rękodzielniczych i wynalazków maszyn. Dążyłbym tylko do znalezienia sposobu zapewnienia pracującym płodów swej pracy i umożliwienia tym, co pracują na maszynach, korzystania z ich produkcji” (Sismondi, 1955, t. II, s. 353).

Z pewnością powyższe postulaty zrodziły się również z obawy przed rewolucją, niemniej nie można Sismondemu odmawiać wrażliwości na niesprawie-

³ Te postulaty Sismondi zawarł w różnych miejscach *Nowych zasad*, dlatego nie podano stron. Najwięcej jednak zawarł ich w Rozdziałach VIII i IX siódmej księgi, t. II, s. 265–290.

dliwy podział dochodów pogłębiający polaryzację i pauperyzację mas. Podkreślał jednak, że jego program reform powinien być realizowany powoli i ostrożnie tak, by nie obalać istniejącego porządku społecznego (Sismondi, 1837, t. II, s. 132–134). Jego reformy miały umożliwić powrót do gospodarki drobnotwarowej, co oczywiście było czystą utopią. Ale Sismondi w niej właśnie upatrywał naprawienie wynaturzeń kapitalizmu w postaci niezdrowej konkurencji i negatywnych skutków zbyt szybkiego postępu technicznego. Gwarantem powodzenia reform miało być państwo jako neutralny podmiot, broniący interesów całego społeczeństwa i osłaniające biednych przed wyzyskiem ze strony bogatych. „Żądam, aby prawo [...] umożliwiło właścicielowi odnoszenie korzyści pieniężnych i politycznych ze związania się ściśle z robotnikami i angażowania na dłuższy okres, dopuszczania do zysków przedsiębiorstwa i w ten sposób może interesy prywatne lepiej skierowane same naprawią zło, jakie wyrządziły społeczeństwu” – pisał pełen determinacji. Postulował również, aby kapitaliści znaleźli „sposób podniesienia do swego poziomu robotników, zainteresowania ich w swej własności i oszczędności, słowem, zrobienia z nich ludzi i obywateli, podczas gdy obecnie starają się jedynie przekształcić ich w maszyny” (Sismondi, 1955, t. II, s. 288). Nadchodzący lepszy ustrój miał być ustrojem klasowym. Istnienie ludzi bogatych tłumaczył faktem, że aby można było osiągnąć wyższy poziom rozwoju duchowego i intelektualnego należy być wolnym od pracy. Tylko ludzie zamożni tworzą sztukę i rozwijają naukę (Sismondi, 1837, t. I, s. 174). Przyszły ulepszony porządek społeczny miał być korzystny zarówno dla bogatego, jak i dla biednego, „a ekonomia polityczna uczy zachowywać ten porządek i poprawiać, ale bynajmniej nie obalać” (Sismondi, 1837, t. I, s. IX).

W czasach, w których Sismondi żył, jego propozycje reform były jednak niemożliwe do zrealizowania. Jak słusznie pisał A. Kardas, „uwarunkowania: polityczne, społeczne i finansowe uniemożliwiły wcielenie ich w życie. Możliwość ich realizacji pojawiła się dopiero w drugiej połowie XIX wieku, a przybrała na sile w drugiej połowie XX wieku” (Kardas, 2018, s. 38).

Trudno również nie zgodzić się z opinią B. Danowskiej-Prokop, że „Poglądy Sismondiego spotkały się z żywiołową reakcją i zainspirowały innych ekonomistów w XIX i XX w., w tym także przedstawiciele innych nauk społecznych czy polityki społecznej” (Danowska-Prokop, 2006, s. 22). Jednak wśród jemu współczesnych raczej nie wzbudzały zachwyty. Mimo że Piątkowski cały pokaźny rozdział poświęcił recepcjom idei ekonomicznych Sismondiego, wśród klasyków znalazł się tam tylko Robert Thomas Malthus i w niewielkim stopniu John Stuart Mill. Spośród polskich przedstawicieli szkoły klasycznej na Sismondiego powoływał się Fryderyk Skarbek i Dominik Krysiński (Piątkowski, 1978, s. 211–230). Nie znaczy to jednak, że klasycy owi akceptowali wszystkie jego poglądy. Ogólnie można stwierdzić, że ekonomia klasyczna odrzucała negatywny stosunek do

kapitalizmu wolnokonkurencyjnego i opinię, że za nędzę biedaków odpowiadają bogaci. Każdy bowiem, ich zdaniem, był kowalem własnego losu i nagminnie było przerzucanie odpowiedzialności za los ubogich na nich samych.

PODSUMOWANIE

Wielu autorów podkreśla aktualność myśli Sismondiego. Między innymi politolog Luca Michelini zwraca uwagę na to, że myśl Sismondiego „dała początek współczesnym wskaźnikom rozwoju gospodarczego, które próbują jednocześnie mierzyć wzrost gospodarczy, szczęście i dobre samopoczucie”. „Przekonany analizą Polany’ego, oceniam podjętą przez Sismondiego próbę wprowadzenia form ochrony ludzkiego społeczeństwa przed dezintegrującymi i destabilizującymi siłami kapitalizmu, jako bardzo interesujące. Przychylnie nastawiony do myśli Keynesa, zaliczam do zasadniczych próbę Sismondiego opracowania form publicznego zarządzania gospodarką kapitalistyczną, które chronią ją przed inwolucją cywilizacji”. Podkreśla, że „czytając prace Sismondiego okazuje się, iż jednym z fundamentalnych zadań nauk ekonomicznych powinno być wskazanie, jaka jest najlepsza dystrybucja bogactwa, aby osiągnąć szczęście społeczne” (Michelini, 2013). Patrząc na współczesny kryzys gospodarczy i społeczny myśl ta wydaje się bardzo aktualna. Sismondi ubolewając nad dekadencją swoich czasów szukał jej źródła w głębokich nierównościach społecznych i ekonomicznych.

Na aktualność jego zainteresowań dystrybucją bogactwa zwraca również uwagę politolog Umberto Mazzei, pisząc, że „to, co wtedy było samotnym zmartwieniem Sismondiego, teraz, dwa wieki później, jest ważnym przedmiotem debaty politycznej” (Mazzei, 2016).

Opinię tę podziela też autor podręcznika z historii myśli ekonomicznej Henry W. Spiegel pisząc: „Bezpośrednie orędownictwo Sismondiego na rzecz interwencjonizmu gospodarczego i jego propozycje polityczne są na wskroś nowoczesne, a ostateczne przyjęcie wielu z nich w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej przeszło długą drogę w kierunku stabilizacji gospodarki, usunięcia barier między klasami, wyposażenia ludzi pracy w mentalność klasy średniej i akceptacji porządku gospodarczego” (Spiegel, 1971, s. 304).

Politolożka Nadia Urbinati pisze, że konstytucja republikańska, wolność polityczna i wolność jednostki to instytucje prowadzące do wzrostu równości politycznej i społecznej. „W jego pracy – pisze autorka – republikanizm miał być odpowiedzią na wyłaniającą się demokratyczną transformację społeczeństwa, której rolą było moderowanie równości, dzielenie i ujarzmianie suwerenności ludu oraz powstrzymywanie nieumiarkowanych skłonności demokracji. Współczesne zagrożenie dla wolności nie wynikało z siły nielicznych lub jednego, ale z siły wielu. Wywodzi się z zasady większości, na której opiera się demokracja” (Urbinati, 2012).

Oceniając dorobek Sismondiego w zakresie podejścia do bogactwa i związanych z nim nierówności dochodowych trzeba pamiętać, że nie był on radykalnym zwolennikiem zmiany ustroju, mocno trzymał się założeń ekonomii klasycznej w warstwie teoretycznej i tylko obawa przed brzydką twarzą kapitalizmu wolno-konkurencyjnego, która w pełni ujawniła się w Anglii i którą miał okazję zobaczyć, pchnęła go do bardziej trzeźwego spojrzenia na istniejącą rzeczywistość. Szwajcaria była za czasów Sismondiego krajem, w którym sprzeczności klasowe nie uwidoczniły się jeszcze tak wyraźnie jak w Anglii czy nawet we Francji, ale obawiał się, że zmiany, jakie zachodziły tam na niekorzyść drobnej wytwórczości rolniczej i rzemieślniczej pociągające za sobą pauperyzację części społeczeństwa dotrą i tu. Dlatego snuł wizję społeczeństwa nieskonfliktowanego, w którym wszyscy mogli czuć się bezpiecznie. W oparciu o szerokie badania historyczne uznał, że gospodarką zapewniającą taki stan rzeczy może być tylko gospodarka drobnotowarowa. Obawa przed wielką fabryką generującą konflikt między pracodawcami i pracownikami pchnęła go do żądania odwrócenia kierunku dokonujących się zmian i opracowania systemu naprawczego ustroju. Pod koniec życia przestał jednak interesować się problemami ekonomicznymi i nierównościami dochodowymi społeczeństwa. Wiódł spokojne życie bogatego człowieka mającego kontakty z arystokracją. Taki stan rzeczy bardzo mu odpowiadał i jeśli wcześniej mocno przejmował się niedolą biedaków, to jednak daleki był od zmiany tego drogą rewolucji (de Salis, 1932, s. 445).

Poniżej zaprezentowano opinie historyków myśli ekonomicznej, którzy badali dorobek Sismondiego odnośnie do poruszanych w opracowaniu kwestii. Roberto Romani uważał, że Sismondi będąc pod silnym wpływem zarówno A. Smitha, jak i J.J. Rousseau, głosił republikańskie zasady i opowiadał się „za zrównoważoną konstytucją połączoną z cnotą społeczną”. „Był nie tylko niekonwencjonalnym ekonomistą, ale także płodnym historykiem, pisarzem politycznym, krytykiem literackim i stałym współpracownikiem francuskiego odpowiednika *Edinburgh Review*, *Revue Encyclopédique*” (Romani, 2005, s. 17). „Jako ekonomista, [...] formułuje ekonomię podkonsumpcjonistyczną mającą na celu ochronę klasy robotniczej i przeciwdziałanie abstrakcyjnemu myśleniu Saya i Ricarda” (Romani, 2005, s. 18).

Janusz Górski napisał: „Pomimo że całościowo oceniany program Sismondiego ma charakter wsteczny, ponieważ zmierza on do przywrócenia stosunków przedkapitalistycznych, niektóre jego szczegółowe propozycje zasługują na ocenę pozytywną” (Górski, 1967, s. 159). Chodziło zwłaszcza o możliwość zrzeszania się robotników w związki zawodowe. Równie krytycznie wypowiadał się Edward Lipiński. „W porównaniu z genialnymi wizjami Saint-Simona i Fouriera myśl Sismondiego jest ograniczona i pozbawiona wielkości”. „Błąd i reakcyjny element jego myśli wynika z niezrozumienia praw rozwoju historycznego.

W imię interesów uciśnionego bezpośredniego wytwórcy chciał on zahamować tempo rozwoju sił wytwórczych. Tymczasem prawdziwe interesy ludzkości domagały się przyspieszenia tego rozwoju” (Lipiński, 1968, s. 401–402). W przedmowie do polskiego wydania *Nowych zasad* napisał: „Jego zalecenia reformatorskie w dziedzinie polityki ekonomicznej, jakkolwiek związane ze szlachetnymi nawet pobudkami zmniejszenia cierpień rodzin robotniczych i rujnowanych drobnych wytwórców, są w swej treści społecznej wsteczne i utopijne, nie wykraczają poza wygodne dla burżuazji koncepcje harmonii interesów przeciwstawnych klas”. I dalej: „Żyje on w historii myśli ekonomicznej nie tylko jako rozczarowany romantyk nawołujący do powstrzymania koła historii miażdżącego idealizowane przezeń patriarchalne stosunki przeszłości, ale także jako wielki krytyk rodzącej się historii” (Sismondiego, 1955, t. I, s. X–XI). Zarazem usprawiedliwiał go pisząc: „Trudno mieć żal do Sismondiego, że nie mógł ocenić historycznej roli nowo zrodzonej formacji społecznej – kapitalizmu wielkofabrycznego” (Lipiński, 1968, s. 403).

Z pewną rezerwą do dokonań Sismondiego podchodził też Edward Taylor, który uważał, że Sismondiego „nie wywarł bezpośredniego wpływu swoją twórczością naukową na rozwój klasycznej myśli ekonomicznej”, bo „nie posiadał wielkich zdolności teoretycznego myślenia. Dał on jako krytyk niewątpliwie wiele cennych spostrzeżeń i uwag, ale nie potrafił im nadać jakiejś ścisłej wykończonej teoretycznej postaci” (Taylor, 1957, s. 117). Obszerną ocenę stanowiska Sismondiego dał autor pracy ukazującej cały jego dorobek, Wiesław Piątkowski. Oprócz niedostatków, dostrzegał jednak zalety jego podejścia. „Jak każda teoria ekonomiczna, tak i teoria Sismondiego tłumaczy się warunkami historycznymi, w jakich powstała, i do tych warunków się odnosi. Teoria ta nie jest jednak pozbawiona wątków, które przedstawiają pewien walor z punktu widzenia rozwoju gospodarki kapitalistycznej w dobie współczesnej. Do takich należy zaliczyć wątki wiążące się z ogólną charakterystyką kapitalistycznego sposobu produkcji i właściwych mu sprzeczności, z problematyką realizacji i rynków zewnętrznych oraz z zagadnieniem polityki interwencjonistycznej państwa. [...] Współczesny rozwój gospodarki kapitalistycznej potwierdza też niewątpliwie tezę Sismondiego, że na gruncie kapitalistycznych stosunków produkcji możliwe są zmiany w strukturze podziału dochodu narodowego (korzystne dla robotników), w oparciu o politykę interwencjonizmu państwowego” (Piątkowski, 1978, s. 302–303).

Na koniec należy oddać głos samemu zainteresowanemu. Krytykując istniejący ustrój Sismondiego odwoływał się do przeszłości tłumacząc to następująco: „Przedstawiono mnie jako wroga w ekonomii politycznej wszelkiego postępu społecznego [...]. Nie, wcale nie pragnę tego, co było, ale chciałbym czegoś lepszego od tego, co jest. Nie mogę sądzić tego, co jest inaczej jak przez porównanie z przeszłością i daleki jestem od chęci dźwigania dawnych ruin, gdy wykazuję przy ich pomocy

odwieczne potrzeby społeczeństwa. [...] wcale nie przeciwko maszynom, wcale nie przeciwko wynalazkom, wcale nie przeciw cywilizacji podnoszę swe zastrzeżenia, lecz przeciw organizacji nowoczesnej społeczeństwa, organizacji, która pozbawiając człowieka pracującego wszelkiej własności poza jego siłą roboczą nie daje mu żadnej gwarancji przeciw konkurencji, przeciw szalonej licytacji skierowanej ku jego krzywdzie, której z konieczności musi paść ofiarą. [...] dzisiaj nie wynalazek tworzy zło, lecz niesprawiedliwy podział jego owoców, dokonywany przez człowieka” (Sismondi, 1955, t. II, s. 341).

Problem podziału bogactwa i wynikające z niego nierówności dochodowe stanowiły jeden z głównych tematów poruszanych przez Sismondiego. Należy się jednak zgodzić z przedstawionymi wyżej opiniami, że rozwiązanie tego zjawiska szukał Sismondi w lepszym ustroju, a ponieważ, jak sam twierdził, trudno wyobrazić sobie coś, co jeszcze nie istnieje, wracał do przeszłości, w której dominacja drobnej wytwórczości nie generowała takich dysproporcji dochodowych. Czy jednak wierzył, że możliwy jest powrót do minionych czasów, jak twierdzi wielu historyków myśli ekonomicznej? Wydaje się, że nie. Raczej zdawał sobie sprawę z nieuchronności procesów, jakie zachodziły w gospodarce i chciał zahamować ich negatywne konsekwencje. Stąd propozycje reform, które w czasach jemu współczesnych nie były możliwe do zrealizowania oraz wiara w to, że państwo jest instytucją ponadklasową, służącą ogółowi obywateli, czyli zarówno bogatym, jak i biednym.

BIBLIOGRAFIA

- Baszkievicz, J. (2004). *Historia Francji*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Ossolineum.
- Danek, A. (2019). Sismondi – socjalista półfeudalny. *Myśl Konserwatywna*, 2 lutego. Pobrane z: <https://myslkonserwatywna.pl/danek-sismondi-socjalista-polfeudalny/> (2023.03.10).
- Danowska-Prokop, B. (2006). Wizja ładu społeczno-gospodarczego według Jeana Charlesa Leonarda Simonde Sismondiego. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach Studia Ekonomiczne*, 43, 9–22.
- Galbraith, J.K. (1991). *Ekonomia w perspektywie. Krytyka historyczna*. Warszawa: PWE.
- Gislain, J.J. (2013). La conversion de Sismondi. *L’Harmattan, Cahiers d’Économie Politique*, 64, 111–134. DOI:10.3917/cep.064.0111.
- Górski, J. (1967). *Zarys historii ekonomii politycznej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Grzybek, D. (2018). *Kwestia płacy roboczej w klasycznej ekonomii politycznej*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Kardas, A., (2018). Sismondowska interpretacja nierówności a współczesne koncepcje. W: E. Gruszewska, K. Karpińska, A. Protasiewicz (red.), *Współczesne problemy ekonomiczne w badaniach młodych naukowców*, t. I – *Wzrost, rozwój i polityka gospodarcza* (s. 35–43). Białystok: Wydawnictwo PTE.

- Landreth, H., Colander, D.C. (2005). *Historia myśli ekonomicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lipiński, E. (1968). *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*. Warszawa: PWN.
- Mazzei, U. (2016). Validity of sismondi's ideas for today's economy, *America Latina en movimiento, Archivo Historico*. Pobrane z: <https://www.alainet.org/pt/node/175166?language=en> (2023.05.22).
- Michelini, L. (2013). Modernity of Simonde de Sismondi. Inequality and crisis, *America Latina en movimiento, Archivo Historico*. Pobrane z: <https://www.alainet.org/es/node/175166?language=en> (2023.05.22).
- Piątkowski, W. (1978). *J.C.L. Simonde de Sismondi. Teoria ekonomiczna*. Warszawa: PWN.
- Romani, R. (2005). The republican foundations of Sismondi's *Nouveaux principes d'économie politique*, *History of European Ideas*, 31(1), 17–33. DOI: 10.1016/j.histeuroideas.2004.03.007.
- Salis, J. (1932). *Sismondi 1773–1842. La vie et l'oeuvre d'un cosmopolite philosophe*. Paris: Librairie Ancienne Honore Champion.
- Simonde de Sismondi, J.C.L. (1837). *Etudes sur l'économie politique*, t. I. Paris: Wydawnictwo Treuttel et Würtz.
- Simonde de Sismondi, J.C.L. (1837). *Etudes sur les sciences sociales*, t. II. Paris: Wydawnictwo Treuttel et Würtz.
- Simonde de Sismondi, J.C.L. (1955). *Nowe zasady ekonomii politycznej, czyli o bogactwie i jego stosunku do ludności*, t. I i II. Warszawa: PWN.
- Simonde de Sismondi, J.C.L. (1955). O równowadze konsumpcji i produkcji. W: J.C.L. Simonde de Sismondi, *Nowe zasady ekonomii politycznej, czyli o bogactwie i jego stosunku do ludności*, t. II (s. 323–359). Warszawa: PWN.
- Spiegel, H.W. (1971). *The growth of economic thought*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Taylor, E. (1957). *Historia rozwoju ekonomiki*, t. I. Warszawa: PWN.
- Urbinati, N. (2012). Sismonde de Sismondi's aristocratic republicanism. *European Journal of Political Theory*, 12(2), 153–174. DOI: 10.1177/1474885112456662.
- Zagóra-Jonszta, U. (red.) (2009). *Polska klasyczna myśl ekonomiczna na tle angielskiej i francuskiej*. Katowice: Wydawnictwo AE w Katowicach.

Streszczenie

Celem artykułu jest stanowisko J.C.L. Sismondiego wobec problemu nierówności dochodowych. Mimo że był przedstawicielem ekonomii klasycznej, nie podzielał opinii pozostałych klasyków, którzy akceptowali system kapitalizmu wolnokonkurencyjnego pierwszej połowy XIX w. z rosnącą polaryzacją społeczeństwa. Dla Sismondiego pogłębiająca się nędza pracujących robotników stanowiła istotny problem wymagający rozwiązania. Dlatego w swoich pracach zawarł propozycje reform, które miały zniwelować nadmierne dysproporcje dochodowe. Dużą rolę w tym zakresie przypisywał państwu jako instytucji, która powinna dbać o dobrobyt wszystkich obywateli.

Artykuł ma charakter teoretyczny. W oparciu o oryginalne prace Sismondiego przeanalizowano jego opinie wobec nierówności dochodowych i propozycje reform, które wyprzedzały epokę i nie miały warunków, by być wprowadzone w pierwszej połowie XIX wieku. Kapitalizm musiał dojrzeć do zmian, o które zresztą robotnicy walczyli przez długie lata wymuszając na pracodawcach

strajkami, a nierzadko i własną krwią poprawę warunków życia. W artykule wykorzystano również prace współczesnych ekonomistów i historyków myśli poruszających ten temat. W związku z tym wykorzystano metodę analizy źródeł, metodę porównawczą i prostą metodę opisu.

Wnioski, zawarte w podsumowaniu, oparte zarówno na pracach Sismondiego, jak i współczesnych autorów jednoznacznie podkreślają oryginalność i odmienną stanowiska francuskiego klasyka w stosunku do podejścia pozostałych przedstawicieli ekonomii klasycznej wobec tego istotnego problemu. Stąd też niektórzy autorzy zaliczają Sismondiego do nurtu drobnomieszczańskiego. Wielu zwraca również uwagę na aktualność jego opinii.

Słowa kluczowe: Sismondi, nierówności dochodowe, propozycje reform.

Income inequalities and counteracting them in Sismondi's views

Summary

The aim of the article is to examine the position of J.C.L. Simonde de Sismondi on the problem of income inequality. Although he was a representative of classical economics, he did not share the opinion of other classicists of the first half of the 19th century, who accepted the system of free-market capitalism, with the increasing polarisation of society. For Sismondi, the worsening poverty of workers was a significant problem that needed to be solved. Therefore, in his works, he included proposals for reforms that were supposed to eliminate excessive income disparities. He attributed a large role in this regard to the state as an institution that should care for the well-being of all citizens.

The article is theoretical, and based on Sismondi's original works. His opinions on income inequalities and proposals for reforms, which were ahead of their time and did not have the conditions to be introduced in the first half of the 19th century, were analysed. Capitalism had to see the changes that workers have been fighting for for many years, forcing employers through strikes, and often with their own blood, to improve their living conditions. The article also uses the works of contemporary economists and historians of thought on this topic. Therefore, the source analysis method, the comparative method and the simple description method were used.

The conclusions in the summary, based both on the works of Sismondi and contemporary authors, clearly emphasise the originality and different position of the French classicist in relation to the approach of other representatives of classical economics to this important problem. Hence, some authors classify Sismondi as a petty-bourgeois trend, while many also note the relevance of his opinions.

Keywords: Sismondi, income inequality, reform proposals.

JEL: B1, B31.

*dr hab. Marek Leszczyński, prof. UJK*¹

Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Bezpieczeństwo ekologiczne w poszerzonej domenie bezpieczeństwa²

WPROWADZENIE

Trudno rozpatrywać współczesne bezpieczeństwo zarówno w wymiarze narodowym, jak i międzynarodowym bez zwrócenia uwagi na wymiar ekologiczny. Kontekst ten jest obecny w literaturze przedmiotu co najmniej od kilku dekad, a zwłaszcza w ostatnich latach zyskał na znaczeniu ze względu na nasilający się kryzys klimatyczny, ekologiczny i coraz więcej konfliktów zbrojnych, w których przedmiotem rywalizacji są zasoby naturalne. Zasoby środowiska rozumiane są zwykle jako krajobraz wraz z tworam i przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi z występującymi roślinami, zwierzętami i grzybami. W prawie międzynarodowym pojęcie przyrody odnosi się zazwyczaj wyłącznie do występujących w stanie dzikim roślin i zwierząt oraz ich naturalnych siedlisk (Ciechanowicz-McLean (red.), 2009, s. 322–323).

Podjęcie do ekologii ulega stałej ewolucji. Na początku XX w. do zasobów naturalnych zaliczano te elementy środowiska, które wtedy były niezbędne do rozwoju cywilizacji: wodę, drewno, żelazo, węgiel i produkty rolne. Z czasem w definicji tej pojawiły się nowe składniki, zwłaszcza od lat 70. XX w., kiedy w dyskursie publicznym problem zanieczyszczenia środowiska naturalnego i kurczenia się zasobów naturalnych stał się jedną z głównych osi sporu politycznego między lewicą a prawicą. Nowe komponenty uwzględniane w opisie zasobów naturalnych to: czyste powietrze, przestrzeń geograficzna, ekosystem i klimat. Ponadto do tej kategorii zalicza się współcześnie: bogactwa mineralne (minerały,

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Nauk o Bezpieczeństwie, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce; e-mail: marek.leszczyński@ujk.edu.pl. ORCID: 0000-0002-4951-1974.

² Środki na badania w ramach UJK.

gleby, wody, powietrze, roślinność i zwierzęta), siły przyrody oraz walory środowiska decydujące o jakości życia człowieka (przestrzeń geograficzna, piękno krajobrazu, mikroklimat) (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s. 427). Bezpieczeństwo ekologiczne dotyczy zachowania środowiska naturalnego na poziomie koniecznym do przetrwania i rozwoju ludzkości. Zmiany środowiskowe są zagrożeniem nie tylko dla ekosystemu, lecz także dla trwałego i zrównoważonego rozwoju, dobrobytu i jakości życia populacji. W literaturze przedmiotu spotkać możemy rozróżnienie na bezpieczeństwo ekologiczne i bezpieczeństwo środowiska. Bezpieczeństwo środowiska koncentruje się bardziej na kwestiach bezpieczeństwa, zaś bezpieczeństwo ekologiczne kładzie nacisk na konsekwencje ekologiczne działalności człowieka i stawia w centrum zainteresowania system ekologiczny. Przedmiotem referencyjnym bezpieczeństwa jest w tym przypadku nie państwo czy jednostka ludzka, lecz system ekologiczny jako całość (Czaputowicz, 2012, s. 94).

W artykule podjęto rozważania nad bezpieczeństwem ekologicznym w ujęciu holistycznym odnoszącym się zarówno do dorobku nauk o bezpieczeństwie, jak też podejścia socjoekonomicznego. Zasadniczym celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w analizach i studiach nad bezpieczeństwem, w kontekście narastających zagrożeń ekologicznych i ich wielowymiarowych skutków dla funkcjonowania systemu społeczno-ekonomicznego. Jako metodę badań przyjęto analizę krytyczną oraz studia literaturowe. Artykuł ma charakter przeglądowy i teoretyczny.

BEZPIECZEŃSTWO EKOLOGICZNE JAKO OBSZAR BADAŃ

Od lat 60. XX w. w dyskusjach naukowych coraz częściej pojawia się pojęcie kryzysu ekologicznego, które ma dość niejednoznaczny charakter. Zjawisko opisywane jako kryzys ekologiczny trwa wiele lat i jest obserwowane jako nasilenie, a nawet przesilenie dla świata żywego, w tym człowieka. Kryzys ekologiczny ma wiele wymiarów: ekologiczny, społeczny, ekonomiczny, antropologiczny, cybernetyczny i termodynamiczny (Dobrzańska, Dobrzański, Kiełczewski, 2009, s. 77–80). Kryzys ekologiczny jest definiowany jako relacja między cywilizacją ludzką a przyrodą, której skutkiem mogą być zmiany w środowisku przyrodniczym prowadzące do ograniczenia i zahamowania rozwoju społeczno-gospodarczego w wymiarze globalnym bądź lokalnym (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011). Współczesny kryzys ekologiczny charakteryzuje występowanie zespołu cech, które stanowią szczególne zagrożenie dla przyszłości i stabilności systemów bezpieczeństwa. Do tych cech zaliczyć można: globalny, totalny i kompleksowy charakter, występowanie ostrych barier ekologicznych, „neokolonializm ekologiczny”, ograniczenie suwerenności państw narodowych w odniesieniu do

gospodarowania środowiskiem na rzecz działań związanych z międzynarodowym bezpieczeństwem ekologicznym.

W ostatnich 30 latach znacząco wzrosła liczba regulacji prawnych prawa międzynarodowego dotyczących ochrony środowiska i liczba aktów prawnych tzw. miękkiego prawa międzynarodowego, czyli deklaracji i uchwał organizacji międzynarodowych. Bezpieczeństwo ekologiczne zawiera w sobie także problematykę bezpieczeństwa biologicznego, czyli działań zmierzających do ograniczenia lub eliminowania potencjalnego zagrożenia związanego z wykorzystaniem biotechnologii i jej produktów. Regulacje prawa międzynarodowego związane z bezpieczeństwem biologicznym zawiera m.in. Protokół z Kartagenu o bezpieczeństwie biologicznym, przyjęty w Montrealu w 2000 roku. Główne ujęcia związków bezpieczeństwa ze środowiskiem naturalnym koncentrują się na: wpływie zmian w środowisku na bezpieczeństwo narodowe (np. podnoszenie się poziomu mórz), oddziaływaniu operacji militarnych na stan środowiska (próby nuklearne służące testowaniu broni), wpływie zmian środowiskowych na bezpieczeństwo człowieka (migracje będące skutkiem zmian klimatu) oraz oddziaływaniu zmian w systemie ekologicznym na konflikty (wojny o wodę, wojny o surowce naturalne). Dość powszechnie znana jest rywalizacja o dostęp do zasobów ropy naftowej oraz ich kontrolę.

Ostatnio na znaczeniu zyskuje inny rodzaj rywalizacji – rywalizacja o zasoby wody pitnej, która stała się dobrem rzadkim i trudno dostępnym zwłaszcza w kontekście zmian klimatycznych. Rywalizacja o wodę występowała i w poprzednich epokach, w przyszłości jednak może się zaostrzyć, przyjmując postać konfliktów zbrojnych. Będą to konflikty wyjątkowo bezwzględne, gdyż w grę będzie wchodzić istnienie całych państw. Dotyczyć one będą przede wszystkim górnych biegów życiodajnych rzek (Bartkowiak, 2013, s. 108–109). Badacze dzielą zagrożenia dla środowiska naturalnego na: wolno nadchodzące, takie jak zmiany klimatyczne, które wpływają na ocieplenie, szybko nadchodzące hydrometeorologiczne, w tym ekstremalne warunki pogodowe, szybko nadchodzące geofizyczne, takie jak trzęsienia ziemi, tsunami i erupcje wulkanów oraz będące wynikiem działania człowieka, takie jak katastrofy budowlane, wypadki przemysłowe i drogowe (Brauch, 2008). Na bezpieczeństwo środowiska składają się cztery komponenty (Czaputowicz, 2012, s. 95):

- bezpieczeństwo zasobów naturalnych, które dotyczy rywalizacji o rzadkie zasoby na poziomie globalnym i lokalnym oraz użycie i przepływ materiałów – proliferacja materiałów rozszczepialnych,
- bezpieczeństwo energetyczne, które obejmuje dostęp do źródeł energii koniecznych do rozwoju gospodarczego kraju (i zagrożenia z tym związane),
- bezpieczeństwo środowiskowe w tradycyjnym rozumieniu, dotyczące zapobiegania degradacji środowiska naturalnego,
- bezpieczeństwo biologiczne, na które składa się utrzymanie zdrowia społeczności i stabilności krytycznych systemów biologicznych obejmujących produkcję

rolniczą, zasoby morskie i tzw. infrastrukturę naturalną: lasy, bagna, lokalne habitaty.

W tradycyjnym pojmowaniu bezpieczeństwa, wyrosłym z paradygmatu realistycznego, podmiotem jest państwo, natomiast zmiana środowiskowa jest przedmiotem zainteresowania o tyle, o ile może stać się przyczyną konfliktów zbrojnych między państwami. Z kolei w podejściu ekologicznym (ekorozwojowym) bezpieczeństwo środowiskowe dotyczy wpływu działalności ludzkiej, w tym w dziedzinie wojskowej, na środowisko naturalne. W takim ujęciu aktywność badawcza koncentruje się na środowisku naturalnym. Znane jest jeszcze podejście akcentujące wpływ zmiany środowiskowej na bezpieczeństwo ludzkie (Barnett, 2010, s. 236). W kontekście nasilającego się kryzysu klimatycznego oraz ekologicznego trwają intensywne prace nad poszukiwaniem nowych metod zaspokajania potrzeb energetycznych ludności. Rozwój alternatywnych, w stosunku do tradycyjnych sposobów wytwarzania energii, m.in.: OZE, energetyka rozporoszona, małe elektrownie atomowe, wykorzystanie sił natury (wiatru, słońca, wody) daje nadzieję na stopniowe, niemal całkowite wyeliminowanie węglowodorów jako podstawowych źródeł energii dla ludzkości. Działania te mają wymiar zarówno polityk krajowych, jak też inicjatyw o charakterze ponadnarodowym – m.in. cele klimatyczne Unii Europejskiej.

Badacze wyróżniają w ramach podejść do bezpieczeństwa ekologicznego: ekologizm, bezpieczeństwo wspólne, środowiskową przemoc, zieloną obronę oraz bezpieczeństwo ludzkie. Wymienione podejścia czerpią ideowo przede wszystkim z nurtu nowej lewicy (na kanwie rewolucji 1968 roku). Nowa lewica kwestionowała dogmaty, na których opierało się społeczeństwo burżuazyjne. Swoisty zwrot w stronę środowiska naturalnego i integracji życia ludzkiego ze środowiskiem z czasem stał się elementem szerszego programu politycznego. Intelktualną podstawą „zwrotu ekologicznego” stała się filozofia odpowiedzialności Hansa Jonasa, który sformułował przesłanie ekologizmu. Znajdujący w ten sposób bezpośrednie podstawy filozoficzne i aksjologiczne ekologizm występuje w dwóch odmianach: ekologii płytkiej (skupiającej się na poszukiwaniu rozwiązań łączących ze sobą poszanowanie środowiska i zaspokojenie potrzeb ludzkich obywateli krajów wysokorozwiniętych) oraz: ekologii głębokiej (która podejmuje wyzwania globalne, jej celem jest upodmiotowienie natury w relacjach z człowiekiem, składowym przyrody nadaje się atrybuty podmiotowe – humanizacja przyrody) (Izdebski, 2017, s. 111–112).

Nurty wyrosłe z krytyki państwowocentrycznego myślenia o bezpieczeństwie postrzegają alternatywnie w stosunku do narracji realistycznej przedmiot bezpieczeństwa – państwo, jednostka, środowisko naturalne, siły zbrojne, źródło zagrożenia – wojna, aktywność ludzka, zmiana środowiskowa, ruchy ekologiczne i pokojowe, a także poziom analizy – ekosystem, państwo, organizacja międzynarodowa, lokalny (Czaputowicz, 2012, s. 98). Intersujące podejście do badań

ekologii prezentuje socjoekonomiczne ujęcie problemu obecne w nurcie ekonomii ekologicznej. Uwzględnienie praw termodynamiki w ekonomii w latach 70. XX w. było kluczowe dla powstania nowego rozumienia ekonomii, które stało się znane jako ekonomia ekologiczna. Zgodnie z pierwszym prawem termodynamiki w zamkniętym systemie nie może dojść ani do wytworzenia, ani do zniszczenia masy bądź energii. W tym kontekście Ziemia jest systemem otwartym – wymienia zarówno materiały, jak i energię z szerszym otoczeniem, ale w praktyce system jest zamknięty, ponieważ wymiana materialna jest znikoma. Najważniejsza wymiana energii zachodzi zaś między Ziemią a Układem Słonecznym. Oznacza to, że ludzkie działania mogą tylko zmieniać materiały, ale nie je niszczyć. Wszystkie systemy gospodarcze oparte na przetwarzaniu materiałów produkują masę odpadków równą masie zużytych surowców. Odpadki te trafiają do ekosystemów Ziemi, które muszą je następnie wchłonąć, jeśli tylko są do tego zdolne. Jeżeli nie uda się ich wchłonąć, następuje ich metamorfoza wraz z nieodwracalną zmianą przedmiotu i spadkiem funkcjonalności ekosystemów.

W ekonomii ekologicznej wiele uwagi poświęcono skali działalności przetwórczej i konieczności jej ograniczenia (stan równowagi, postwzrost), jednak również jakość materiałów trafiających do środowiska wpływa na konsekwencje i wynikłe zmiany. Dlatego też głównym problemem jest nie tylko skala ludzkiej działalności, ale także jej rodzaj (opady toksyczne, promieniowanie, modyfikacja genetyczna, transmisje mikrofalowe, plastiki) (Piekarska (red.), 2018, s. 198). Zgodnie z drugim prawem termodynamiki jakość energii ulega zmianom, od energii użytecznej (niski poziom entropii) do energii coraz mniej użytecznej (wysoki poziom entropii), dążąc do równoważności rozproszenia i wyrównania jakości całej energii (w systemie izolowanym). Proces ten jest nieodwracalny dopóki, dopóty nie zostanie dodana energia z innego systemu. Prawo entropii odczytano jako źródło absolutnego ograniczenia systemów gospodarczych. Oznacza to, że istnieją podstawowe biofizyczne ograniczenia ludzkiej działalności. Dostępne surowce mineralne o wysokiej koncentracji (niska entropia) są ograniczone, a dostępna użyteczna energia (o niskiej entropii) pochodzi właśnie z tych surowców, ze Słońca i ruchu planet. Nowoczesna gospodarka i związane z nią społeczeństwo uformowały się na pierwszym z tych źródeł – paliwach kopalnych. Georgescu-Roegen wyprowadził ze swojej interpretacji klasycznej entropii celowość ograniczenia wzrostu i potrzebę unikania przedmiotów zbytku z metali, których przyszłe pokolenia będą potrzebowały w celu podstawowej produkcji żywności. Koncepcja metabolizmu społecznego czerpie z osiągnięć związanych z entropiczną wizją gospodarki. Skupia się na wzajemnych biofizycznych przepływach energii i materiałów między systemami ludzkimi a naturą, uwzględniając zarazem mechanizmy przyczynowe stojące za ich wzorcami i dynamiką.

W ostatnich dekadach badania nad metabolizmem społecznym pokazały, że industrializacja doprowadziła do zmiany metabolizmu, która przyniosła nie-

spotykany dotąd wzrost wskaźnika metabolicznego (wskaźnika nakładów) przy jednoczesnym zmniejszeniu udziału odnawialnej biomasy i zwiększeniu ilości materiałów przechowywanych w zasobach infrastruktury zabudowanej. Pokładający wiarę w technologii czy ci, którzy chcą utrzymać system w obecnej postaci mają nadzieję, że wzrost gospodarczy będzie wciąż możliwy przy jednoczesnym ograniczaniu nakładów materiałowych i energetycznych. W perspektywie nie widać jednak całkowitej dematerializacji czy rozprzęgnięcia (oddzielenia wzrostu gospodarczego od konsumpcji materialnej), a sytuacje, w których to rzekomo nastąpiło są jedynie iluzją – przeniesiono produkcję w inne części świata, w istocie dokonano „dyslokacji” problemu.

Kolejnym powszechnym sposobem umniejszania znaczenia rzeczywistości biofizycznej jest skupienie się na pieniężnej wartości produkcji – zazwyczaj zaliczanej jako produkt krajowy brutto (PKB) – jako wartości względnej wzrastającej w stosunku do zużycia surowców. Jednak ta wartość względna ma sama w sobie niewielkie znaczenie w kontekście wpływu na środowisko i wyzysku społecznego. Wartość PKB może wzrastać wraz ze wzrostem zanieczyszczenia wymagającego zneutralizowania i liczby osób chorych – nic tak nie podwyższa PKB jak wielkowiarymowa katastrofa. W nurcie ekonomii klasycznej (zwłaszcza w narracji neoliberalnej) dominuje wiara w postęp techniczny i znaczenie nowych technologii. Tymczasem praca wielofunkcyjnych urządzeń elektronicznych generuje ślad węglowy, a gorączkowy popyt na tego typu urządzenia podsycany przez dostawców generuje popyt na niezbędne do ich wytwarzania komponenty – m.in. metale ziem rzadkich. Generuje to zjawisko znane jako „przekleństwo zasobów” – występowanie tego typu bogactw w krajach o niskim poziomie rozwoju ekonomicznego, które niezdolne do osiągnięcia korzyści z posiadanych zasobów stają się przedmiotem agresji – włącznie z konfliktami militarnymi o podłożu surowcowym. W miarę uszczuplania się dostępnych surowców, zgodnie z przewidywaniami ekonomii neoklasycznej, będzie wzrastać ich wartość, co przy pozostałych warunkach niezmiennych oznaczać będzie zwiększenie wartości PKB bez zmian ilości nakładów materialnych. W tym kontekście tak powszechna fetyszyzacja PKB, która w istocie prowadzi do katastrofy nie tylko ekologicznej, ale także społecznej nie ma żadnych moralnych i racjonalnych podstaw. Wynika ona pośrednio z dominacji szkoły neoklasycznej w ekonomii, a także z kolonizacji tego sposobu myślenia na inne nauki społeczne i praktykę polityczną.

EKONOMIZACJA STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH JAKO ZAGROŻENIE

Krytycy jednowymiarowej rzeczywistości opartej o zysk ekonomiczny od dawna postulują alternatywną wizję człowieka opartą o holistyczną koncepcję równowagi w zaspokajaniu potrzeb materialnych, duchowych, społecznych i kultural-

nych. Traktowanie gospodarki jako systemu rynkowego ustalającego ceny, sprowadzenie ekonomii do dedukcyjnego tworzenia modeli matematycznych oznaczało zredukowanie wszystkich bytów do przedmiotów. Z powyższego względu ekonomia socjoekologiczna ma na celu zrewidowanie wspólnych zarówno ekonomii głównego nurtu, jak i ekonomii heterodoksyjnej karykaturalnego ujmowania gospodarki i zanegowania możliwości pojawienia się systemów alternatywnych (Spash, Asara, 2018, s. 197). Błąd w stosunkach międzyludzkich określić można jako ich ekonomizację – utowarowienie, a wynika on ze swoistej „kolonizacji” myśli społecznej, a częściej nawet praktyki życia społecznego przez narrację neoliberalizmu gospodarczego. Problem ten dotyczy ogółu stosunków społecznych, w tym dóbr i wartości, które z założenia nie powinny i w istocie nie mogą podlegać utowarowieniu. Ekonomisci ukierunkowani społecznie skupiają się na ogólniejszych kwestiach, kładą nacisk na motywacje człowieka i jego zachowania w ramach struktur społecznych (organizacji, kultury). Ekonomisci o podejściu krytyczno-instytucjonalnym, zajmujący się ekonomią ekologiczną zwracają uwagę na reguły formalne, normy i konsekwencje czy praktyki (Spash, Asara, 2018).

Ekonomiczny determinizm bezpieczeństwa sprawia, że ekonomia przenika treść, mechanizmy, struktury czy potrzeby i interesy bezpieczeństwa każdego podmiotu, stanowiąc jego podstawę i zarazem źródło uwarunkowań (Haliżak, 1997). Ekonomizacja bezpieczeństwa wynika z kilku czynników takich jak: postęp naukowo-techniczny, zmiany postrzegania i znaczenia przestrzeni dla państw, wzrostu rywalizacji między państwami o zasoby i kapitały. Ponadto w wyniku globalizacji rosną współzależności między państwami wynikające z przepływów towarów, kapitałów, ludzi i idei. Wzrasta poziom zadłużenia międzynarodowego (zjawisko zależności finansowej i politycznej), pojawiają się nowi aktorzy stosunków międzynarodowych – korporacje transnarodowe, występują na szeroką skalę strefy głodu, niekontrolowanych migracji, lokalnych konfliktów zbrojnych o zasoby wody i inne zasoby przyrodnicze (Książopolski, 2016, s. 14–15). W tym kontekście istotne jest przemyślenie roli, jaką ma pełnić prowadzenie działalności gospodarczej, na ile realizuje ona rzeczywiste potrzeby człowieka, a w jakim stopniu jest źródłem destrukcji. Prowadzenie działalności gospodarczej jest niezbędne do przetrwania człowieka, do tego, by lepiej zaspokoił on swoje potrzeby. Jednakże przez całe wieki rozwoju ludzkości gospodarowanie było podporządkowane innym celom i wartościom, uznanym za nadrzędne dla człowieka i społeczeństwa, a nie tylko podmiotów gospodarczych. Gospodarowanie było zakorzenione w kulturze i instytucjach, będących wytworem życia społecznego. Od kilkudziesięciu lat jest odwrotnie – to gospodarka narzuca wartości społeczeństwu, a nauki społeczne zaczęły być „kolonizowane” przez myślenie ekonomiczne, rozpoczęła się droga do „imperializmu ekonomicznego”.

Ekonomia liberalna, a zwłaszcza neoliberalna, głosi pochwałę egoizmu, egocentryzmu i ciągłej rywalizacji – społeczeństwo jako dżungla. Rywalizacja

nazywana jest w podręcznikach ekonomii konkurencją i wiąże się ją z efektywnością – utożsamianą przez niektórych z racjonalnym działaniem. Współcześni ekonomiści głównego nurtu weszli w rolę „szamanów” pouczając przedstawicieli pozostałych nauk społecznych, polityków i społeczeństwo co należy, a czego nie należy robić. Zysk ekonomiczny utożsamiany ze szczęściem, stał się wyznacznikiem wartości wszelkich działań natury społecznej.

Z uwagą godną innej sprawy, wyznawcy neoliberalizmu troszczą się bardziej o warunki, w jakich działają firmy, w tym wielkie korporacje, niż o warunki, w jakich żyją lokalne społeczności, pracownicy czy państwo. Jedną z największych ułomności ekonomii jest niedocenywanie tego, co nie jest wartościowane czy wycenione przez rynek, a jest ważną wartością dla jednostek i społeczeństwa – zasoby przyrodnicze i kulturowe. Zamiast tego obserwujemy swoistą fiksjację na dobrach i usługach rynkowych, których wkład w dobrostan człowieka bywa wątpliwy, albo wręcz szkodliwy. Ta ciągła dążność do utowarowienia stosunków społecznych jest źródłem zniewolenia, a także przemocy dla wielu ludzi. Zwłaszcza tych, którzy nie mają nic do zaoferowania, poza własną pracę najemną. Przemocy ekonomicznej doznaje coraz więcej osób, zwłaszcza w krajach o niskim poziomie rozwoju ekonomicznego i instytucjonalnego (Wilkin, 2015, s. 19–29).

ZAGROŻENIA EKOLOGICZNE I POLITYKA EKOLOGICZNA PAŃSTWA

Każde z państw narażone jest na agresję ekologiczną zewnętrzną i wewnętrzną. Oznacza to, że czynniki destrukcyjne dla równowagi ekosystemu mogą pochodzić zarówno z terytorium danego kraju, jak też w dowolnego regionu Świata (granice polityczne nie mają tu żadnego znaczenia). W związku z tym działania podejmowane dla osiągnięcia bezpieczeństwa ekologicznego nie mogą ograniczać się tylko do działań jednego państwa. Bezpieczeństwo ekologiczne wymaga wielu spójnych działań we współpracy z sąsiadami. Działania te dedykowane są (Legutko-Kobus, Jastrzębowska, 2011, s.431):

- zabezpieczeniu odpowiednich zasobów dyspozycyjnych wody,
- zachowaniu rolniczych terenów uprawnych (w tym właściwości produkcyjnej gleb, stosunków wodnych, różnorodności biologicznej),
- niezmnieszaniu zasobów leśnych,
- zwiększaniu powierzchni obszarów chronionych,
- propagowaniu turystyki zrównoważonej,
- ochronie krajobrazu.

Do stałych elementów działań w obszarze bezpieczeństwa ekologicznego należy także utrzymanie odpowiedniego stanu elektrowni atomowych, rurociągów naftowych i gazociągów, aby zminimalizować potencjalne zagrożenia skażeniem radioaktywnym i wyciekami z rurociągów (Soroka, 2009). Nasilająca się antropo-

presja doprowadziła do zagrożeń środowiskowych określanych mianem globalnych problemów środowiska. W literaturze przedmiotu spotykamy cztery rodzaje zagrożeń środowiskowych (Czajka, Becla, 2007, s. 192–193):

- problemy wywołane w skali globalnej, których konsekwencje ekologiczne są odczuwalne w skali lokalnej i globalnej – globalne zmiany klimatyczne, ubytek warstwy ozonowej,
- problemy wywołane w skali lokalnej, ze względu na powszechność zjawiska mające zarówno lokalne jak i globalne znaczenie – zanieczyszczenie wód słodkich i słonych, degradacja powierzchni Ziemi, wylesienie,
- problemy lokalne ograniczające dostęp do określonych zasobów naturalnych – nadmierna eksploatacja surowców naturalnych,
- problemy wywołane lokalnie, oddziałujące lokalnie, ale powszechnie występujące na całym świecie – gromadzenie odpadów, w tym niebezpiecznych, ograniczenie bioróżnorodności w skali lokalnej.

Role polityki ekologicznej jest zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego państwa. W Polsce przyjęto założenia i wytyczne polityki ekologicznej państwa do roku 2030. Powinno to znaleźć odzwierciedlenie w odpowiednich strukturach zarządzania państwem na szczeblu krajowym, wojewódzkim i lokalnym oraz w takim podziale kompetencji i zadań, który pozwoli na to, aby cele na każdym szczeblu były wyznaczane w oparciu o rozpoznanie potrzeb, zaś środki do ich osiągnięcia – dobierane z uwzględnieniem kryteriów efektywności ekologicznej i ekonomicznej. Szczególne znaczenie w osiągnięciu celów polityki ekologicznej przypisane jest jednostkom samorządu terytorialnego. W ich gestii leży racjonalne planowanie zagospodarowania przestrzennego, które pomaga chronić ludność przed zanieczyszczeniami powietrza i hałasem, suszami i powodzią oraz stratami przez nie powodowanymi, jak również przyrodę przed nadmierną presją.

Dążenie do poprawy jakości życia powoduje stałą potrzebę rozwoju, co jednak jest możliwe tylko dzięki zrównoważonemu korzystaniu z zasobów przyrodniczych, w tym zrównoważonemu korzystaniu z żywych zasobów morskich. Użytkowanie zasobów przyrodniczych to prawo obywateli, a jednocześnie obowiązek władz publicznych, polegający na tym, aby zapewnić trwały dostęp do tychże zasobów przyszłym pokoleniom. Żadna z form działalności człowieka nie powinna (o ile jest to możliwe w danych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych) powodować trwałego pogarszania stanu zasobów przyrodniczych. Jeżeli zaś to nastąpi, należy przeprowadzić działania kompensacyjne, remedacyjne lub rewitalizacyjne oraz odtworzeniowe w odniesieniu do odpowiednich elementów środowiska, których stan został pogorszony. Proces rozwoju będzie monitorowany za pomocą odpowiednich wskaźników umożliwiających ocenę takich aspektów jak: poprawa jakości wody i powietrza, ograniczenie wpływu na zmiany klimatu oraz właściwy stan ochrony rodzimych gatunków i siedlisk oraz usług świadczonych przez ekosystemy.

ZAKOŃCZENIE

Kryzys klimatyczny i ekologiczny, jakiego doświadczamy jako ludzkość, jego nasilenie się i globalna skala zagrożeń zmuszają coraz częściej decydentów politycznych, ale także pojedynczych konsumentów i obywateli nie tylko do refleksji co do kierunków rozwoju ekonomiczno-społecznego, ale także do podjęcia aktualnych działań i decyzji. Decyzje te związane są z naszymi codziennymi wyborami konsumenckimi oraz decyzjami, co i ile produkować podejmowanymi przez podmioty gospodarcze. Zgubne dla systemu ekologicznego, świata przyrody, w konsekwencji człowieka okazało się zdominowanie kategorii wartości wymiennej nad kategorią wartości użytkowej. Odpowiedzialna decyzja konsumencka powinna być poprzedzona pytaniem – jakie wartości użytkowe generuje dla mnie konkretny produkt czy usługa? Ponadto świadomość zakupowa powinna być wzmocniona o wiedzę dotyczącą generowania śladu węglowego. Strona podaźowa rynku z kolei już od dawna wymaga zmiany filozofii prowadzenia biznesu – generowanie wysokiej wartości ekonomicznej, a w konsekwencji zysku musi zostać powiązane z wydłużeniem cyklu życia produktu. Służyć temu musi wprowadzenie i skuteczne egzekwowanie standardów produkcji i świadczenia usług, które w efekcie zwiększą wartość użytkową dla klienta finalnego w powiązaniu z trwałością i długowiecznością produktów. W innym przypadku Ziemia w dalszym ciągu stanowić będzie „śmieć” ludzkiej bezmyślności konsumpcyjnej prowadzącej do przyspieszenia kryzysu ekologicznego.

BIBLIOGRAFIA

- Barnett, J. (2010). Environmental Security. W: A. Collins (red.), *Contemporary Security Studies* (s. 236–239). Oxford: Oxford University Press.
- Bartkowiak, R. (2013). *Ekonomia rozwoju*. Warszawa: PWE.
- Brauch, H.G. (2008). Conceptualising the Environmental Dimension of Human Security in the UN. *International Social Science Journal*, 59, 19–48. DOI: 10.1111/j.1468-2451.2008.00631.x.
- Ciechanowicz-McLean, J. (red.). (2011). *Leksykon ochrony środowiska*. Warszawa: Wyd. C.H. Beck.
- Czajka, S., Becla, A. (2007). *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Czaputowicz, J. (2012). *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Współczesne koncepcje*. Warszawa: PWN.
- Dobrzańska, B., Dobrzański, G., Kielczewski, D. (2009). *Ochrona środowiska przyrodniczego*. Warszawa: PWN.

- Haliżak, E. (1997). Ekonomiczny wymiar bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. W: D.B. Bobrow, E. Haliżak, R. Zięba (red.), *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku* (s. 125–148). Warszawa: Scholar.
- <https://bip.mos.gov.pl/strategie-plany-programy/polityka-ekologiczna-panstwa/polityka-ekologiczna-panstwa-2030-strategia-rozwoju> (2023.06.08).
- Izdebski, H. (2017). *Doktryny polityczno-prawne. Fundamenty współczesnych państw*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Księżopolski, K.M. (2016). Bezpieczeństwo ekonomiczne – przedmiot badań i praktyka. W: M. Gębska, M. Kubiak (red.), *Współczesne bezpieczeństwo ekonomiczne. Wymiar międzynarodowy* (s. 9–25). Warszawa: Akademia Sztuki Wojennej.
- Leguto-Kobus, P., Jastrzębowska, E. (2011). Bezpieczeństwo a ochrona środowiska przyrodniczego. W: K. Żukrowska (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe. Przegląd aktualnego stanu* (s. 427–451). Warszawa: Wyd. IUSatTAX.
- Piekarska, A. (red.). (2018). *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej*. Poznań: Heterodox.
- Soroka, P. (2009). *Strategia bezpieczeństwa zewnętrznego Polski. Proces formułowania*. Warszawa: Aspra.
- Spash, C.L., Asara, V. (2018). Ekonomia ekologiczna, między naturą a społeczeństwem. W: A. Piekarska (red.) *Pomyśleć ekonomię od nowa. Przewodnik po głównych nurtach ekonomii heterodoksyjnej* (s. 195–210). Poznań; Heterodox.
- Wilkin, J. (2015). Ekonomia wolności i ekonomia zniewolenia. Kiedy ekonomia sprzyja poszerzaniu ludzkiej wolności, a kiedy ją ogranicza? W: E. Mączyńska (red.), *Modele ustroju społeczno-gospodarczego. Kontrowersje i dylematy* (s. 19–30). Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne.

Streszczenie

Bezpieczeństwo ekologiczne stanowi integralny obszar badań i działań praktycznych w ramach bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Zmiana systemowa, jaka nastąpiła po rozpadzie układu dwubiegunowego, spowodowała zwiększenie zainteresowania pozamilitarnymi obszarami bezpieczeństwa. Zbiegło się to ze zwiększeniem świadomości ekologicznej, związanej z narastaniem kryzysu ekologicznego. Kryzys ten ma charakter wieloaspektowy, dotyczy zarówno wymiaru środowiska naturalnego, ale także ma wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny. Zagrożenia ekologiczne pochodzą zarówno ze sfery przyrody, ale też w coraz większym zakresie wynikają z działań człowieka. Zwłaszcza niepokojące są skutki nieodpowiedzialnej działalności ludzi i niektórych państw, które w sposób niefrasobliwy motywowane chęcią krótkookresowych korzyści uciekają się do przemocy ekologicznej. Jej skutki są boleśnie odczuwane zarówno przez przyrodę, jak też samego człowieka, zwłaszcza wspólnoty lokalne narażone na niekorzystne skutki działań. W ramach inicjatyw międzynarodowych i narodowych obserwuje się coraz więcej aktywności owocujących aktami prawa zaliczanymi do tzw. prawa miękkiego, które wywołują zmiany w wymiarze instytucjonalnym, ale także świadomościowym. Celem opracowania jest wskazanie na rosnące znaczenie bezpieczeństwa ekologicznego w dyskursie bezpieczeństwa, przy uwzględnieniu podejścia interdyscyplinarnego. Przyjęto założenie o dominującej roli państwa w architekturze bezpieczeństwa w oparciu o analizę źródeł literatury przedmiotu. W artykule zwrócono uwagę na konieczność

aktywnej polityki ekologicznej państwa oraz konieczność zmiany podejścia do procesu gospodarowania odwołując się do socjoekonomicznego ujęcia ekonomii ekologicznej. Zmiana, która daje nadzieję, na odwrócenie swoistej samodestrukcji człowieka wymaga ponownego przeorientowania myślenia o procesie gospodarowania. Powinien on mieć charakter działań zogniskowanych wokół koncepcji bezpieczeństwa zintegrowanego (nadrzędną potrzebą i wartością jest trwanie, przetrwanie i rozwój człowieka w harmonii z otoczeniem, zachowując jednak prymarność humanocentryzmu).

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo ekologiczne, bezpieczeństwo narodowe, kryzys ekologiczny.

Ecological security in an extended security domain

Summary

Ecological security is an integral area of research and practical activities within national and international security. The system change that occurred after the breakdown of the bipolar system has caused increasing interest in non-military areas of security. It has converged on an increasing ecological awareness, which is connected with the growing ecological crisis. This crisis has a multifaceted character and considers both the natural environment as well as the economic, social and political dimensions. Ecological threats come not only from the sphere of nature but also increasingly result from human actions. Especially worrying are the results of irresponsible human activities and some nations which are motivated in a careless way by the willingness to achieve short-term benefits and resort to ecological violence. The results of this are painfully felt both by nature and by mankind itself, especially by the local communities that are more directly exposed to the harmful effects of these actions. Within international and national initiatives, one can observe more and more activities that result in legal acts classified as so-called soft laws and cause changes both in an institutional scope and in the level of public awareness. The aim of the article is to point out the increasing importance of ecological security in the security discourse and to take into account the interdisciplinary approach. The assumption has been made about the dominant role of the state in the security architecture on the basis of the analysis of literature sources. The article has paid attention to the necessity for active ecological politics of the state and the necessity of changing the approach to the process of management by referring to the socioeconomic approach of ecological economics. The change that gives hope for reversing the self-destruction of mankind requires a reorientation of thinking about the management process. It should have a character of activities focused around the integrated security concept (the superior needs and values are persistence, survival and human development in harmony with the surroundings by maintaining the primality of anthropocentrism).

Keywords: ecological security, national security, ecological crisis.

JEL: H56, P18, O10.

*dr Beata Kasprzyk*¹

Katedra Metod Ilościowych i Informatyki Gospodarczej
Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

*dr inż. Jolanta Wojnar*²

Katedra Metod Ilościowych i Informatyki Gospodarczej
Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

Dynamiczna analiza porównawcza rozwoju społeczno-gospodarczego i jakości życia w Polsce na tle krajów UE³

WPROWADZENIE

W ekonomii, pod pojęciem ogólnego rozwoju społeczno-gospodarczego rozumie się całokształt zmian dla złożonych i długotrwałych procesów jakim podlegają zarówno gospodarka, jak i społeczeństwo (Samuelson, Nordhaus, 2012).

W literaturze ekonomicznej można odnaleźć różne i liczne próby ujęć, interpretacji, podejść metodologicznych, definiowania istoty, uwarunkowań, czynników, jak i skutków rozwoju społeczno-gospodarczego (Grosse, 2002; Sagan, 2004). Przyjmuje się jednak bezdyskusyjnie, że rozwój społeczno-gospodarczy obejmuje wzrost ogólnego potencjału ekonomicznego oraz poprawę jakości i poziomu życia społeczeństwa (Poliński, 2020, s. 65), przy czym często identyfikuje się istotne wymiary i czynniki tegoż rozwoju. Rozwój gospodarczy obejmuje głównie procesy o charakterze ekonomicznym, które z kolei implikują zmiany

¹ Adres korespondencyjny: ul. M. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: bkasprzyk@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0003-4612-794X.

² Adres korespondencyjny: ul. M. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: jwojnar@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0001-6962-4610.

³ Publikacja została sfinansowana ze środków Instytutu Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Rzeszowskiego.

w poziomie i jakości życia ludności, określając tzw. rozwój społeczny. Podkreśla się także, iż rozwój gospodarczo-społeczny stanowi przyczynowo-skutkowy efekt postępu innowacyjnego, technologicznego i zrównoważonego, który zwłaszcza w ostatnich latach nabiera szczególnej wagi (Strzelecki, 2008).

Z kolei definiując *stricte* rozwój społeczny, należy rozumieć go jako całościowy kształt zmian, którym podlega społeczeństwo, a są to przeobrażenia mające wpływ na poprawę istotnych aspektów w sferze ogólnego funkcjonowania i życia danego obywatela. Do opisu i pomiaru rozwoju społecznego przyjmuje się w literaturze różne aspektowo zestawy cech diagnostycznych (wskaźników), uwzględniających wiele dziedzin rozwoju społecznego, np. sytuację ekonomiczną, płacową, demograficzną, rynek pracy, edukację, ochronę zdrowia, infrastrukturę, kulturę i wypoczynek itd. (Ostasiewicz, 2004; Malina, 2020).

W ów rozwój społeczny wpisuje się kategoria jakości życia, kształtowana przez wiele czynników, przy czym jedne z nich są pochodnymi procesów rozwojowych gospodarki, inne zaś stanowią determinanty pobudzające rozwój gospodarczy. Stąd, jakość życia jest zjawiskiem obejmującym złożone wymiary życia społecznego m.in.: wynagrodzenia i dochody, ochronę zdrowia i opiekę socjalną, pracę, warunki mieszkaniowe, oświatę, rekreację, kulturę i czas wolny oraz komunikację i łączność (Zeliaś, 2007).

Jakości życia nie można zmierzyć bezpośrednio, zbliżonej szacunkowej oceny dokonuje się wykorzystując np. mierniki syntetyczne uwzględniające wiele wskaźników cząstkowych. W analizach empirycznych standard czy jakość życia jest oceniana w wymiarze deskryptywnym – opisującym, poprzez zbiór cech, które nie podlegają wartościowaniu oraz w wymiarze komparatywnym – z wykorzystaniem miar oceniających i wartościujących. Ten drugi wymiar stanowi szersze ujęcie poprzez odwołanie się do tzw. subiektywnego pomiaru ocen, percepcji, odczuć jednostki (Kędzior, 2003, s. 15–18). Podejście deskryptywne pozwala dokonać oceny, zbliżonej znaczeniowo do pojęcia warunków życia (Czapiński, Panek, 2009, s. 43–150), w którym na podstawie mierników obiektywnych (ilościowych i wartościujących), opisuje się stan rzeczywisty rozwoju społecznego (Piasny, 1993).

Celem niniejszej pracy jest porównanie poziomu rozwoju gospodarczego i jakości życia w długiej perspektywie czasowej, tj. w latach 2005–2021 w Polsce oraz porównanie procesów rozwoju społeczno-gospodarczego w krajach UE-27 z 2021 roku względem 2005 roku. Istotnym celem analizy jest pokazanie dynamiki badanych procesów w Polsce na tle krajów europejskich UE-27.

Proponowane podejście wielowymiarowej analizy rozwoju społeczno-gospodarczego przeprowadzone zostanie w dwóch osobnych wymiarach: pierwszym, obejmującym *stricte* ocenę poziomu rozwoju gospodarczego ze szczególnym uwzględnieniem parametrów rynku pracy i dynamiki inwestycji, które znaczą-

co determinują skalę poziomu gospodarczego. Drugi wymiar dotyczyć będzie oceny wybranych aspektów jakości życia z wykorzystaniem obiektywnych miar. W ujęciu porównawczym dla wszystkich krajów UE badanie analityczne dotyczyć będzie dwóch przyjętych celowo istotnych momentów czasowych, tj. 2005 i 2021 roku. Rok 2005 przyjęto jako pierwszy rok, istotny ze względu na wejście Polski w dniu 1 maja 2004 roku do Unii Europejskiej i możliwości pozyskania po raz pierwszy porównywalnych danych statystycznych z krajami członkowskimi. Z kolei rok 2021 stanowi ostatni rok z aktualnie dostępnymi danymi, równie ważny ze względu na perturbacje i kryzys wywołany pandemią COVID-19. Do analiz statystyczno-taksonomicznych wykorzystane zostały dane empiryczne z baz GUS i Eurostat w zakresie wskaźników makroekonomicznych w dłuższej perspektywie czasowej, tj. w latach 2005–2021.

W pracy została zastosowana metodyka taksonomiczna, która umożliwi wyznaczenie ilościowych wskaźników taksonomicznych dla Polski w zakresie rozwoju gospodarczego i jakości życia w latach 2005–2021. W celu analizy porównawczej Polski z krajami UE-27 zastosowano metodę TOPSIS, za pomocą której wyznaczono wskaźniki syntetyczne w dwóch istotnych momentach czasowych, tj. w 2005 roku i 2022 roku, co pozwoli następnie na określenie zmian w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego i jakości życia w ciągu 16 lat w Polsce w relacji do krajów UE-27.

Przystąpienie Polski do UE w 2004 roku zainicjowało szereg zmian gospodarczych, społecznych, dających w efekcie szansę przybliżenia się do najbardziej rozwiniętych gospodarek europejskich. Istotnym celem pracy jest zbadanie i odpowiedź na pytanie, czy szansa ta została wykorzystana, czy znajduje odbicie w obiektywnych wskaźnikach gospodarczych i społecznych w ujęciu makroekonomicznym. Wyniki przeprowadzonych badań empirycznych pozwalają odpowiedzieć na pytanie, czy nastąpiły istotne zmiany w poziomach i dynamice w badanych zakresach podmiotowych i czasowych. Zbadana zostanie także statystyczna zależność określająca stopień zgodności wskaźników taksonomicznych dla dwóch odrębnych sfer: gospodarczej i jakości/standardu życia.

Niniejsze analizy wpisują się w nurt empirycznych zastosowań metod taksonomicznych, stanowiąc wkład w opis syntetyczny i porównawczy rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce, ze wskazaniem dystansu i różnic w relacji do krajów UE-27. W badaniach empirycznych większość autorów wykorzystuje miary syntetyczne pozwalające uwzględnić oddziaływanie różnych czynników, przyjmując różne zmienne w zależności od tematyki badawczej. Metodyka taksonomiczna były wykorzystane w wielu różnych pracach, np.: (Strahl, 2010; Grabiński, 2003; Markowska i in., 2015; Fura i in., 2017; Błachut i in., 2017). Należy także podkreślić, że w literaturze można spotkać badania potwierdzające związek wskaźników jakości życia z poziomem rozwoju gospodarki, zwłaszcza

w porównaniach regionalnych, dowodzące, że korelacja taka ma miejsce. Można także znaleźć badania potwierdzające słaby związek cech opisujących rozwój gospodarczy z ogólnym poziomem jakości życia, zwłaszcza po uwzględnieniu subiektywnych miar (por. Muszyńska, Muller-Frańczek, 2014, s. 121–138; Sompolska-Rzechuła, 2013; Bąk, Szczecińska, 2015, s. 15–26).

POMIAR ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO ORAZ JAKOŚCI ŻYCIA – CHARAKTERYSTYKA ZMIENNYCH

W niniejszych analizach empirycznych w ocenach porównawczych dla Polski w latach 2005–2021 oraz dla krajów UE-27 dla roku 2005 i 2021 przyjęto dwie zasadnicze sfery: pierwszą dotyczącą rozwoju gospodarczego oraz drugą obejmującą rozwój społeczny i jakość życia. Wybór cech zdeterminowany był dostępnością danych. Większość informacji pochodziła z 2005 i 2021 roku, jedynie w kilku przypadkach, z uwagi na brak danych zdecydowano się na rok wcześniejszy (lub najbliższy rok, dla którego były dostępne dane). Do badania wybrano cechy diagnostyczne o wysokich walorach dyskryminacyjnych. W pierwszym etapie z badania wykluczono te cechy, które charakteryzowały się względnym zróżnicowaniem poniżej 10% (Panek, 2009, s. 19–20). W kolejnym kroku, w celu wyeliminowania cech o podobnym potencjale informacyjnym, zastosowano metodę odwróconej macierzy korelacji⁴. W związku z tym, że dla porównywanych okresów ostateczne zestawy cech nieznacznie się różniły, podjęto decyzję o ustaleniu jednakowej listy złożonej z tych cech, które znalazły się w obu zestawach. W ten sposób do analizy jako zasadnicze cechy wskazujące na rozwój gospodarczy wybrano: wzrost gospodarczy mierzony PKB, zmienne charakteryzujące rynek pracy poprzez stopę bezrobocia, wskaźnik zatrudnienia oraz cechy stymulujące rozwój gospodarczy: stopę inwestycji oraz nakłady na badania i rozwój. Z kolei jakość życia (w wymiarze wyłącznie obiektywnym) opisywały wybrane zmienne dotyczące ekonomicznych warunków życia, edukacji, ubóstwa i wykluczenia społecznego i ochrony środowiska. Ostateczny zbiór zmiennych diagnostycznych o charakterze ilościowym stanowiły:

x_1 – Produkt Krajowy Brutto na 1 mieszkańca, w EUR;

x_2 – stopa bezrobocia ogółem, w %;

x_3 – relacje nakładów wewnętrznych na działalność badawczą i rozwojową (GERD), w % PKB;

x_4 – stopa inwestycji jako procent PKB, w %;

⁴ Opis tych metod można znaleźć w pracach, np.: (Nowak, 1990; Malina, 2004; Młodak, 2006; Panek, 2009).

- x_5 – wskaźnik zatrudnienia (grupa wiekowa 15–74 lata);
- x_6 – mediana dochodu ekwiwalentnego do dyspozycji netto, w EUR;
- x_7 – wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (odsetek osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym);
- x_8 – wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej;
- x_9 – odsetek ludności zamieszkującej przeludnione mieszkania;
- x_{10} – współczynnik Giniego;
- x_{11} – osoby wcześniej kończące kształcenie i szkolenie, grupa wiekowa 18–24, w %;
- x_{12} – odpady komunalne wytworzone na 1 mieszkańca, w kg;
- x_{13} – udział energii odnawialnej w końcowym zużyciu energii brutto.

Wszystkie wskaźniki przedstawiono w ujęciu rocznym, w długim przedziale czasowym – w latach od 2005 do 2021 dla Polski oraz porównawczo: rok 2005 i rok 2020 dla wszystkich krajów UE-27.

Zasadniczym wskaźnikiem określającym rozwój gospodarczy danego kraju jest wzrost gospodarczy określony przez Produkt Krajowy Brutto, który syntetyzuje końcowy efekt działalności danej gospodarki. PKB stanowi miarę ilościową, stąd najogólniej, traktowany jest jako suma wydatków w gospodarce na konsumpcję, inwestycje, sprzedane za granicę dobra krajowe (eksport netto). Miernik wzrostu gospodarczego PKB stanowi w największym uproszczeniu sumę popytu krajowego oraz salda handlu zagranicznego (Mankiw i in., 2010, s. 36–45). W dyskusjach metodologicznych zauważono, że PKB jest miernikiem, jednakże nie w pełni idealnym, przyjmuje się, iż w uproszczeniu globalna wielkość PKB stanowi wskaźnik potencjału danej gospodarki, podczas gdy PKB na 1 mieszkańca stanowi pomiar poziomu w miarę przybliżonej jakości życia osiąganego przez „przeciętnego” obywatela (Begg i in., 1995, s. 333–335). Opierając się na danych statystycznych PKB liczone na 1 mieszkańca Polski w latach 2005–2021 wzrosło o 133%, z poziomu 6450 do 15 060 EUR w 2021 roku.

Przyjęte zasady w krajach UE gwarantowały sprawne funkcjonowanie rynku wewnętrznego rozumianego jako przestrzeń, w której ludzie, dobra, usługi i kapitał mogą przemieszczać się na tyle swobodnie, by zwiększać dobrostan krajów wchodzących w skład Wspólnoty (Kowalski i in., 2019, s. 34). Jedną z najważniejszych determinant rozwoju gospodarczego są procesy zachodzące na rynku pracy, rejestrowane różnymi miarami, w tym najbardziej znaną i powszechnie stosowaną stopą bezrobocia. Swobodę przepływu pracowników przyjęto jako jedną z czterech fundamentalnych zasad wolności, na których zbudowana jest Unia Europejska. W Polsce, we wstępnym okresie poakcesyjnym sytuacja na rynku pracy była bardzo trudna (18% stopa bezrobocia). Swoboda przemieszczania się i wolny rynek pracy w UE spowodował bardzo dużą skalę migracji zarobkowej z Polski, która stała się krajem komentowanym, jako „laboratorium otwartych granic”, by posłużyć się określeniem Bentona i Petrovica

(Benton, Petrovic, 2013). Już w dwa lata po akcesji zasoby polskich migrantów w UE szacowano na ok. 1,86 mln osób. Od tego czasu można mówić o względnej stabilizacji liczby Polaków przebywających za granicą, która nie zmieniła się drastycznie nawet w okresie kryzysu gospodarczego lat 2008–2010. Szacunki GUS wskazują, że dynamika tego procesu nie jest porównywalna z okresem bezpośrednio po akcesji do UE. Na koniec roku 2017 liczbę Polaków w krajach UE szacowano na 2,1 mln (Kowalski i in., 2019, s. 36–37; GUS, 2018). Zasoby ludzkie rynku pracy w Polsce od 2005 roku zmniejszyły się znacząco, co skutkowało istotnie niższą presją na rynku pracy i przełożyło się na trwałą tendencję spadku stopy bezrobocia. Obniżająca się stopa bezrobocia oraz zmniejszające się zasoby pracy stanowiły skutek migracji poakcesyjnych, co sugerowałoby trafność często pojawiającej się tezy o „eksporcie bezrobocia”. Jednak uwzględnienie w analizach dodatkowych czynników, np. wskazujących na proces tworzenia miejsc pracy i rolę wzrostu gospodarczego, dowodzi, że to raczej te czynniki miały zdecydowanie pozytywny wpływ na bezrobocie w Polsce, chociaż wpływ ten był najwyraźniej widoczny przed kryzysem gospodarczym lat 2008–2010. Pozytywne zmiany dotyczące zmniejszania się bezrobocia w Polsce po wejściu do UE są także przypisywane zmianom w wielu innych procesach, np. tworzenia przedsiębiorczości, wzrostu inwestycji i miejsc pracy, a te z kolei były bardzo silnie zależne od fazy cyklu koniunkturalnego i wzmacniane przez napływ unijnych funduszy strukturalnych.

Wnioski te potwierdzają wskaźniki, bowiem w Polsce od 2013 roku ma miejsce trwała tendencja spadku stopy bezrobocia: z 17,8% w 2005 roku do 3,4% w 2021 roku (co stanowi jeden z lepszych wyników w krajach UE-27). Korzystne tendencje na rynku pracy w latach 2005–2021 potwierdza także wskaźnik zatrudnienia osób (20–64 lata), który w 2015 roku wynosił 58,3% (poniżej średniej wartości wskaźnika dla krajów UE), by w 2021 roku osiągnąć poziom 76,4% (powyżej wartości tej średniej) – por. tabela 1. W zakresie oceny podstawowych parametrów rynku pracy w Polsce można mówić o spektakularnej pozytywnej zmianie – bardzo korzystna dynamika spadku stopy bezrobocia (81 pkt proc.) oraz wzrostu wskaźnika zatrudnienia (prawie 30 pkt proc.).

We współczesnych gospodarkach rynkowych jednym z głównych wyznaczników dobrobytu gospodarczego i konkurencyjności kraju stały się innowacje, wpływając na wzrost gospodarczy, zarówno na poziomie mikro, jak i makro (Atkinson, Ezell, 2014, s. 128–130; OECD, 2001). Czynnikiem stymulującym procesy wynalazczości i innowacji są bezpośrednio wydatki na działalność B+R. To głównie przez nie odbywa się kreowanie wiedzy w gospodarce (Kaur, Singh, 2016). W szczególności zauważa się, że innowacje napędzają zatrudnienie i wzrost dochodów, dalej przyczyniając się do poprawy jakości życia i konkurencyjności gospodarek. Rolę wydatków na B+R, jako jednego z filarów rozwoju

gospodarki opartej na wiedzy i innowacji wyraźnie zaakcentowano w strategii „Europa 2020”, która wytyczyła realizację trzech powiązanych priorytetów – rozwoju inteligentnego, zrównoważonego i sprzyjającego włączeniu społecznemu. Dla tak określonych priorytetów wyznaczono pięć celów nadrzędnych, m.in. ten związany z działalnością badawczo-rozwojową (Ziętek-Kwaśniewska, 2020, s. 9). Zgodnie z nim do 2020 roku inwestycje w działalność B+R powinny sięgnąć poziomu 3% PKB Unii, w tym dla Polski – jako cel krajowy przyjęto poziom 1,7% PKB.

W zakresie zmiennej ‘nakłady wewnętrzne na działalność B+R w % PKB’ Polska „wesła” z bardzo niskim poziomem – rzędu 0,56% w 2005 roku, by osiągnąć poziom 1,39% w 2020 roku (był to poziom poniżej średniej unijnej wynoszącej 1,77% i celu krajowego Strategii 2020). Należy jednak podkreślić bardzo wysoką dynamikę tego procesu, wynoszącą 148%, czyli bardzo wysoki stopień wzrostu nakładów w badanym czasie. Istotnym elementem rozwoju gospodarczego są również inwestycje i nakłady inwestycyjne mierzone stopą inwestycji. Ocena zmian stopy inwestycji wskazuje na względną stabilność tego wskaźnika w badanym czasie: z 18,9% w 2005 roku (wielkość minimalna dla Polski) i 17% w 2021 roku, co oznacza nieco mniejsze zaangażowanie inwestycyjne w Polsce w relacji do innych krajów UE-27 (por. tabela 1.).

Znaczącym zmianom w czasie uległy także wskaźniki opisujące tzw. standard życia. Bardzo istotne zmiany w Polsce dotyczyły procesów obejmujących ekonomiczne i społeczne warunki życia. Ocena sytuacji dochodowej mierzonej medianą dochodu ekwiwalentnego do dyspozycji netto wskazuje, że w ciągu 16 lat przeciętne ‘pozycyjne’ dochody wzrosły przeszło dwukrotnie (dynamika 227%), jednakże średni poziom jest nadal niższy od średniej unijnej wynoszącej ponad 17 000 EUR w 2021 roku. Korzystne zmiany dotyczyły pomiarów wykluczenia społecznego i nierówności dochodowych. Pomiedzy rokiem 2005 a rokiem 2021 Polska odnotowała największy spadek wskaźnika zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym wśród państw UE-27 (z 45,5% do 17,3% w 2021 roku, z dynamiką spadku 61,8%). Jeszcze bardziej korzystna tendencja dotyczy pomiaru osób z pogłębioną deprivacją, z dynamiką spadku w badanych latach o 92,3% (wynik poniżej średniej unijnej). Równocześnie współczynnik Giniego, mierzący siłę nierównomierności dochodów spadł o prawie 25%, w 2021 roku był niższy od średniej UE-27 wynoszącej 29,3%. Poprawne tendencje dla Polski można odnotować w zakresie innych aspektów jakości życia, jak edukacja i ochrona środowiska. Ocena statystyk, co do osób wcześniej kończących edukację (w grupie wiekowej 18–24) oraz dla wskaźnika ‘odpady komunalne na 1 mieszkańca’ jest korzystniejsza dla Polski, jak dla większości krajów unijnych. Więcej szczegółowych parametrów statystyki opisowej dla badanych zmiennych cząstkowych zawarto w tabeli 1.

Tabela 1. Poziomy, miary statystyk opisowych i dynamiki dla zmiennych w Polsce i krajach UE-27

Zmienne	Polska				Kraje UE						
	2005	2021	dynamika 2021/ /2005	2005			2021			Wsp. zmienności (%)	
				Średnia	Max	Min	Wsp. zmienności (%)	Średnia	Max		Min
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Rozwój gospodarczy											
x ₁ – PKB brutto / 1 mieszkańca w EUR	6450	15060	133%	20713	65020,0 Luksemburg	3110 Bułgaria	69,5	33800,4	112780 Luksemburg	10330 Bułgaria	67,6
x ₂ – stopa bezrobocia ogółem (15–74 lata) (%)	17,8	3,4	-81%	8,5	17,5 Polska	4,4 Irlandia	37,0	6,6	14,8 Hiszpania	2,8 Czechy	42,9
x ₃ – stopa inwestycji (%)	18,9	17	-10,1%	23,9	32,9 Estonia	18,9 Polska	15,2	21,8	28,9 Estonia	13,3 Grecja	16,2
x ₄ – wskaźnik zatrudnienia 20–64 lata (%)	58,3	76,4	29%	68,2	78,1 Dania	57,4 Malta	8,0	74,6	81,7 Holandia	62,6 Włochy	6,8
x ₅ – nakłady wewnętrzne na działalność B+R w % PKB	0,56	1,39***	148%	1,3	3,36 Szwecja	0,78 Cypr	66,0	1,77	3,49 Szwecja	0,47 Rumunia	50,0
Rozwój społeczny – jakość życia											
x ₆ – mediana dochodu ekwiwalentnego do dyspozycji netto w EUR	2533	8295	227%	10698,2	28396,0 Luksemburg	1384,0 Bułgaria	68,5	17388,6	42482 Luksemburg	4832 Rumunia	54,8
x ₇ – wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (%)	45,5	17,3	-61,8%	27,5	62,2 Bułgaria	14,4 Szwecja	42,7	20,8	32,1 Bułgaria	11,9 Czechy	23,9

<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
x_8 – wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej (%)	33,8	2,6	-92,3%	12,7	57,7* Bułgaria	1,1 Luksemburg	105,5	5,7	16,6 Grecja	1,4 Szwecja	73,4
x_9 – odsetek ludności zamieszkującej przeludnione mieszkania	54,1	35,7	-34,0%	25,7	60,3 Łotwa	1,9 Holandia	78,7	17,2	41,3 Rumunia	2,3 Cypr	72%
x_{10} – współczynnik Giniego	35,6	26,8	-24,7%	29,9	38,3** Rumunia	23,4 Szwecja	14,9	29,3	39,7 Bułgaria	19,8 Słowacja	14,7
x_{11} – osoby wcześniej kończące kształcenie i szkolenie (grupa wiekowa 18-24)	5,3	5,9	11,3%	14,5	38,2 Portugalia	4,9 Słowenia	57,2	8,2	15,3 Rumunia	2,4 Chorwacja	40,5
x_{12} – odpady komunalne wytworzone w kg/1 mieszkańca	319	346***	8,5%	498,9	736 Dania	273 Słowacja	26,0	533,8	834 Austria	287 Rumunia	25,6
x_{13} – udział energii odnawialnej w końcowym zużyciu energii brutto	6,9	16,1***	134,5%	12,8	40,0 Szwecja	0,1 Malta	79,3	24,4	60,1 Szwecja	10,7 Malta	46,2

*Dane z 2006 roku, ** Dane z 2007 roku, *** Dane z 2020 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat.

METODYKA BADAŃ

Do liniowego porządkowania krajów Unii Europejskiej pod względem rozwoju gospodarczego i jakości życia wyznaczono zmienną syntetyczną, której wartości są szacowane na podstawie obserwacji wybranych zmiennych diagnostycznych. Istnieje wiele metod i algorytmów tworzenia miary syntetycznej. W opracowaniu zastosowano metodę porządkowania liniowego z wykorzystaniem wzorca i antywzorca, którą zaproponowali Hwang i Yoon pod nazwą TOPSIS – ang. *Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution* (Hwang, Yoon, 1981). O jej popularności świadczyć może przegląd jej zastosowań w zarządzaniu i planowaniu, dokonany przez Behzadiana, Otaghsara, Yazdaniego i Ignatiusa (Behzadian i in., 2012). Metoda TOPSIS opracowana została jako narzędzie wspomagające proces podejmowania decyzji w sytuacjach złożonych, gdy należy uwzględnić wiele różnych kryteriów. Dlatego też zaliczana jest do grupy wielokryterialnych metod podejmowania decyzji.

Konstrukcja miary syntetycznej (TOPSIS) Hwanga i Yoona jest następująca (Hwang, Yoon 1981; Yoon, Hwang 1995):

1. Normalizacja zmiennych – zmienne diagnostyczne poddawane są normalizacji w celu sprowadzenia ich do podobnego rzędu wielkości.

W zbiorze wybranych zmiennych znalazły się zarówno stymulanty, których wysokie wartości są korzystne z punktu widzenia istoty analizowanego zjawiska ($x_1, x_3, x_4, x_5, x_6, x_{13}$) oraz destymulanty, w przypadku których pożądane są wartości niskie ($x_2, x_7, x_8, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{12}$). Ponieważ cechy diagnostyczne mają różne miana i różne zakresy zmienności, zatem nie można ich bezpośrednio porównywać i dodawać, stąd ujednolicono wartości cech diagnostycznych, przeprowadzając normalizację odpowiednio dla stymulant i destymulant, na podstawie formuł:

dla stymulant:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min\{x_{ij}\}}{\max\{x_{ij}\} - \min\{x_{ij}\}}$$

dla destymulant:

$$Z_{ij} = \frac{\max\{x_{ij}\} - x_{ij}}{\max\{x_{ij}\} - \min\{x_{ij}\}}$$

dla ($i=1, 2, \dots, n; j=1, 2, \dots, m$).

Taki sposób normalizacji powoduje, że wszystkie wartości cech znormalizowanych należą do przedziału [0, 1].

2. Obliczenie odległości euklidesowej poszczególnych obiektów od wzorca i antywzorca rozwoju. Wzorce to hipotetyczne obiekty, dla których pojedyncze znormalizowane cechy przyjmują wartości maksymalne lub minimalne. Wzorce d_i^+ i d_i^- wyznacza się w sposób następujący:

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_j^+)^2} \quad d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^m (z_{ij} - z_j^-)^2}$$

3. Wyznaczenie miary syntetycznej (współczynnika rankingowego) określającej podobieństwo obiektów do rozwiązania idealnego:

$$q_i = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-}$$

dla $(i=1, 2, \dots, n)$.

Wyższe wartości miernika świadczą o korzystniejszej sytuacji obiektu.

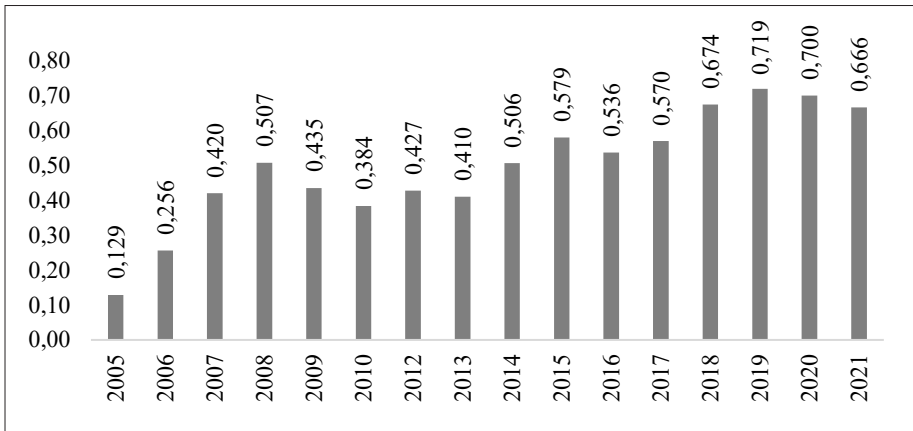
4. Uporządkowanie liniowe i klasyfikacja grup typologicznych, oparta na kryterium statystycznym wykorzystującym średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe z wartości zmiennej syntetycznej. Obiekty przyjmują wartości miernika z następujących przedziałów:

klasa I (bardzo wysoki poziom):	$q_i \geq \bar{q} + s_q$
klasa II (wysoki poziom):	$q_i + s_q > q_i \geq \bar{q}$
klasa III (średni poziom):	$\bar{q} > q_i \geq \bar{q} - s_q$
klasa IV (niski poziom):	$q_i < \bar{q} - s_q$

gdzie: \bar{q} jest średnią arytmetyczną, s_q jest odchyleniem standardowym wartości miernika.

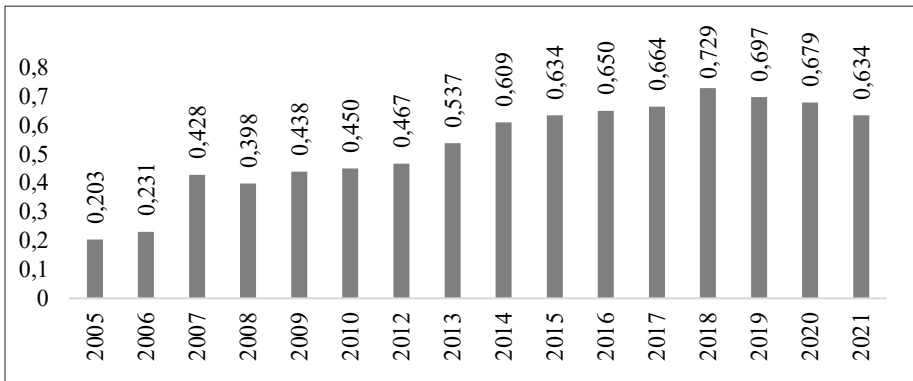
WYNIKI BADAŃ

W pierwszym etapie analizy wyznaczono syntetyczny wskaźnik rozwoju gospodarczego oraz wskaźnik rozwoju społecznego i oceny jakości życia w Polsce w kolejnych latach od 2005 do 2021, ponadto zbadano zależność liniową między wyznaczonymi wskaźnikami za pomocą współczynnika korelacji liniowej Pearsona. Wartości miar syntetycznych w dwóch badanych obszarach przedstawiono na rys. 1. i 2.

Rys. 1. Syntetyczne wskaźniki oceny rozwoju gospodarczego w Polsce w latach 2005–2021

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 2. Syntetyczne wskaźniki oceny rozwoju społecznego i jakości życia w Polsce w latach 2005–2021

Źródło: opracowanie własne.

Analizując wartości miar syntetycznych, warto zauważyć ich dynamiczny wzrost w latach 2005–2008, co jest efektem wejścia Polski do struktur Unii Europejskiej oraz wpływu funduszy europejskich na tempo rozwoju gospodarczego i jakości życia. W 2008 roku widoczny jest wyraźny wpływ ogólnoswiatowego kryzysu finansowego, zapoczątkowanego zapaścią na rynku pożyczek hipotecznych w Stanach Zjednoczonych, którego szczyt przypadł na lata 2008–2009. W tym okresie wartość miary syntetycznej drastycznie spadła. Spadek ten jest szczególnie widoczny dla wskaźnika wygenerowanego na podstawie zmiennych opisujących rozwój gospodarczy. W kolejnych latach można zaobserwować wzrost tego wskaźnika, który jest intensywniejszy dla zmiennej obrazującej roz-

wój społeczny i jakość życia. W roku 2020 i w roku 2021 walka z pandemią COVID-19 stała się priorytetem dla wszystkich państw świata. Pandemia odcisnęła spore piętno w wielu obszarach. Pogorszenie ocen sytuacji ekonomicznej zostało zanotowane we wszystkich sektorach, co znalazło odzwierciedlenie w spadku wskaźnika taksonomicznego liczonego dla dwóch badanych obszarów.

Do zbadania związku między wartością zmiennej syntetycznej wygenerowanej oddzielnie na podstawie wskaźników dotyczących rozwoju gospodarczego i zmiennej policzonej w oparciu o cechy określające jakość życia zastosowano współczynnik korelacji, który przyjął wartość +0,92. Wskazuje to na bardzo silną liniową zależność między ogólnym rozwojem gospodarczym kraju a rozwojem społecznym (jakością życia) jego mieszkańców. Zatem najogólniej wnioskując, tempo wzrostu gospodarczego w Polsce przekłada się bezpośrednio na poprawę jakości i standardu życia.

Analiza sytuacji Polski przeprowadzona w długim okresie 16 lat, w dwóch obszarach (rozwoj gospodarczy oraz rozwój społeczny i jakość życia) skłania do wielu pytań, wśród których dwa są szczególnie istotne:

- jaka jest dysproporcja między państwami w zakresie osiągniętego poziomu gospodarki na koniec 2005 roku i 2021 roku?
- czy następuje odrabianie zaległości dziejowych w rozwoju gospodarczym w stosunku do pozostałych państw Unii Europejskiej wyżej rozwiniętych?

Poszukując odpowiedzi na tak postawione pytania za pomocą zmiennej syntetycznej dokonano porządkowania liniowego krajów UE oraz utworzono ranking krajów ze względu na określony zestaw cech analizowanych w dwóch obszarach, odrębnie dla roku 2005 i dla roku 2021.

W tabeli 2. przedstawiono wyniki klasyfikacji i grupy typologiczne krajów UE uzyskane na podstawie wartości syntetycznego miernika obliczonego na podstawie cech charakteryzujących rozwój gospodarczy krajów.

Tabela 2. Uporządkowanie krajów Unii Europejskiej ze względu na wybrane aspekty rozwoju gospodarczego w 2005 roku i 2021 roku

Kraje	Wartość miernika q_i	Pozycja w rankingu	Kraje	Wartość miernika q_i	Pozycja w rankingu	Zmiana pozycji
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
2005			2021			
Szwecja	0,646	1	Dania	0,689	1	+2
Irlandia	0,643	2	Szwecja	0,679	2	-1
Dania	0,627	3	Austria	0,669	3	+2
Finlandia	0,609	4	Niemcy	0,669	4	+11
Austria	0,578	5	Holandia	0,646	5	+2
Luksemburg	0,561	6	Finlandia	0,617	6	-2
Holandia	0,531	7	Czechy	0,616	7	+3

1	2	3	4	5	6	7
Estonia	0,527	8	Belgia	0,600	8	+6
Słowenia	0,515	9	Estonia	0,591	9	-1
Czechy	0,496	10	Irlandia	0,585	10	-8
Francja	0,490	11	Węgry	0,576	11	+9
Hiszpania	0,480	12	Luksemburg	0,542	12	-6
Cypr	0,463	13	Francja	0,535	13	-2
Belgia	0,458	14	Słowenia	0,530	14	-5
Niemcy	0,448	15	Malta	0,515	15	+7
Łotwa	0,446	16	Portugalia	0,468	16	+1
Portugalia	0,437	17	Litwa	0,462	17	+1
Litwa	0,400	18	Polska	0,459	18	+9
Włochy	0,369	19	Łotwa	0,422	19	-3
Węgry	0,366	20	Cypr	0,416	20	-7
Rumunia	0,345	21	Słowacja	0,400	21	+5
Malta	0,330	22	Rumunia	0,393	22	-1
Bułgaria	0,311	23	Bułgaria	0,379	23	0
Grecja	0,304	24	Chorwacja	0,357	24	+1
Chorwacja	0,267	25	Włochy	0,308	25	-6
Słowacja	0,262	26	Hiszpania	0,256	26	-14
Polska	0,042	27	Grecja	0,145	27	-3

Klasa I
Klasa II
Klasa III
Klasa IV

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzone badania pokazały, że w zakresie rozwoju gospodarczego występują duże różnice między krajami UE-27. Na podstawie danych przedstawionych w tabeli widać, że rok po wejściu w struktury UE Polska zajmowała ostatnią pozycję – z wartością miary syntetycznej na poziomie 0,042, mocno odbiegając od pozostałych krajów w zakresie stanu gospodarki. Dołączenie Polski do Wspólnoty miało nie tylko wymiar symboliczny, ale przede wszystkim ekonomiczny. Unijne pieniądze, które szerokim strumieniem popłynęły do Polski, w połączeniu z pracowitością i przedsiębiorczością Polaków, zmieniły „oblicze gospodarcze”. Po 16 latach obecności w UE pozycja Polski podniosła się o 9 lokat, a w 2021 roku Polska znalazła się na 18. miejscu wśród krajów UE-27.

W momencie przystąpienia do wspólnoty Polska miała najwyższą w Unii stopę bezrobocia (w wysokości 17,8%), w 2021 roku posiadała jedną z najniższych – ok. 3,4%. Pomiędzy rokiem 2005 a rokiem 2021 Polska odnotowała największy w UE spadek stopy bezrobocia. Wielkim osiągnięciem Polski w ciągu ostatnich 16 lat był również dwukrotny wzrost PKB na mieszkańca.

Wśród krajów UE największą poprawę rozwoju gospodarczego odnotowały Niemcy, które z 15. pozycji w 2005 roku awansowały w 2021 roku na 4. pozycję. Największy spadek w rankingu odnotowano w Hiszpanii, która w roku 2005 znalazła się na 12. miejscu, a 16 lat później spadła na 26. pozycję.

W kolejnym etapie analizy wyodrębniono cztery klasy krajów charakteryzujące się zbliżonym poziomem gospodarczym w 2005 i 2021 roku. W klasie pierwszej znalazły się kraje wyróżniające się najlepszą oceną rozwoju gospodarczego (zdecydowanymi liderami są Szwecja i Dania – zgodna klasyfikacja w obu rankingach), a w 2005 roku w czwartej – najgorszej, Polska. Aktualnie w ostatniej grupie klasyfikacyjnej znajdują się Chorwacja, Włochy, Hiszpania, Grecja.

W kolejnym etapie analizy wyznaczono ranking krajów UE pod względem oceny rozwoju społecznego i jakości życia. Z uwagi na to, że żaden pojedynczy miernik nie oddaje całości dobrostanu obywateli, o standardzie życia decyduje szereg wskaźników, na podstawie których utworzono zmienną syntetyczną przedstawioną w tabeli 3.

Tabela 3. Uporządkowanie krajów Unii Europejskiej ze względu na wybrane aspekty rozwoju społecznego i jakości życia w 2005 roku i 2021 roku

Kraje	Wartość miernika q_i	Pozycja w rankingu	Kraje	Wartość miernika q_i	Pozycja w rankingu	Zmiana pozycji
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
2005			2021			
Szwecja	0,792	1	Szwecja	0,699	1	0
Finlandia	0,763	2	Finlandia	0,667	2	0
Austria	0,702	3	Słowenia	0,648	3	+4
Dania	0,653	4	Holandia	0,633	4	+6
Francja	0,643	5	Irlandia	0,617	5	+8
Niemcy	0,637	6	Dania	0,578	6	-2
Słowenia	0,630	7	Czechy	0,578	7	+4
Belgia	0,627	8	Austria	0,569	8	-5
Luksemburg	0,622	9	Belgia	0,560	9	-1
Holandia	0,618	10	Francja	0,560	10	-5
Czechy	0,605	11	Portugalia	0,550	11	+11
Chorwacja	0,569	12	Słowacja	0,539	12	+2

1	2	3	4	5	6	7
Irlandia	0,552	13	Luksemburg	0,539	13	-4
Słowacja	0,547	14	Estonia	0,535	14	+6
Cypr	0,540	15	Poland	0,523	15	+10
Grecja	0,529	16	Chorwacja	0,504	16	-4
Włochy	0,528	17	Malta	0,497	17	+1
Malta	0,518	18	Cypr	0,484	18	-3
Hiszpania	0,514	19	Niemcy	0,482	19	-13
Estonia	0,509	20	Węgry	0,476	20	+1
Węgry	0,481	21	Hiszpania	0,450	21	-2
Portugalia	0,477	22	Litwa	0,448	22	+2
Łotwa	0,448	23	Łotwa	0,412	23	0
Litwa	0,446	24	Włochy	0,399	24	-7
Poland	0,442	25	Grecja	0,376	25	-9
Rumunia	0,352	26	Rumunia	0,312	26	0
Bułgaria	0,266	27	Bułgaria	0,247	27	0

Klasa I
Klasa II
Klasa III
Klasa IV

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie wygenerowanej zmiennej syntetycznej dotyczącej jakości życia należy zauważyć, że Polska (obok Portugalii) jest krajem, który w długiej (16-letniej) perspektywie czasowej najbardziej poprawił swoją pozycję w rankingu. W 2005 roku Polska znajdowała się na 25. miejscu przed Rumunią i Bułgarią, natomiast w 2021 roku „podskoczyła” w rankingu o 10 lokat, znajdując się na 15. miejscu wśród krajów UE-27. Wartość zmiennej syntetycznej obliczonej dla Polski zmieniła się na tyle, że w 2005 roku została zakwalifikowana do ostatniej klasy/grupy państw o niskiej ocenie jakości życia, podczas gdy w roku 2021 – do II klasy, charakteryzującej wysoki poziom. Warto też zwrócić uwagę na Niemcy. Jeśli chodzi o obszar rozwoju społecznego, kraj ten w 2005 roku znajdował się na 6. pozycji, natomiast w 2021 roku na 19. pozycji (spadek o 13 lokat).

Z wyników zaprezentowanych w tabeli wypływa wniosek, że krajami, w których standard życia był najwyższy są: Szwecja, Finlandia i Austria (w roku 2005). Do grupy tej dołączyły Słowenia i Holandia w 2021 roku. Do grupy krajów najniżej

sklasyfikowanych pod względem jakości życia obok Bułgarii i Rumunii, w roku 2021 dołączyła Grecja i Włochy (spadek odpowiednio o 9 i 7 lokat w rankingu).

ZAKOŃCZENIE

Polska wstępując do Unii Europejskiej w 2004 roku, stała się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej, co pozwoliło skorzystać z bogactwa wspólnotowych form wspierania, zarówno gospodarki, jak i społeczeństwa. Okazało się, że ten proces adaptacji w przeciągu 16 lat przysporzył wiele korzyści.

Produkt Krajowy Brutto Polski ogółem wzrósł w badanych latach z ok. 40% unijnej średniej w 2004 roku do blisko 70% w 2018 roku. W rezultacie PKB na osobę w Polsce wzrósł z 24% unijnej średniej w 2004 roku do 41% w 2018 roku. Równocześnie standard życia społeczeństwa bardzo mocno „gonił” poziom i jakość życia bardziej rozwiniętych krajów unijnych. Z perspektywy czasu przystąpienie Polski do Unii Europejskiej zwiokrotniło rynek bezpośrednio dostępny polskim przedsiębiorcom oraz rynek pracy dostępny pracownikom. Był to prawdopodobnie najważniejszy impuls rozwojowy oddziałujący na polską gospodarkę.

Członkostwo Polski w Unii stanowiło niezwykle ważny etap i zarazem bodziec do kolejnej fazy przemian zapoczątkowanych przez reformy systemowe na przełomie lat 80. i 90. XX w. Tak więc Polska znacznie nadrobiła i nadrabia zaległości w rozwoju gospodarczym i społecznym w stosunku do pozostałych państw Unii Europejskiej. Można pokusić się o stwierdzenie, iż członkostwo w Unii stało się szansą, która została wykorzystana, jeśli chodzi o poprawę, zarówno w obszarze rozwoju gospodarczego, jak również jakości życia. Wskazują na to wyniki badań taksonomicznej miary syntetycznej w zakresie rozwoju gospodarczego dla Polski – z wartości 0,042 (ostatnie miejsce w 2005 roku) do wartości 0,459 w 2021 roku. Należy podkreślić, że Polska (oprócz Niemiec) zyskała najwięcej w UE-27 w rozwoju gospodarczym, przesuując się o 9 lokat w górę w ogólnym rankingu. W zakresie oceny rozwoju społecznego i jakości życia wartość zmiennej syntetycznej obliczonej dla Polski zmieniła się także pozytywnie, bowiem z grupy krajów o najniższej jakości życia w 2005 roku, przeskoczyła w 2021 roku do grupy charakteryzującej się wysokim poziomem jakości życia (15. miejsce wśród krajów UE-27).

W rezultacie przemian gospodarczo-społecznych i instytucjonalnych Polska znalazła się na nowym, znacznie wyższym poziomie rozwoju gospodarki oraz rozwoju społecznego, co można wprost nazwać efektem skoku cywilizacyjnego i rozwojowego. Ten korzystny proces należy niewątpliwie docenić, chronić i wzmacniać, pomimo występujących aktualnie różnego rodzaju perturbacji i kryzysów: pandemicznego, energetycznego, konfliktu wojennego na Ukrainie, które wpływają destrukcyjnie na gospodarkę i społeczeństwo.

BIBLIOGRAFIA

- Atkinson, R.D., Ezell, S.J. (2014). *Innovation Economics: The Race for Global Advantage*. New Haven: Yale University Press.
- Bąk, I., Szczecińska, B. (2015). Jakość życia w ujęciu obiektywnym w województwach Polski. Analiza porównawcza. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica*, 321 (80)3, 15–26.
- Begg, D., Fischer, S., Dornbusch, R. (1995). *Ekonomia*, t. 2. Warszawa: PWE.
- Behzadian, M., Otaghsara, S.K., Yazdani, M., Ignatius, J. (2012). A state-of-the-art survey of TOPSIS applications. *Expert Systems with Applications*, 39, 13051–13069. DOI:10.1016/j.eswa.2012.05.056.
- Benton, M., Petrovic, M. (2013). *How Free is Free Movement? Dynamics and Drivers of Mobility within the European Union*. Brussels: Migration Policy Institute Europe.
- Błachut, B., Cierpień-Wolan, M., Czudec, A., Ślusarz, G. (2017). *Jakość życia w województwie podkarpackim w latach 2004–2015*. Rzeszów: GUS, Uniwersytet Rzeszowski.
- Czapiński, J., Panek, T. (2009). *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania.
- Fura, B., Wojnar, J., Kasprzyk, B. (2017). Ranking and classification of UE countries regarding their levels of implementation of the Europe 2020 strategy. *Journal of Cleaner Production*, 165, 968–979. DOI:10.1016/J.JCLEPRO.2017.07.088.
- Grabiński, T. (2003). *Analiza taksonometryczna krajów Europy w ujęciu regionów*. Kraków: Wydawnictwo AE.
- Grosse, T.G. (2002). Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (8), 25–48.
- Eurostat. Pobrane z: <https://ec.europa.eu/eurostat> (2022.11.04).
- GUS. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/>(2022.11.06).
- Hwang, C.L., Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making. Methods and Applications A State-of-the-Art Survey*. New York: Springer-Verlag Berlin Heidelberg. DOI: 10.1007/978-3-642-48318-9.
- Kaur, M., Singh, L. (2016). R&D Expenditure and Economic Growth: An Empirical Analysis. *International Journal of Technology Management & Sustainable Development*. 15 (3), 195–213. DOI:10.1386/tmsd.15.3.195_1.
- Kędzior, Z. (2003). Metodologiczne aspekty badania jakości życia. W: J. Karwowski (red.), *Jakość życia w regionie* (s. 15–18). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Kowalski, P., Golinowska, S., Błaszczuk, B. (red.). (2019). *Nasza Europa. 15 lat Polski w UE*. Warszawa: Wyd. CASE – Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych.
- Malina, A. (2004). *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*. Kraków: Wydawnictwo AE.
- Malina, A. (2020). Analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw Polski w latach 2005–2017. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 61 (1), 138–155. DOI: 10.15584/nsawg.2020.1.10.
- Mankiw, N.G., Taylor, M.P., Kownacka, V., Czarny, B. (red. nauk. przekł.). (2010). *Makroekonomia*. Warszawa: PWE.

- Markowska, M., Sokołowski, A., Strahl, D., Sobolewski, M. (2015). Klasyfikacja dynamiczna regionów Unii Europejskiej szczebla NUTS 2 pod względem wrażliwości na kryzys ekonomiczny w obszarze rynek pracy. *Humanities and Social Sciences*, 22 (2), 37–50. DOI: 10.7862/rz.2015.hss.18.
- Młodak, A. (2006). *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Muszyńska, J., Muller-Frączek, I. (2014). Analiza konwergencji poziomu życia w Polsce. *Acta Universitatis Lodzianae, Folia Oeconomica*, 6 (308), 121–138.
- Nowak, E. (1990). *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. Warszawa: PWE.
- OECD. Science, Technology and Industry Outlook (2001). *Drivers of Growth: Information Technology, Innovation and Entrepreneurship*. Paris: OECD Publishing, 51, DOI:10.1787/sti_outlook-2001-en.
- Ostasiewicz, W. (2004). *Ocena i analiza jakości życia*. Wrocław: Wydawnictwo AE.
- Panek, T. (2009). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej*. Warszawa: Wydawnictwo SGH – Oficyna Wydawnicza.
- Piasny, J. (1993). Poziom i jakość życia ludności oraz źródła i mierniki ich określania. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 2, 73–92.
- Poliński, R. (2020). Rozwój regionalny: główne problemy teorii i praktyki. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Naukowego Prakseologii „Prakseologia i Zarządzanie”*, 2, 65–81.
- Sagan, I. (2004). Współczesne studia regionalne – teoria i metodologia, a także praktyka. *Studia Regionalne i Lokalne*, 16 (2), 25–39.
- Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D. (2012). *Ekonomia*. Warszawa: Rebis.
- Sompolska-Rzechuła, A. (2013). Zastosowanie miar precyzyjnych do porządkowania liniowego województw Polski ze względu na poziom życia. *Przegląd Statystyczny*, 4, 523–538.
- Strahl, D. (red.). (2010). *Innowacyjność europejskiej przestrzeni regionalnej a dynamika rozwoju gospodarczego*. Wrocław: Wydawnictwo UE.
- Strzelecki, Z. (red.). (2008). *Gospodarka regionalna i lokalna*. Warszawa: PWN.
- Yoon, K., Hwang, C.L. (1995). *Multiple Attribute Decision Making: An Introduction*. California: Sage Publications, Thousand Oaks.
- Zeliaś, A. (red.). (2007). *Taksonomiczna analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu życia w Polsce w ujęciu dynamicznym*. Kraków: Wydawnictwo AE.
- Ziętek-Kwaśniewska, K. (2020). Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w Polsce na tle krajów UE. *Studia BAS*, 1 (61), 9–25. DOI 10.31268/StudiaBAS.2020.02.

Streszczenie

Celem artykułu była analiza i ocena pozycji Polski na tle krajów UE-27 poprzez określenie poziomu rozwoju gospodarczego i jakości życia w Polsce w latach 2005–2021.

Badania przeprowadzono z wykorzystaniem metody taksonomicznej TOPSIS na podstawie dostępnych, wybranych danych Eurostat i GUS. Wyniki przeprowadzonych badań empirycznych pozwoliły zauważyć, że nastąpiły istotne zmiany w poziomach i dynamice w badanych zakresach procesów w czasie. W wyniku wielowymiarowych analiz określono zróżnicowanie poziomu roz-

woju społeczno-gospodarczego dla Polski i dla krajów UE. Przyporządkowano kraje do czterech różnych klas poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego (jakości życia). Potwierdzona została także statystyczna zależność określająca stopień zgodności wskaźników taksonomicznych dla dwóch odrębnych sfer: gospodarczej i jakości życia.

Dokonano uszeregowania badanych krajów pod względem wartości syntetycznego wskaźnika rozwoju społeczno-gospodarczego. W wyniku badania stwierdzono, że ogólnie badane kraje charakteryzują się dużym zróżnicowaniem badanych procesów. Polska znacznie nadrobiła i nadrabia zaległości w rozwoju gospodarczym i społecznym w stosunku do pozostałych państw Unii Europejskiej. Spośród krajów europejskich Polska zyskała najwięcej w zakresie rozwoju gospodarczego, przesuując się o 9 lokat w górę w ogólnym rankingu UE-27. Równocześnie Polska z grupy krajów o najniższej jakości życia po wejściu do Unii Europejskiej po 16 latach, tj. w 2021 roku, awansowała do grupy charakteryzującej się wysokim poziomem jakości życia (aktualnie zajmuje 15. miejsce wśród krajów UE-27).

Słowa kluczowe: dane, wskaźniki, pomiar danych, Unia Europejska, analiza porównawcza.

A dynamic comparative analysis of socio-economic development and quality of life in Poland on the background of EU countries

Summary

The aim of the article is to analyse and evaluate Poland's position on the background of the EU-27 countries by determining the level of economic development and quality of life in Poland in 2005–2021.

Empirical data made it possible to apply a multivariate data analysis, a case of linear ordering of objects (TOPSIS method). The research was carried out using the taxonomic method on the basis of available, selected data from Eurostat and the Central Statistical Office. The results of the empirical research show that there were significant changes in the levels and dynamics in the examined processes. As a result of multidimensional analyses, differences in the level of socio-economic development for Poland and the EU-27 countries were determined. Countries were assigned to four different classes of the level of economic and social development (quality of life). The statistical relationship determining the degree of compliance of taxonomic indicators for two separate spheres – economic and quality of life – was also confirmed.

The applied method made it possible to construct a synthetic indicator of the level of economic and social development in each of the EU-27 countries. In general, the studied countries are characterised by a large diversity of the studied processes. The analysis of results in terms of 'economic and social processes' of the countries made it possible to create a ranking of the countries, separately in 2005 and 2020. Poland, over time, has moved favourably in terms of 'economic and social development' in relation to other European Union countries.

Keywords: Data, Indicators, Measurement and Data, European Union, Comparative Country Studies.

JEL: C800, E200, O520, O570.

*dr Damian Mowczan*¹

Katedra Ekonometrii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Uniwersytet Łódzki

Prawo Okuna – weryfikacja z wykorzystaniem panelowego modelu VAR dla polskich województw²

WPROWADZENIE

Przedmiotem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest tzw. prawo Okuna, a precyzyjniej mówiąc, jego reprezentacja w wersji przyrostowej oraz dynamicznej. Zależność ta została po raz pierwszy zaobserwowana oraz opisana przez A.M. Okuna (1962). Wykorzystując dane kwartalne, zauważył on, że każdy dodatkowy procent PNB powiązany jest ze spadkiem stopy bezrobocia o ok. 0.3 p.p. (Okun, 1962, s. 99–100). Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań nad zależnością pomiędzy realną stopą wzrostu gospodarczego a zmianami stopy bezrobocia w ujęciu regionalnym (na poziomie województw) w latach 1995–2019. Podano weryfikacji hipotezę o prognostycznej przydatności wspomnianej relacji. Jej prostota odzwierciedla się w łatwym dla decydentów politycznych i gospodarczych uzyskaniu źródeł informacji *ex-ante*. Ta sama prostota potencjalnie jest również jej największą wadą. Potwierdza to m.in. często podkreślana w literaturze niestabilność wskutek działania nieuwzględnionych w modelowanej relacji zmiennych czy też zachodzących w gospodarce przemian strukturalnych. Rozważany w niniejszym artykule okres badawczy zawiera czas światowego kryzysu finansowego, co pozwolił wnieść kolejny głos do dyskusji nad przydatnością i aktualnością prawa Okuna. Jako podstawowe narzędzie badawcze wykorzystano panelowy model autoregresji wektorowej (PVAR).

Jak zauważa T. Misiak (2015, s. 35), prawo Okuna na przestrzeni lat doczekało się bardzo wielu różnych wersji oraz modyfikacji. Już w oryginalnym artykule

¹ Adres do korespondencji: Katedra Ekonometrii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Rewolucji 1905 r., nr 41, 90-214 Łódź; e-mail: damian.mowczan@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0002-2971-2461.

² Źródło finansowania: środki własne Katedry Ekonometrii UŁ.

A.M. Okun (1962, s. 99–100) przedstawił kilka podejść, tj. model oparty o pierwsze różnice zmiennych (stopy bezrobocia oraz PNB), relację stopy bezrobocia z luką produkcyjną oraz relację, w której szacowana była elastyczność stopy bezrobocia względem zmian PNB, a także stopa wzrostu produktu potencjalnego. Na podstawie analizy wyników otrzymanych z wymienionych podejść współczynnik wiążący zmiany stopy bezrobocia ze zmianami produkcji (zwany po prostu współczynnikiem Okuna) został ustalony na 0,3.

Jednym z podstawowych zarzutów formułowanych pod adresem prawa Okuna jest jego niestabilność w czasie (i w przestrzeni), co skutkuje otrzymywaniem różnych szacunków współczynnika Okuna w zależności od przyjętego okresu badawczego. E.S. Knotek (2007) w swoich badaniach przetestował hipotezę o wspomnianej niestabilności wykorzystując prostą technikę typu *rolling regressions* oraz dane dla gospodarki USA. Stwierdził on, że współczynnik ten podlega znacznym wahaniom w czasie i jest podatny na zmiany strukturalne oraz fazy cyklu koniunkturalnego (tj. obecność fazy recesji oraz długość jej trwania w modelowanym okresie). Problemy te mogą być do pewnego stopnia rozwiązane poprzez zastosowanie dynamicznej wersji prawa Okuna (oraz ew. rozszerzenie jej o zmienne w czasie parametry). W nowszych badaniach, A.M. Nektarios (2019) do oceny niestabilności relacji wykorzystał również modele klasy GARCH. Wyniki potwierdziły, że siła reakcji pomiędzy zmiennymi jest większa dla okresów recesji, niż dla okresów ekspansji.

Warto w tym miejscu nadmienić, że badania prowadzone przez A. Economou i I.N. Psarianos (2016) dla 13 krajów Unii Europejskiej pokazują, iż potencjalne przestrzenne różnice w szacunkach współczynnika Okuna mogą być związane z odmiennym poziomem protekcjonizmu obecnego na poszczególnych rynkach pracy. Jednocześnie stwierdzono wrażliwość wyników na dobór próby oraz metody estymacji. S. Gędek, T. Misiak i G. Mentel (2017) również prowadzili badania z wykorzystaniem danych dla krajów UE, dodatkowo dzieląc je na pięć grup – 23 kraje UE o największej populacji (UE-23), kraje będące członkami UE przed 2004 rokiem (UE-15), kraje wstępujące do UE po 2004 roku (UE-13), kraje kryzysu zadłużenia (Portugalia, Irlandia, Włochy, Grecja i Hiszpania) oraz kraje Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Węgry, Czechy, Słowacja). Najwyższą wartość współczynnika Okuna (co do modułu) otrzymano dla grupy krajów kryzysu zadłużenia, a najniższą dla krajów Grupy Wyszehradzkiej. Co ciekawe, dla grup krajów UE-23 oraz UE-15 (dane za lata 1991–2013) przy wykorzystaniu podstawowej wersji różnicowej modelu (por. wzór (2)) uzyskano współczynniki bliskie tym, które oryginalnie otrzymał A.M. Okun (tj. ok. 0,3).

T. Misiak (2015) analizował zróżnicowanie współczynnika Okuna ze względu na wiek oraz płeć bezrobotnych w krajach Unii Europejskiej. Wyniki analizy wskazały, że współczynnik ten jest wyższy wśród grupy bezrobotnych mężczyzn (w porównaniu do grupy kobiet). W przypadku podziału ze względu na wiek bez-

robotnych bardziej prokoniunkturalne okazały się osoby poniżej 25. roku życia (względem osób w wieku 25 lat i więcej)³. Wyniki potwierdzające powyższe zależności uzyskał również J.C. van Ours (2015). Dodatkowo prowadzone przez niego analizy dla różnych podokresów wskazywały na stabilność relacji nawet w przypadku uwzględnienia okresu kryzysu finansowego lat 2007–2009.

Badania nad prawem Okuna były również wielokrotnie prowadzone dla gospodarki polskiej. P. Klimczak oraz G. Wronowska (2010) wykorzystali w swojej analizie szeroki panel krajów (30 państw europejskich oraz Japonia) i dane kwartalne za lata 2006–2009. Pozwoliło to skupić się na światowym kryzysie gospodarczym tamtego okresu i potwierdzić silny wpływ recesji na wartość współczynnika Okuna – w kontraście do wyników otrzymanych przez J.C. van Ours (2015). Odnotowano również duże przekrojowe zróżnicowanie jego wartości. Polska (obok państw bałtyckich oraz Hiszpanii) charakteryzowała się najniższymi przyrostami produkcji na skutek spadku bezrobocia. Autorzy wynik ten utożsamiali z tym, że w Polsce wzrost gospodarczy tamtego okresu opierał się głównie na wzroście zatrudnienia (a nie wydajności pracy).

Analiza prawa Okuna dla Polski w przekroju wojewódzkim została zaprezentowana m.in. przez T. Gajderowicza, G. Grotkowską, L. Wincenciaka oraz E. Wirtek (2014). W przypadku modelu odzwierciedlającego oryginalną hipotezę Okuna opartą o pierwsze różnice zmiennych (por. wzór (2)) otrzymano szacunki współczynnika Okuna na poziomie ok. 0,4 (dane za lata 1995–2011). Wynik ten, jak stwierdzili autorzy, nie odbiega znacząco od wcześniej otrzymywanych dla gospodarki polskiej. S. Pastuszka oraz T. Tokarski (2017) oszacowali regionalne modele dla Włoch (próba za lata 2001–2013) oraz Polski (próba za lata 2003–2012). Okazało się, że regionalne bezrobocie w Polsce cechowało się silniejszą reakcją na zmiany PKB. Z kolei w przypadku Włoch odnotowano silniejszy efekt inercji bezrobocia. Pozwoliło to określić charakter bezrobocia w Polsce jako procykliczny, a we Włoszech jako stagnacyjny. Jako potencjalne wyjaśnienie tych różnic podano istotnie większy udział zatrudnienia w małych firmach rodzinnych oraz szarej strefie dla gospodarki Włoch oraz to, że gospodarka ta doświadczyła recesji w wyniku kryzysu finansowego (a nie stagnacji, jak Polska).

Z jednej strony prawo Okuna traktowane jest bardziej jako „reguła kciuka” (Knotek, 2007, s. 93) niż trwała strukturalna cecha rzeczywistości gospodarczej mająca swoje twarde podstawy w teorii ekonomii⁴. Z drugiej strony na wzrost

³ Otrzymanie takich wyników dla młodszej grupy można tłumaczyć zwykle mniejszym poziomem kapitału ludzkiego oraz doświadczenia zawodowego tych jednostek, co przekłada się na potencjalnie mniejszą wydajność pracy oraz niższe wynagrodzenie.

⁴ Już sam A.M. Okun wskazywał, że nawet w warunkach pełnego zatrudnienia istnieje szereg przyczyn (np. zmiany sektorowego rozkładu zatrudnionych, zmiany w przeciętnej liczbie pracowanych godzin na osobę, czy wyższa stopa wykorzystania kapitału), które mogą powodować zmiany produktywności (Okun, 1962, s. 99).

gospodarczy oraz stopę bezrobocia oddziałuje wiele różnorodnych czynników (zob. np.: Maqbool i in., 2013; Próchniak, 2006), co może prowadzić do bardzo rozbudowanych postaci modeli starających się je opisywać (tym samym komplikując całość analizy). Relatywnie nieskomplikowana konstrukcja prawa Okuna pozwala znacząco uprościć tę relację dostarczając pewnego ogólnego obrazu. Należy jednak zauważyć, że stopa bezrobocia powinna być tu postrzegana jako zmienna proxy, reprezentująca sposób, w jaki niewykorzystane zasoby mogą oddziaływać na produkcję (Okun, 1962, s. 99). Jak zauważa E.S. Knotek (2007, s. 82, 89–92) omawiana zależność może być przydatna z punktu widzenia prognozy stycznego oraz jako narzędzie wspomagające prowadzenie polityki gospodarczej. Przydatność ta została potwierdzona również m.in. przez L.M. Ball, J.T. Jalles i P. Loungani (2015). Z tego też powodu warto prowadzić dalsze badania empiryczne w zakresie tej problematyki.

ZASTOSOWANE METODY BADAWCZE

Jak już zostało wspomniane we wprowadzeniu, w literaturze funkcjonują dwa podstawowe sposoby zapisu prawa Okuna w formie modelu ekonometrycznego (zob. np.: Cháfer, 2015; Kliber, 2017; Knotek, 2007; Prachowny, 1993; Rigas i in., 2011)⁵:

$$u_t - u_t^* = \alpha_1 + \beta_1(y_t - y_t^*) + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$u_t - u_{t-1} = \alpha_2 + \beta_2(y_t - y_{t-1}) + \varepsilon_t \quad (2)$$

gdzie:

u_t – stopa bezrobocia,

u_t^* – naturalna stopa bezrobocia,

y_t – realny poziom PKB,

y_t^* – potencjalny poziom PKB,

α , β – parametry strukturalne modelu,

ε_t – składnik losowy,

t – indeks czasu.

Prezentowane w dalszej części pracy analizy dotyczyć będą drugiej wersji modelu (rozszerzonego do wersji dynamicznej). Wybór ten podyktowany jest faktem, iż koncepcje potencjalnego poziomu PKB czy naturalnej stopy bezrobocia wprowadzają do analizy dodatkowy element niepewności. Wynika ona z tego, że po pierwsze wielkości te nie są bezpośrednio obserwowane w gospodarce, a więc

⁵ Modele te mogą być rozszerzone oraz modyfikowane np. poprzez wprowadzenie do nich dodatkowych opóźnień zmiennych (tzw. wersja dynamiczna prawa Okuna), czy też uwzględnienie potencjalnej asymetryczności reakcji zmiennej endogenicznej.

muszą zostać oszacowane⁶. Po drugie, w literaturze prezentowane są odmienne podejścia zarówno co do definicji wspomnianych pojęć (oraz przyjętych założeń), jak i sposobów ich szacowania (zob. np.: Florczak, 2011; Gosińska i in., 2013).

Należy zauważyć, że modele (1) oraz (2) można zapisać alternatywnie. Formalnie sprowadza się to do decyzji, która ze zmiennych jest postrzegana jako zmienna endogeniczna, a która jako egzogeniczna. Dla przykładu relację pomiędzy zmiennymi z modelu (2) można przedstawić także jako:

$$y_t - y_{t-1} = \alpha_3 + \beta_3(u_t - u_{t-1}) + \varepsilon_t \quad (3)$$

Z powyższej relacji skorzystał m.in. M.F.J. Prachowny (1993), który rozbudował ją i osadził w teorii produkcji. Pozwoliło to na silniejsze umocowanie prawa Okuna w teorii ekonomii, a nie tylko jako wniosku z obserwacji empirycznych. W modelu uwzględnione zostały bowiem także inne czynniki wpływające na zmiany produkcji, niż tylko i wyłącznie praca.

W niniejszych badaniach zastosowano podejście z wykorzystaniem panelowego modelu autoregresji wektorowej (PVAR). Pozwoli to w pewien sposób uwzględnić oba te podejścia (tj. (2) oraz (3)) oraz dynamiczny charakter zjawiska (za pomocą wprowadzonych opóźnień dla zmiennych). Opisany model można zapisać za pomocą następującej reprezentacji wykorzystującej operator opóźnień (Abrigo, Love, 2016; Boubtane i in., 2012; Canova, Ciccarelli, 2013):

$$X_{it} = A(L)X_{it-1} + f_i + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

gdzie:

X_{it} – wektor zmiennych stacjonarnych,

$A(L)$ – macierz wielomianu operatora opóźnień,

f_i – wektor efektów indywidualnych,

ε_{it} – wektor składników losowych,

t – indeks czasu, i – indeks dla jednostek.

W przypadku niniejszego badania wektor zmiennych stacjonarnych⁷ będzie zawierał odpowiednio: (logarytmiczną) stopę wzrostu PKB w cenach stałych oraz zmianę stopy bezrobocia według metodologii BAEL, tj.:

$$X_{it} = [\Delta y_{it} \quad \Delta u_{it}] \quad (5)$$

⁶ A.M. Okun przyjął 4% jako wartość naturalnej stopy bezrobocia. Przy tym poziomie stopy bezrobocia wielkość produkcji potencjalnej była według niego równa poziomowi produkcji aktualnie obserwowanemu (Okun, 1962, s. 99).

⁷ Badanie stacjonarności zmiennych zaprezentowano w dalszej części pracy.

Model wektorowej autoregresji można potraktować jako postać zredukowaną modelu wielorównaniowego. W celu zidentyfikowania źródeł szoków w modelu (4) konieczne jest nałożenie restrykcji ortogonalizujących na macierz innowacji. Prowadzi to do uzyskania nieskorelowanych ze sobą składników losowych. Dzięki temu zabiegowi możliwe będzie uzyskanie właściwych odpowiedzi na impuls, a więc reakcji całego systemu na zaburzenie pochodzące od konkretnej (znanej) zmiennej (zob. np.: Abrigo, Love, 2016; Kusideł, 2000; Lütkepohl, 2005). W niniejszym badaniu wykorzystano w tym celu dekompozycję Choleskiego. Dekompozycja ta nie jest unikalna, a uzyskane wyniki będą zależeć od przyjętej kolejności zmiennych w wektorze (5). W przypadku rozważanego układu dwóch zmiennych, pierwsza z nich (tj. stop wzrostu PKB) zostanie uznana za „bardziej” egzogeniczną niż druga (tj. zmiana stopy bezrobocia).

Estymacja parametrów modelu (4) metodą najmniejszych kwadratów z efektami indywidualnymi (*fixed* lub *random effects*) będzie skutkować uzyskaniem estymatorów niezgodnych. Źródłem tego problemu jest uwzględnienie po prawej stronie równań opóźnień zmiennych zależnych, co skutkuje korelacją pomiędzy składnikami losowymi a regresorami (zob. np. Canova, Ciccarelli, 2013). Dlatego też estymacji parametrów modelu PVAR dokonano wykorzystując uogólnioną metodę momentów (GMM) zastosowaną łącznie do całego systemu równań (por. Abrigo, Love, 2016).

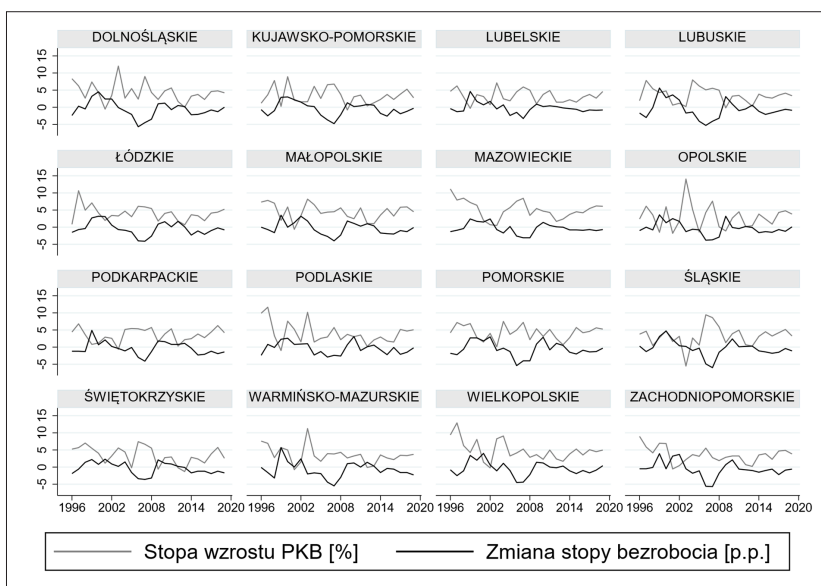
DANE STATYSTYCZNE

W badaniu wykorzystano dane roczne za okres 1995–2019 w podziale na województwa i pochodzące z zasobów Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2022)⁸. Stopa wzrostu PKB została obliczona jako różnica logarytmów dla PKB wyrażonego w cenach stałych. Zmiana stopy bezrobocia została obliczona na podstawie danych z badania BAEL. Przyjęcie podejścia opartego o dane o częstotliwości rocznej wynika z dwóch przyczyn. Po pierwsze, nie są dostępne dane kwartalne w podziale na województwa odnośnie PKB w cenach stałych⁹. Po drugie, analizy oparte o dane o częstotliwości kwartalnej wykazują znacznie mniej stabilny związek z punktu widzenia prawa Okuna, niż ma to miejsce w przypadku, gdy wykorzystywane są dane o częstotliwości rocznej (Knotek, 2007, s. 89).

⁸ Zakres czasowy badania podyktowany był głównie dostępnością danych statystycznych w układzie wojewódzkim.

⁹ W literaturze podejmowane są próby oszacowania PKB o częstotliwości kwartalnej dla województw (zob. Pipień, Roszkowska, 2015). Zauważmy jednak, że dezagregacja danych (np. z rocznych na kwartalne) wiąże się z pewnym poziomem przybliżenia oraz arbitralności (tj. wybór metody oraz poczynione założenia). Takie podejście można preferować w systemach złożonych z wielu zmiennych, gdzie większość z nich jest rzeczywiście obserwowana w pożądanej częstotliwości, a więc może potencjalnie wnieść nowe informacje do badania.

Na rysunku 1. przedstawiono kształtowanie się w latach 1995–2019 stopy zmian bezrobocia oraz stopy wzrostu realnego PKB w poszczególnych województwach. Dla wszystkich badanych regionów można mówić o ujemnej korelacji pomiędzy rozważanymi zmiennymi, traktując tę obserwację jako przesłankę uzasadniającą budowę modelu opisującego relację Okuna. Potwierdza to również wykres rozrzutu zbudowany dla obu rozważanych zmiennych (por. załącznik, rys. 3.). Należy przy tym wspomnieć, że analizowane regiony charakteryzowały się znacznym zróżnicowaniem, co do przeciętnych wartości poziomu stóp bezrobocia w badanym okresie. Średnio rzecz biorąc najniższą stopą bezrobocia odznaczały się województwa mazowieckie (ok. 9,5%) oraz małopolskie i wielkopolskie (ok. 10%). Z kolei przeciętnie najwyższe wartości zmiennej zanotowano dla województwa dolnośląskiego (ok. 13,8%), zachodniopomorskiego (ok. 14,1%) oraz warmińsko-mazurskiego (ok. 14,7%). W całym badanym okresie najniższą oraz najwyższą wartość stopy bezrobocia zanotowano dla województwa lubuskiego – odpowiednio 2,1% w 2019 roku oraz 26,3% w 2002 roku. Region ten, podobnie jak województwo dolnośląskie, cechował się najwyższą zmiennością stóp bezrobocia w latach 1995–2019.

Rys. 1. Stopa wzrostu realnego PKB oraz zmiany stopy bezrobocia w układzie wojewódzkim w latach 1995–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przypadku analizy kształtowania się realnego wzrostu gospodarczego również odnotowano znaczące różnice pomiędzy regionami. Najwyższą przeciętną roczną stopę wzrostu zarejestrowano w województwach: mazowieckim

(ok. 5,1%), wielkopolskim (ok. 4,9) oraz małopolskim (ok. 4,5%), co wiązało się również ze zdecydowanie najniższymi poziomami stóp bezrobocia w tych regionach. Z kolei najniższą przeciętną roczną stopą wzrostu realnego PKB charakteryzowały się województwa: opolskie (ok. 3,0%), śląskie (ok. 3,2%), lubelskie oraz kujawsko-pomorskie (ok. 3,3%).

WYNIKI ANALIZ

Prezentację wyników badania rozpocznie analiza stacjonarności modelowanych zmiennych (por. tabela 1.). Wspomniane założenie o stacjonarnych procesach generujących dane jest fundamentalne dla konstrukcji modelu PVAR, pozwalając na poprawne wnioskowanie statystyczne i uniknięcie problemu tzw. regresji pozornej. Wykorzystano trzy rodzaje testów (zob. np.: Baltagi, 2008):

- Levin-Lin-Chu:

H_0 : szereg niestacjonarny dla wszystkich obiektów.

H_1 : szereg stacjonarny dla wszystkich obiektów.

- Im-Pesaran-Shin:

H_0 : szereg niestacjonarny dla wszystkich obiektów.

H_1 : szereg stacjonarny dla co najmniej jednego obiektu.

- Hadri LM:

H_0 : szereg stacjonarny dla wszystkich obiektów.

H_1 : szereg niestacjonarny dla co najmniej jednego obiektu.

Wyniki wszystkich trzech testów wskazują, że modelowane szeregi (tj. stopa wzrostu realnego PKB oraz zmiana stopy bezrobocia) są najprawdopodobniej generowane przez procesy stacjonarne¹⁰.

Tabela 1. Wyniki panelowych testów stacjonarności oraz przyczynowości w sensie Grangera

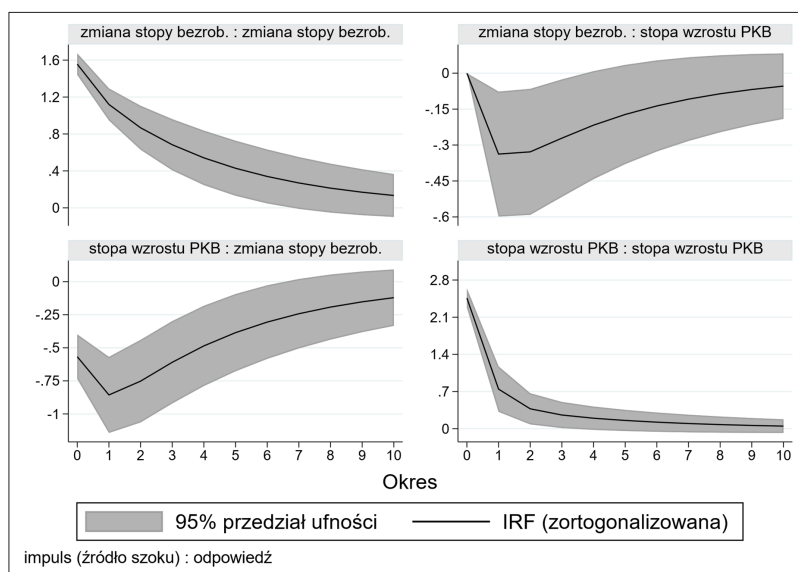
Testy stacjonarności			
Zmienna	Levin-Lin-Chu	Im-Pesaran-Shin	Hadri LM
Δu_{it}	-15,69 ($p < 0.001$)	-14,82 ($p < 0.001$)	-1,89 ($p = 0.97$)
Δy_{it}	-17,42 ($p < 0.001$)	-16,61 ($p < 0.001$)	-0,13 ($p = 0.55$)
Test przyczynowości Grangera			
Testowana relacja	Statystyka		p -value
$\Delta u_{it} \rightarrow \Delta y_{it}$	6,16		0,013
$\Delta y_{it} \rightarrow \Delta u_{it}$	10,98		0,001

Źródło: opracowanie własne.

¹⁰ Co w przypadku tzw. słabej stacjonarności oznacza, że średnia oraz wariancja procesu są stałe w czasie a wartość kowariancji dla dwóch momentów obserwacji zależy tylko od odległości między nimi (Charemza, Deadman, 1997, s. 104).

W drugiej części tabeli 1. zaprezentowano wyniki testu przyczynowości w sensie Grangera. Przyczynowość tego rodzaju rozumiana jest jako zdolność opóźnionych wartości jednej zmiennej do dokładniejszego przewidywania bieżących wartości innej zmiennej, niż miałyby to miejsce bez wykorzystania tych opóźnionych wartości (przy niezmienionej pozostałej informacji) (Charemza, Deadman, 1997, s. 158). Wyniki testu sugerują występowanie przyczynowości w obie strony, przy przyjęciu standardowego 5% poziomu istotności (hipoteza zerowa zakłada brak przyczynowości).

Zaprezentowane na rysunku 2. reakcje na szoki (IRF) zostały oszacowane na podstawie modelu PVAR z uwzględnieniem jednego opóźnienia modelowanych zmiennych. Wyboru rzędu opóźnień w modelu dokonano na podstawie poszukiwania minimalnej wartości Bayesowskiego kryterium informacyjnego – BIC (por. załącznik, tabela 2.). Modelowany system jest stabilny, ponieważ moduły wartości własnych leżą wewnątrz koła jednostkowego. Potwierdza to również graficzna analiza IRF, gdyż szoki mają tendencję do wygaszania się w czasie. Kolejność zmiennych przyjęta podczas strukturalizacji szoków (zgodna ze wzorem (5)) oznacza, że stopa wzrostu realnego PKB będzie reagować z opóźnieniem na szok pochodzący od zmiany stopy bezrobocia. Z kolei zamiana stopy bezrobocia będzie reagować w tym samym okresie na szok pochodzący od stopy wzrostu realnego PKB¹¹.

Rys. 2. Funkcje odpowiedzi na impuls (IRF) dla zmiennych w modelu

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ IRF wyznaczone dla alternatywnej kolejności zmiennych zaprezentowano w załączniku na rys. 4. Wyniki estymacji modelu PVAR również zamieszczono w załączniku, w tabeli 2. (wyniki estymacji są niezależne od przyjętej kolejności zmiennych).

Analiza funkcji odpowiedzi na impuls pozwala potwierdzić, że pozytywny szok (o wielkości jednego odchylenia standardowego reszt z danego równania) pochodzący od jednej ze zmiennych, będzie skutkował spadkiem wartości drugiej zmiennej. Przedziały ufności zostały wyznaczone na podstawie 5000 replikacji Monte Carlo i wskazują na statystyczną istotność reakcji. W przypadku pozytywnego szoku pochodzącego od stopy wzrostu realnego PKB należy oczekiwać natychmiastowej reakcji zmiany stopy bezrobocia w postaci niższej jej wartości o ok. 0,57 pkt. Po pierwszym okresie nastąpi dalszy jej spadek o kolejne ok. 0,86 pkt, w porównaniu do wartości bazowej (czyli gdyby impuls nie wystąpił). Następnie szok ulega stosunkowo powolnemu wygaszaniu. Silniejszy spadek rozważanej zmiennej po czasie może być związany z tym, iż pracodawcy niekoniecznie podejmują natychmiastowe decyzje o zatrudnieniu nowych pracowników w odpowiedzi na poprawę sytuacji gospodarczej¹². W pierwszej kolejności zapewne będą starali się zwiększyć produktywność dostępnego już zasobu pracy. Dodatkowo część osób, które nie należały do zasobu aktywnych zawodowo również po czasie postanowi podjąć pracę, w odpowiedzi na coraz lepszą sytuację ekonomiczną. W przypadku pozytywnego impulsu ze strony zmiany stopy bezrobocia, reakcja w postaci obniżenia stopy realnego wzrostu gospodarczego następuje po pierwszym okresie i wynosi ok. 0,34 p.p., a następnie szok ulega powolnemu wygaszaniu. Dokonując dekompozycji błędu prognozy¹³ z modelu PVAR, można zauważyć, że ok. 31% zmienności przyrostu stopy bezrobocia może zostać wyjaśnione za pomocą stopy wzrostu realnego PKB. Z drugiej strony, zmiany stopy bezrobocia zdołały wyjaśnić jedynie ok. 6% przyszłych stóp realnego wzrostu gospodarczego.

PODSUMOWANIE

W swojej oryginalnej pracy A.M. Okun otrzymał współczynnik „wymiany” pomiędzy zmianami stopy bezrobocia a zmianami produkcji na poziomie 0,3. Spadek stopy bezrobocia o 1 p.p. przełoży się na wyższą stopę wzrostu gospodarczego o ok. 3 p.p. Nieproporcjonalność tego wzrostu tłumaczona była przede wszystkim tym, że oprócz oczywistego efektu wzrostu liczby pracujących mogą wystąpić inne czynniki takie jak indukowane powiększenie się zasobu siły roboczej, wzrost przeciętnej liczby przepracowanych godzin na pracownika oraz wzrost produktywności (zob. Okun, 1962, s. 102–104; Klimczak i Wronowska, 2010, s. 264).

¹² Analogicznie w przypadku pogorszenia się sytuacji ekonomicznej nie następują natychmiastowe zwolnienia istniejącej kadry pracowniczej.

¹³ Prognozy zostały wyznaczone w horyzoncie 10-okresowym z wykorzystaniem 5000 replikacji Monte Carlo.

Zaprezentowane badania przeprowadzone dla panelu 16 polskich województw w latach 1995–2019 z wykorzystaniem modelu PVAR potwierdzają tę negatywną zależność. Modelowana relacja, pomimo swojej prostoty, wykazuje przydatność z perspektywy prognostycznej oraz do celów prowadzenia polityki gospodarczej. Należy oczywiście przy tym pamiętać, że zarówno stopa bezrobocia, jak i stopa wzrostu gospodarczego, są kategoriami o bogatym wachlarzu determinant. Prawo Okuna powinno być więc wykorzystywane z ostrożnością, tj. z uwzględnieniem potencjalnych czynników, które mogą zaburzać tę relację (np. siła oddziaływania cyklu koniunkturalnego, wpływ zmian strukturalnych, czy wreszcie dobór metod analizy). Pomimo swojego wieku aspekty związane z prawem Okuna nadal są aktualnym problemem badawczym chętnie podejmowanym w literaturze (zob. np. Boďa, Považanová, 2023). Zapewne ma to związek z kuszącą możliwością analizy gospodarki w prostym modelu i licznymi kontrowersjami wynikającymi z przyjęcia tak ogólnego obrazu.

BIBLIOGRAFIA

- Abrigo, M.R.M., Love, I. (2016). Estimation of panel vector autoregression in Stata. *The Stata Journal*, 16 (3), 778–804. DOI: 10.1177/1536867X1601600314.
- Ball, L.M., Jalles, J.T., Loungani, P. (2015). Do forecasters believe in Okun's Law? An assessment of unemployment and output forecasts. *International Journal of Forecasting*, 31 (1), 176–184. DOI: 10.1016/j.ijforecast.2014.03.009.
- Baltagi, B.H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data*. Chichester: Wiley. DOI: 10.1007/978-3-030-53953-5
- Boďa, M., Považanová, M. (2023). How credible are Okun coefficients? The gap version of Okun's law for G7 economies. *Economic Change and Restructuring: Empirical and Policy Research on the Transitional and Emerging Economies*, 1, 1–48. DOI: 10.1007/s10644-022-09438-9.
- Boubtane, E., Coulibaly, D., Rault, C. (2012). Immigration, Growth and Unemployment: Panel VAR Evidence from OECD Countries. *IZA Discussion Paper*, 6966, 1–28.
- Canova, F., Ciccarelli, M. (2013). Panel vector autoregressive models, a survey. *ECB Working Paper Series*, 1507, 1–53.
- Cháfer, C.M. (2015). An Analysis of the Okun's Law for the Spanish Provinces. *Research Institute of Applied Economics and Regional Quantitative Analysis Research Group Barcelona Working Papers*, 1, 1–37.
- Charemza, W.W., Deadman, D.F. (1997). *Nowa ekonometria*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Economou, A., Psarianos, I.N. (2016). Revisiting Okun's law in European Union countries. *Journal of Economic Studies*, 43 (2), 275–287. DOI: 10.1108/JES-05-2013-0063.
- Florczak, W. (2011). *W kierunku endogenicznego i zrównoważonego rozwoju – perspektywa makroekonomiczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Gajderowicz, T., Grotkowska, G., Wincenciak, L., Wirtek, E. (2014). Wrażliwość stóp bezrobocia względem wahań PKB w przekroju województw. *Ekonomia*, 39, 29–58.
- Gędek, S., Misiak, T., Mentel, G. (2017). Changes in GDP and the employment and unemployment in the European Union. *Transformations in Business & Economics*, 16, 42–59.
- Gosińska, E., Leszkiewicz-Kędzior, K., Welfe, W. (2013). Szacowanie wielkości nieobserwowalnych w modelu W8D-2010. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica*, 294, 79–94.
- GUS. (2022). Bank Danych Lokalnych. Pobrane z: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (2022.09.03).
- Kliber, P. (2017). Prawo Okuna na regionalnych rynkach pracy w Polsce. *Przegląd Statystyczny*, 64 (1), 41–57. DOI: 10.5604/01.3001.0014.0760.
- Klimczak, P., Wronowska, G. (2010). Prawo Okuna w warunkach kryzysu gospodarczego. W: W. Kwiatkowska, E. Kwiatkowski (red.), *Wzrost gospodarczy i polityka makroekonomiczna* (s. 263–272). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Knotek, E.S. (2007). How Useful Is Okun's Law? *Economic Review*, 92, 73–103.
- Kusideł, E. (2000). *Modele wektorowo-autoregresyjne VAR. Metodologia i Zastosowania*. Łódź: Wydawnictwo Absolwent.
- Lütkepohl, H. (2005). *A New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Berlin: Springer. DOI: 10.1007/978-3-540-27752-1.
- Maqbool, M.S., Mahmood, T., Sattar, A., Bhalli, M.N. (2013). Determinants of Unemployment: Empirical Evidences from Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 51 (2), 191–208.
- Misiak, T. (2015). Zróżnicowanie współczynnika Okuna ze względu na wiek i płeć bezrobotnych – analiza panelowa dla krajów Unii Europejskiej. *Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych*, XVI/4, 34–43.
- Nektarios, A.M. (2019). Examining the stability of Okun's coefficient. *Bulletin of Economic Research*, 71 (3), 240–256. DOI: 10.1111/boer.12157.
- Okun, A.M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance. *In Proceedings of the Business and Economic Statistics Section, American Statistical Association*, 98–104.
- Pastuszka, S., Tokarski, T. (2017). Przestrzenne zróżnicowanie PKB i bezrobocia w Polsce i we Włoszech oraz jego determinanty. *Wiadomości Statystyczne*, 3 (670), 49–70.
- Pipień, M., Roszkowska, S. (2015). Szacunki kwartalnego PKB według województw w Polsce – zastosowanie estymacji funkcji parametrów modelu regresji liniowej. *Materiały i Studia NBP*, 315, 1–52.
- Prachowny, M.F.J. (1993). Okun's Law: Theoretical Foundations and Revised Estimates. *The Review of Economics and Statistics*, 75 (2), 331–336. DOI: 10.2307/2109440.
- Próchniak, M. (2006). Czynniki wzrostu gospodarczego – wnioski z badań empirycznych. *Ekonomista*, 3, 305–345.
- Rigas, J., Theodosiou, G., Rigas, N., Blanas, G. (2011). The validity of the Okun's law: an empirical investigation for the Greek economy. *Journal of European Economy*, 10 (1), 16–38.
- van Ours, J.C. (2015). The Great Recession was not so great. *Labour Economics*, 34, 1–12. DOI: 10.1016/j.labeco.2015.02.001.

Streszczenie

Celem artykułu było przedstawienie wyników badań własnych nad relacją znaną w ekonomii pod nazwą „prawo Okuna”. Wykorzystano panel danych dla 16 województw Polski w latach 1995–2019. Jako narzędzie badawcze zastosowano panelowy model autoregresji wektorowej (PVAR), co pozwoliło chociażby na uchwycenie dynamicznego charakteru modelowanej relacji. Do estymacji parametrów modelu wykorzystano uogólnioną metodę momentów (GMM). Następnie oszacowane zostały ortogonalne funkcje reakcji na impuls (IRF) przy wykorzystaniu dekompozycji Choleskiego. Dokonano także dekompozycji błędu prognozy w 10-letnim horyzoncie.

Prawo Okuna zakłada negatywną zależność pomiędzy zmianami stopy bezrobocia a stopą realnego wzrostu gospodarczego. Pierwotnie zostało ono empirycznie zaobserwowane przez A. Okuna w 1962 roku. Oryginalny współczynnik wymiany wynosił ok. 0,3. Oznacza to, że każdy dodatkowy procent PNB powiązany jest ze spadkiem stopy bezrobocia o ok. 0,3 p.p. Zaprezentowane w artykule oszacowania funkcji reakcji na impuls wskazały na istotność statystyczną wpływu szoków pochodzących od poszczególnych zmiennych. Pozytywny impuls pochodzący od strony stopy wzrostu realnego PKB powodował obniżenie się zmiany stopy bezrobocia (i na odwrót) w porównaniu do ścieżki bazowej. Zaobserwowano również stosunkowo powolne wygaszanie się szoków w modelu. Dekompozycja błędu prognozy wykazała, że ok. 31% zmienności przyrostu stopy bezrobocia może zostać wyjaśnione za pomocą stopy wzrostu realnego PKB. Z kolei zmiany stopy bezrobocia zdołały wyjaśnić jedynie ok. 6% przyszłych stóp realnego wzrostu gospodarczego.

Słowa kluczowe: bezrobocie, wzrost gospodarczy, analizy regionalne, PVAR.

Okun's law – verification using a VAR panel model for Polish voivodeships

Summary

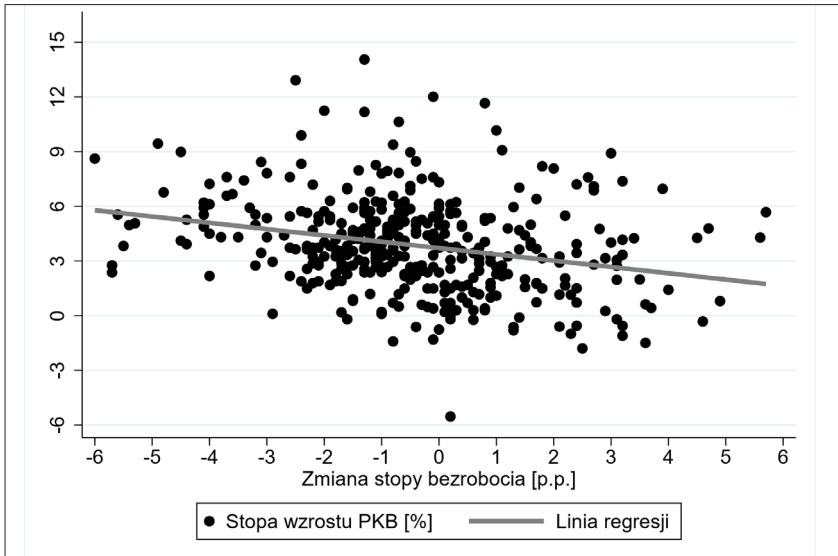
The aim of the article is to present the results of the author's own research on the relation known in economics as 'Okun's law'. A data panel for 16 Polish voivodeships in the years 1995–2019 was used. A panel vector autoregression (PVAR) model was used as a research tool, which captured, for example, the dynamic nature of the modelled relationship. The generalised method of moments (GMM) was used to estimate the parameters of the model. Then, the orthogonal impulse response functions (IRF) were estimated using the Cholesky decomposition. The decomposition of forecast error in the 10-year horizon was also presented.

Okun's law assumes a negative relationship between changes in the unemployment rate and the rate of real economic growth. It was originally observed empirically by A. Okun in 1962. The original exchange coefficient was approx. 0.3. This means that each additional percentage of GNP is associated with a decrease in the unemployment rate by approx. 0.3 p.p. The estimates of the impulse response functions presented in the article show the statistical significance of the impact of shocks coming from individual variables. A positive impulse coming from the real GDP growth rate resulted in a decrease in the change of the unemployment rate (and vice versa) compared to the base path. A relatively slow decay of shocks in the model can also be observed. Decomposition of the forecast error shows that approx. 31% of the variability of the changes of the unemployment rate can be explained by the real GDP growth rate. In turn, changes in the unemployment rate are able to explain only about 6% of future rates of real economic growth.

Keywords: unemployment, economic growth, regional analysis, PVAR.

JEL: C32, C33, C36, J64, O40.

ZAŁĄCZNIK

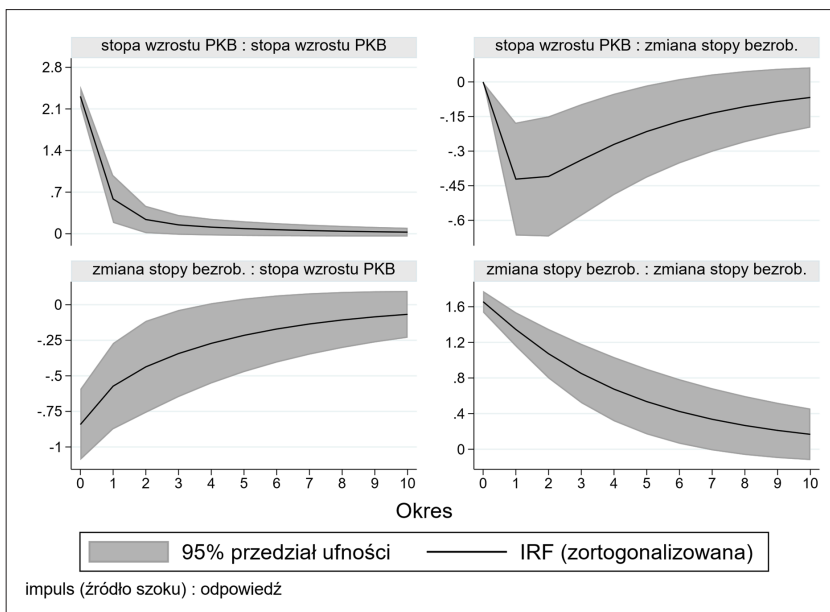
Rys. 3. Zależność stopy wzrostu realnego PKB od zmian stopy bezrobocia w układzie wojewódzkim w latach 1995–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Tabela 2. Wyniki estymacji parametrów modelu PVAR metodą GMM

Zmienna zależna: Δy_{it}	Oszacowania parametrów	<i>p-value</i>
Δy_{it-1}	0,253	0,004
Δu_{it-1}	-0,217	0,013
Zmienna zależna: Δu_{it}	Oszacowania parametrów	<i>p-value</i>
Δy_{it-1}	-0,182	0,001
Δu_{it-1}	0,719	< 0,001
Statystyka Hansen's J	5,674	0,23
Moduł wartości własnej (1)	0,793	---
Moduł wartości własnej (2)	0,180	---
Lata	1995–2019	---
Efektywna liczba obserwacji	352	---
Kryterium BIC (1 opóźnienie)	-16,79	---
Kryterium BIC (2 opóźnienia)	-9,66	---
Kryterium BIC (3 opóźnienia)	-3,93	---

Źródło: opracowanie własne. W modelu uwzględniono efekty czasowe dla lat: 1997–1999, 2008–2009 oraz 2018. Jako instrumenty posłużyły opóźnienia zmiennych aż do drugiego rzędu. Pełne wyniki estymacji dostępne u autora.

Rys. 4. Funkcje odpowiedzi na impuls (IRF) – alternatywna kolejność zmiennych

Źródło: opracowanie własne.

*dr hab. Michał Flieger*¹

Katedra Nauk Ekonomicznych
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Koncepcja spójności a efektywność organizacyjna

WPROWADZENIE

Zmieniające się otoczenie organizacji, bez względu na ich rodzaje, wywołuje nieodwracalne zmiany w rzeczywistości ich funkcjonowania. Wiele czynników przyczynia się do tych zmian. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy turbulencję otoczenia, która z kolei jest następstwem fluktuacji bardziej szczegółowych obszarów otaczających organizację (Sudhir, 2007). Te szczegółowe obszary to przede wszystkim nowa, roszczeniowa natura konsumentów, wynikająca z nadmiaru i nadprodukcji, a także z zacieklej wojny konkurencyjnej zwiększającej oczekiwania oraz wymagania konsumentów. Do tego dochodzą jeszcze tradycyjne elementy takie jak zmieniająca się rzeczywistość ekonomiczna, polityczna, prawna i społeczna. Tutaj katalizatorem zmian jest przede wszystkim połączenie systemów gospodarczych różnych rejonów świata, a także bezproblemowa, błyskawiczna wręcz komunikacja, ułatwiająca dostęp do informacji w skali globalnej – z zastrzeżeniem gospodarek reżimowych, gdzie ścisła kontrola komunikacyjna jest jedynie potwierdzeniem jej wagi dla funkcjonowania organizacji oraz nastawienia, poglądów oraz wymagań lokalnych konsumentów.

Sama turbulencja w zasadzie nie jest zjawiskiem, które należy postrzegać pejoratywnie. Jest ona nową cechą, nowym elementem wpływającym na organizacje i w związku z tym należy ją postrzegać jako kolejny wyznacznik ram funkcjonowania organizacji. Jednak zarówno duża amplituda zmian, jak i jej nieoczekiwane kierunki powodują, że należy podejmować działania organizacyjne, które zmierzają do uelastycznienia organizacyjnego. Pojęcie elastyczności jako takie jest tutaj jednak nieco ograniczone w swoim podstawowym znaczeniu – należy raczej mówić o ultra-elastyczności, która powinna cechować sprawne syste-

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Prawa i Administracji, ul. Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań; e-mail: Flieger@amu.edu.pl. ORCID: 0000-0002-8430-8883.

my organizacyjne. Taka sprawność skutkować będzie efektywnością i pozwoli na budowanie pozycji rynkowej w długim terminie. Jej brak spowoduje natomiast niezdolność do wyprzedzającego reagowania na nadchodzące impulsy, a zatem niedostosowanie powodujące brak przepływu zasobów z otoczenia, co w przypadku organizacji będącej organizmem żywym oznacza koniec jej egzystencji.

Jednym w obszarów budujących efektywność organizacyjną jest obszar stosowanych w organizacji koncepcji zarządzania. Koncepcje te odnoszą się do różnych obszarów funkcjonowania, takich jak struktury organizacyjne, system podejmowania decyzji, strategiczne spojrzenie na organizację i inne. Jedną z koncepcji, która ma kluczowe znaczenie dla skuteczności organizacji, a zatem i jej efektywności, jest koncepcja spójności organizacyjnej.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie istoty koncepcji spójności oraz wskazanie reperkusji, jakie niesie ze sobą brak zastosowania jej założeń w praktyce. Celem jest także przedstawienie wyników badań dotyczących podstawowych problemów organizacyjnych wywołanych brakiem przyjęcia perspektywy spójnościowej w organizacjach. Następstwem braku spójności organizacyjnej jest spadek jej sprawności prowadzący wprost do spadku efektywności organizacyjnej, ograniczenia jej pozycji konkurencyjnej, a w długim okresie nawet do zakończenia jej funkcjonowania.

Niniejsze opracowanie podzielono na logicznie korespondujące ze sobą części. W pierwszej kolejności przedstawiono zarys założeń koncepcji spójności, która jest podstawowym elementem niwelującym patologie organizacyjne. Dalej opisano zagadnienie spójności w organizacji, a następnie możliwe patologie organizacyjne, które związane są z jej brakiem. W części badawczej przedstawiono wyniki badań terenowych dotyczących patologii organizacyjnych, które faktycznie występują w organizacjach, w których są problemy ze spójnością organizacyjną. Przyjętą metodą badawczą jest wywiad indywidualny z przedstawicielami kadry zarządzającej wybranych organizacji przeprowadzany na podstawie opracowanego formularza, zawierającego pytania zarówno zamknięte jak i otwarte.

KONCEPCJA SPÓJNOŚCI – ZARYS ZAŁOŻEŃ PODSTAWOWYCH

Przedstawiając koncepcję spójności należy zacząć od zagadnień stanowiących genezę jej powstania. Podstawą i punktem wyjścia do rozważań na temat spójności jest różnorodność organizacyjna, zarówno w ujęciu wnętrza, jak i otoczenia organizacji (Flieger, 2019). Różnorodność może powodować pozytywne skutki dla organizacji, ale jej występowanie oraz ewentualny poziom musi być ściśle kontrolowany. Postulat kontroli wynika z faktu, że nadmierna różnorodność organizacyjna, lub innymi słowy brak dopasowania różnych elementów do siebie powodują, że organizacja staje się patologiczna, generuje wiele problemów i w ich

wyniku pogarsza się jej skuteczność, efektywność oraz pozycja konkurencyjna. Zatem nadmierna różnorodność, niekontrolowana i przypadkowa, prowadzi do zagrożenia istnienia organizacji, a to już jawi się jako problem podstawowy.

W wyniku powyższych rozważań należy zadać sobie pytanie, czy działania w kierunku harmonizacji i zapewnienia pożądanego poziomu spójności są zasadne? Odpowiedź jest oczywiście pozytywna, jednak powstaje pytanie, w jaki sposób tego dokonać. Odpowiedź na to pytanie przynosi koncepcja spójności, która wskazuje metodologię postępowania przy identyfikacji oraz harmonizacji poszczególnych obszarów funkcjonowania organizacji.

W ogólnym ujęciu koncepcja spójności polega na wyodrębnieniu tzw. platform spójności, które zestawiają ze sobą najważniejsze elementy organizacyjne, które powinny być ze sobą harmonizowane (Flieger, 2016). Platformy te stanowią zatem logiczne połączenie obszarów, pozwalając zwrócić uwagę na najważniejsze zadania harmonizacji. Poza tym, zwykle elementy tworzące poszczególne platformy spójności wymagają wewnętrznej konfiguracji w celu zachowania spójności, co sprowadza rozważania oraz działania spójnościowe na kolejne poziomy operacjonalizacji. W ten sposób menadżerowie mogą w usystematyzowany sposób dokonywać identyfikacji obszarów spójności (platform) oraz krok po kroku zastanawiać się nad sposobami oraz poziomem spójności, który należy w danym przypadku zachować.

W celu zobrazowania powyższego mechanizmu można wskazać na platformę, która tworzona jest przez dwa elementy: koncepcje oraz metody zarządzania. Platforma ta pokazuje, że system koncepcji zarządzania musi być spójny z systemem metod zarządzania stosowanych w organizacji. Dodatkowo, zgodnie z wcześniej wskazanymi mechanizmami, zarówno koncepcje zarządzania, jak i metody muszą być wewnętrznie spójne, co stanowi przykład przechodzenia na niższe poziomy analizy i budowania harmonii organizacyjnej.

To pokazuje, że poszukiwanie spójności odbywa się w sposób metodycznie skoordynowany. Koncepcja spójności pozwala też na analizę i ocenę zarówno mechanizmów harmonizacji, jak i jej poziomu. W ten sposób menadżerowie mogą mieć względną pewność, że nie zostanie pominięty żaden istotny element organizacyjny, który wymaga uwzględnienia w procesie budowania spójności organizacyjnej (Mitoraj-Jaroszek, 2019).

ZAGADNIENIE POMIARU SPÓJNOŚCI W ORGANIZACJI

Jak wskazano powyżej, poszukiwanie spójności organizacyjnej to z jednej strony wskazanie obszarów, które wymagają wzajemnej harmonizacji, a z drugiej strony to ustalenie poziomu spójności tych obszarów. Zarówno w przypadku konieczności osiągnięcia całkowitej spójności, jak i w przypadku zachowania

kontrolowanej różnorodności należy zastosować odpowiedni system pomiarowy, który pozwoli na dokonanie stosownych ocen.

Ponieważ zagadnienie spójności organizacyjnej jest zagadnieniem nowym, zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce organizacyjnej, nie opracowano spójnego systemu pomiarowego obszarów podlegających harmonizacji. System ten jest niezbędny ze względu na konieczność zarówno tworzenia spójności, jak i jej ciągłej optymalizacji (Czerska, Rutka, 1998).

W procesie poszukiwania spójności konieczne jest zestawienie odpowiednich mierników, aby ocenić, czy system jest spójny. Gdy spójność zostanie osiągnięta, wtedy należy podejmować działania polegające na bieżącym jej monitorowaniu oraz dokonywaniu korekt optymalizacyjnych. Aby tego dokonać, konieczne jest stworzenie systemu przypominającego mechanizm controllingu, a to wymaga zastosowania określonych mierników.

Jeżeli chodzi o mierniki spójności, to – jak wspomniano wyżej – nie opracowano jeszcze takowych. Ogólnie rzecz ujmując, można je podzielić na dwie grupy: mierniki jakościowe oraz ilościowe. Elementy organizacyjne, które mają charakter wymierny, mogą być opomiarowane miernikami o charakterze liczbowym, co powoduje, że proces ich pomiaru, zmiany oraz czasowej weryfikacji jest relatywnie prosty. Wtedy problem ogranicza się jedynie do wyboru odpowiednich wartości tych mierników i ewentualnej ich zmiany w czasie (Kotter, 2012).

Trudniejszy jest natomiast pomiar tych elementów, które mają charakter jakościowy. W tym przypadku ich bieżące monitorowanie za pomocą wskaźników liczbowych nie jest możliwe. Wtedy pozostają dwa sposoby postępowania. Pierwszy wymaga innowacyjnego opracowania wskaźników, które swoim charakterem odpowiadają naturze elementu, który poddawany jest ocenie. Opracowanie takiego miernika wymaga wspomnianej innowacyjności oraz pomysłowości ze strony menadżerów. Zaletą takiej sytuacji jest fakt, że jeżeli uda się opracować takie innowacyjne mierniki, organizacja zyskuje przewagę nad innymi w tym obszarze i jest to jej unikalny zasób wiedzy, trudny do kopiowania, a więc trwały (Rummler, Brache, 2000). Na tym można opierać przewagi konkurencyjne, zatem włożony trud może procentować w przyszłości.

Drugim sposobem postępowania jest pomiar intuicyjny. Jest on konieczny wtedy, gdy, niestety, nie jest możliwe stworzenie skutecznego i uzasadnionego systemu pomiarowego. W tym przypadku menadżerowie oceniają spójność przy wykorzystaniu swojej wiedzy, doświadczenia i nabytych umiejętności, a także intuicji. Taka sytuacja jest najtrudniejsza, ale jeżeli uda się ją opanować, to staje się również źródłem skutecznej przewagi konkurencyjnej.

Jak widać, mierniki spójności są tematem złożonym, ciekawym i nowym. Mogą powodować wypracowanie skutecznych, długotrwałych przewag konkurencyjnych, co we współczesnym otoczeniu organizacyjnym jest niezmiernie ważnym aspektem omawianej koncepcji spójności.

POTENCJALNE PATOLOGIE ORGANIZACYJNE POWODOWANE BRAKIEM SPÓJNOŚCI

Brak spójności organizacyjnej jest tym zjawiskiem, które generować może patologie wpływające na funkcjonowanie organizacji w różnych obszarach. Identyfikacja dysfunkcji wywoływanych przez brak spójności jest w zasadzie punktem wyjścia do rozważań dotyczących koncepcji spójności i konieczności harmonizacji organizacyjnej, dlatego też, wskazanie podstawowych problemów organizacyjnych w tym kontekście ma znaczenie fundamentalne.

Mówiąc o patologiach organizacyjnych powodowanych brakiem spójności należy zaznaczyć, że konieczna jest ich analiza w kontekście poszczególnych płaszczyzn spójności. Takie ujęcie powoduje, że wprowadza się pewnego rodzaju systematyzację i porządek dokonywanej analizy. Jest to o tyle istotne, że patologie organizacyjne są zróżnicowane, a ich liczba może być znaczna. Potrzebna jest zatem jedna spójna perspektywa analizy.

Dodatkowo, płaszczyzny spójności identyfikowane przez poszczególne organizacje mogą się od siebie nieco różnić. Oznacza to, że niektóre z nich mają charakter uniwersalny i powinny być stosowane oraz harmonizowane we wszystkich organizacjach, niezależnie od branży, rodzaju oraz wielkości. Inne natomiast mają charakter specyficzny, wynikający właśnie z branży, rodzaju prowadzonej działalności itp. Identyfikując poszczególne patologie organizacyjne można zatem wskazać na niektóre z nich, ale inne będą miały charakter specyficzny i będą występować indywidualnie w poszczególnych organizacjach.

Kolejnym elementem wpływającym na konieczność występowania świadomości i wiedzy na temat patologii organizacyjnych wywołanych brakiem spójności jest fakt, że patologie te mogą oraz powinny być sygnałem dla menadżerów, że konieczne jest podjęcie działań harmonizacyjnych. W ten sposób menadżerowie będą w stanie dokonać trafnej diagnozy organizacyjnej definiującej w sposób prawidłowy przyczyny występujących problemów organizacyjnych, co jest krokiem niezbędnym dla ich likwidacji.

W procesie podejmowania decyzji zarówno optymalizacyjnych, jak i eliminujących dysfunkcje rzeczą kluczową jest rozpoznanie źródła powstających problemów. Wiele z nich wynika właśnie z braku spójności w organizacji. Zaniedbania związane z harmonizacją poszczególnych płaszczyzn spójności są często nieświadomione, zatem każda próba trafnej diagnozy organizacyjnej będzie w tym przypadku nieskuteczna. Dalej, podejmowane działania naprawcze będą skierowane na nieodpowiednie przyczyny, zatem organizacja ponosi koszty i wysiłek organizacyjny w celu poprawy sytuacji, a działania te nie przynoszą efektu. Co więcej, patologie organizacyjne mogą się nasilać, ponieważ ich przyczyny nie zostały zidentyfikowane i nie są likwidowane. Taka sytuacja może z kolei dalej pogłębiać kryzys organizacyjny i wywoływać frustrację u menadżerów.

Przyglądając się konkretniej patologiom organizacyjnym należy podkreślić, że ich rodzaj jest zróżnicowany i każda organizacja, poza zjawiskami klasycznymi może spotkać takie, które są charakterystyczne jedynie w jej przypadku. Chcąc zobrazować możliwe patologie organizacyjne oraz ich przyczyny w niniejszym opracowaniu przedstawiony zostanie zarys patologii wynikających z braku harmonizacji płaszczyzny składającej się z koncepcji oraz metod zarządzania.

Analizowana płaszczyzna składa się z dwóch obszarów. Wymagają one harmonizacji wzajemnej, ale też każdy z nich wymaga harmonizacji wewnętrznej. Wspomniano o tym mechanizmie wcześniej.

Przyglądając się zatem koncepcjom zarządzania, przykładowa harmonizacja musi dotyczyć jednoczesnego zastosowania koncepcji procesowej oraz fraktalnej (Perechuda, 2000). Z koncepcji procesowej wynika nowa struktura organizacyjna, która jest alternatywą dla struktur tradycyjnych. Jeżeli organizacja wprowadzi taką strukturę bez uwzględnienia mechanizmów wynikających z koncepcji fraktalnej, a więc z relacji pomiędzy gniazdami, z zastosowania tuneli nawigowania w procesach wytwórczych oraz zarządczych i innych elementów, wtedy struktura procesowa nie będzie funkcjonować poprawnie. Wywoła to szereg problemów zarówno wśród pracowników, jak i menadżerów. Zatem, nawet jeżeli zgodnie z koncepcją procesową organizacja będzie dojrzała procesowo, to jej struktury pozostaną nieskuteczne i będą generować wiele patologii.

W kontekście metod zarządzania natomiast można przykładowo wskazać, że zastosowanie koncepcji procesowej oraz fraktalnej wymaga zastosowania odpowiedniej kultury organizacyjnej, która ma określone cechy (Schein, 2010). Do cech tych przykładowo zaliczamy samodzielność, kreatywność, innowacyjność, obowiązkowość itp. (Dries, 2023). Jeżeli takiej kultury nie zbudujemy w organizacji, wtedy gniazda procesowe nie będą funkcjonować jak należy, a menadżerowie będą mieli wiele problemów ze swoimi pracownikami.

Taka kultura organizacyjna wymaga z kolei wsparcia odpowiednio skonfigurowanym systemem motywacyjnym, czyli kolejną metodą zarządzania, która nie tylko musi być zastosowana, ale na dodatek musi przyjąć ściśle określoną formę. I znowu, jeżeli kultura organizacyjna wspiera innowacyjność a system motywacyjny nie, wtedy w organizacji pojawi się szereg problemów z tym związanych (Sułkowski, 2007). To kolejny przykład na to, jak brak spójności może generować patologie organizacyjne.

Powyższy przykład pokazuje, że brak spójności organizacyjnej wpływa wprost na poziom patologii organizacyjnych. To z kolei przekłada się na spadek sprawności oraz efektywności organizacji (Skrzypek, 2002). W długim terminie powoduje natomiast utratę przewagi konkurencyjnej, co może zagrozić przetrwaniu organizacji. Jak widać są to kwestie o znaczeniu fundamentalnym dla właściwego funkcjonowania organizacji, a potencjalne zaniedbania mogą wywoływać bardzo poważne skutki dla organizacji. Należy także podkreślić, że wskazane wy-

żej patologii wynikające z przytoczonej płaszczyzny spójności są jedynie jednym elementem podlegającym analizie w koncepcji spójności. Ponieważ elementów tych jest wiele, liczba patologii organizacyjnych wynikających z braku zastosowania koncepcji spójności może być bardzo duża.

PRZYKŁADOWE PATOLOGIE ORGANIZACYJNE W ŚWIETLE WYNIKÓW BADAŃ

Jak wynika z powyższych rozważań, patologie organizacyjne są punktem wyjścia dla zastosowania koncepcji spójności, gdyż brak harmonizacji wywołuje wiele dysfunkcji organizacyjnych. Warto zatem zastanowić się, jakie konkretnie problemy wywołane są przez brak spójności organizacyjnej w praktyce zarządzania. W tym celu należy oczywiście przeprowadzić badania, które pozwolą na takową identyfikację. Poniżej przedstawione zostaną wyniki wywiadów przeprowadzonych w 20 organizacjach z kierownikami średniego oraz wyższego szczebla w okresie listopada i grudnia 2022 r. Celem wywiadu była weryfikacja najczęściej występujących patologii organizacyjnych wraz z oceną ich wagi dla sprawności i efektywności funkcjonowania całej organizacji. W próbie badawczej brały udział organizacje różnej wielkości oraz różnych branż, wraz z organizacjami sektora publicznego. Dokładna metryczka badawcza nie jest w tym przypadku istotna, ponieważ cel badań miał charakter identyfikacji patologii o charakterze poglądowym, zachęcającym ewentualnie do dalszych, szczegółowych badań branżowych w przyszłości.

Wyniki przeprowadzonych badań przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Patologie występujące w praktyce wywołane brakiem spójności

Lp.	Nazwa patologii wywołanej brakiem spójności	Ocena średnia (1–10)
1	2	3
1	Spadek zadowolenia klientów	9,2
2	Niższa efektywność działań	9,2
3	Nieuzasadnione koszty finansowe	8,6
4	Spadek zaangażowania pracowników	8,3
5	Oslabienie wizerunku firmy wewnątrz i na zewnątrz	8,1
6	Problemy zarządcze szczebli kierowniczych	7,9
7	Niejasny system motywacyjny	7,8
8	Brak innowacyjności pracowników i apatia	7,5
9	Konflikty pomiędzy pracownikami wynikające z niejasnych zasad	7,3
10	Trudności związane z informatyzacją procesów	7,0
11	Niedostosowanie struktur do sposobu zarządzania	6,8
12	Pogorszenie atmosfery w pracy	6,6

1	2	3
13	Zwiększona fluktuacja oraz absencja	6,4
14	Konflikty pionowe	6,4
15	Spadek lojalności kooperantów zewnętrznych	6,4
16	Dezorientacja pracowników	6,3
17	Opóźnienia produkcyjne oraz w dostawach	5,9

Źródło: wyniki badań własnych.

Wyniki przedstawione w tabeli 1. zostały nieco zmodyfikowane, tzn. niektóre odpowiedzi pogrupowano w jednorodnie kategorie w porównaniu z materiałem zebrany oryginalnie. Było to konieczne ze względu na używanie przez respondentów różnych określeń odnoszących się do tych samych zjawisk organizacyjnych. Przedstawione wyżej zestawienie jest już listą uporządkowaną, umożliwiającą klarowną analizę.

Przyglądając się wynikom zawartym w tabeli 1., przede wszystkim widać dużą różnorodność patologii organizacyjnych wywoływanych brakiem spójności. Dysfunkcje występują zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz organizacji. Dotyczą one wszystkich szczebli organizacyjnych, zarówno kierowników, jak i pracowników szeregowych. Dotykają także klientów oraz dostawców organizacji. Dodatkowo, mają zdecydowany wpływ na wyniki finansowe poprzez pogorszenie efektywności funkcjonowania organizacji. Zatem, już pobieżne spojrzenie i analiza wyników badań wskazują, że brak spójności w organizacji wywiera wpływ na wiele aspektów jej funkcjonowania.

Drugą rzeczą godną podkreślenia są oceny nadane identyfikowanym patologiom. Jak wynika z kolumny trzeciej w tabeli 1., oceny te plasują się na poziomach wysokich i średnich. Brakuje ocen poniżej średniej 5,0. Wskazuje to jednoznacznie, że wymienione patologie odgrywają znaczną negatywną rolę w funkcjonowaniu organizacji i ich wpływ jest duży. To dodatkowo podkreśla wagę zachowania spójności dla sprawności i efektywności działań organizacyjnych.

Analizując wymienione patologie pod kątem rodzajowym, czyli obszarów, których dotyczą, można zaobserwować, że na czele znajduje się oddziaływanie na klientów oraz na finansowy aspekt funkcjonowania organizacji. Niezadowoleni klienci przyczyniają się do pogorszenia sytuacji finansowej organizacji, a mniejsza efektywność działań jeszcze bardziej ją pogarsza. Są to kwestie fundamentalne dla funkcjonowania organizacji i wyniki badań wskazują jednoznacznie, że respondenci zauważają wpływ braku spójności na nie, oraz, że oceniają ten wpływ wysoko.

Druga grupa patologii, która uwidacznia się w tabeli, dotyczy aspektu zasobów ludzkich. Takie zjawiska jak konflikty, spadek motywacji i zaangażowania w pracę, apatia, wzrost fluktuacji oraz absencji to elementy kluczowe dla spraw-

ności oraz efektywności wykorzystania tych zasobów. Widać jednoznacznie, że w tym przypadku brak spójności wywiera również wiele negatywnych skutków, a ich wpływ jest znaczny.

Kolejnym aspektem, na który warto zwrócić uwagę, są problemy szczebla kierowniczego w pełnieniu funkcji menadżerskich. Menadżerowie mają trudności w dostosowaniu narzędzi zarządczych do charakteru zasobów ludzkich oraz do struktur organizacyjnych, co na dodatek skutkuje konfliktami pomiędzy nimi oraz pomiędzy szczeblem menadżerskim a pracownikami. Powstaje zatem chaos zarządzania i współpracy, a jego skutki mogą być w praktyce katastrofalne. Wskazują na to jednoznacznie badania menadżerowie nadając temu aspektowi wysokie oceny w prowadzonych badaniach.

Jak widać zatem, brak spójności wywołuje wiele patologii w kluczowych obszarach funkcjonowania organizacji, a wpływ tych patologii na działania organizacyjne jest znaczny. Wskazuje to na dużą wagę tematyki spójności dla zachowania sprawności oraz efektywności organizacyjnej.

PODSUMOWANIE

Skuteczność oraz efektywność organizacji jest wyznacznikiem wszelkich działań menadżerskich. Wraz ze zmianami cywilizacyjnymi takimi jak turbulencja otoczenia, informatyzacja, sztuczna inteligencja, automatyzacja oraz robotyzacja pojawiają się nowe wyzwania, które zmuszają do poszukiwania rozwiązań zapewniających konkurencyjność organizacji oraz jej przetrwanie.

Jednym z elementów, który powoduje pogorszenie sprawności organizacyjnej są patologie. Mogą one występować w bardzo różnych obszarach organizacji oraz mogą charakteryzować się zróżnicowanymi źródłami pochodzenia. W celu rozwiązania problemów organizacyjnych konieczna jest trafna diagnoza, która w dalszej kolejności pozwala na wyeliminowanie przyczyn owych patologii.

Często bywa tak, że przyczyny te wywołane są brakiem spójności organizacyjnej. Koncepcja spójności zakłada konieczność identyfikacji oraz harmonizacji elementów organizacyjnych, które tworzą tzw. płaszczyzny spójności. Brak stosownej harmonizacji wywołuje wiele patologii organizacyjnych, co powoduje, że menadżerowie, którzy chcą trafnie diagnozować przyczyny problemów muszą mieć świadomość spójności oraz stosować koncepcję spójności. W przeciwnym razie trafna diagnoza organizacyjna może być utrudniona lub niemożliwa, co z kolei spowoduje, że patologie organizacyjne nie zostaną skutecznie wyeliminowane.

Przeprowadzone badania potwierdzają, że brak spójności jest przyczyną wielu problemów w organizacji. Wiele z nich ma charakter fundamentalny, tzn. wpływa bezpośrednio na efektywność organizacji oraz na jej sytuację finansową. Problemy wywołane brakiem spójności są różnorodne, dotyczą wnętrza oraz otoczenia

zewnętrznego organizacji, pracowników oraz realizacji funkcji menadżerskich. Ich skuteczna eliminacja wymaga stosowania koncepcji spójności, w przeciwnym razie problemy te będą obniżać skuteczność oraz efektywność organizacji zagrażając jej konkurencyjności oraz przetrwaniu.

Interesującym zagadnieniem jest również kwestia pomiaru spójności w organizacji. Pomiar taki wymaga opracowania wielu wskaźników odnoszących się do harmonizowanych elementów. System wskaźników spójności organizacyjnej nie został jednak do tej pory opracowany, co stanowi ciekawe wyzwanie na przyszłość.

BIBLIOGRAFIA

- Czerska, M., Rutka, R. (1998). *Metody diagnozowania przedsiębiorstwa*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
- Dries, N. (2023). HRM in Turmoil Times. *Human Resource Management Journal*, 33 (1), 2857–2875. DOI: 10.1080/09585192.2023.2229100.
- Flieger, M. (2016). Koncepcja spójności organizacyjnej. *Organizacja i Zarządzanie*, 2 (34), 21–30.
- Flieger, M. (2019). *The Consistency Concept in Management, Operational Approach*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kotter, J. (2012). *Leading Change*. Memphis: Gulf Coast Books.
- Mitoraj-Jaroszek, M. (2019). *Efektywne zarządzanie pracownikami w firmie. Rezultaty przede wszystkim*. Gliwice: Onepress.
- Perechuda, K. (2000). *Zarządzanie przedsiębiorstwem przyszłości*. Warszawa: Difin.
- Rummler, G., Brache, A. (2000). *Podnoszenie efektywności organizacji*. Warszawa: PWE.
- Schein, E. (2010). *Organizational Culture and Leadership*, fourth edition. Zurich: Ted Nellen Publishing.
- Skrzypek, E. (2002). *Jakość i efektywność*. Lublin: UMCS.
- Sudhir, R. (2007). *Change management. Concept and application*. New Delhi: Tata McGraw-Hill Publishing Company.
- Sułkowski, Ł. (2007). Zmiana kultury konsumpcyjnej – wyzwania dla zarządzania. *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, 1184, 393–398.

Streszczenie

Współczesne uwarunkowania organizacyjne, takie jak zmienność otoczenia, automatyzacja i robotyzacja, zastosowanie sztucznej inteligencji oraz nowe pokolenia na rynku pracy powodują, że organizacje muszą poszukiwać sposobów harmonizacji różnych aspektów ich funkcjonowania. Jednym ze sposobów takiej harmonizacji jest zastosowanie założeń koncepcji spójności. Koncepcja ta zakłada identyfikację płaszczyzn spójności oraz jej elementów składowych wraz z mechanizmami ich dostosowania. Konieczne jest również opracowanie mierników spójności dla poszczególnych płaszczyzn. Menadżerowie, chcąc skutecznie identyfikować przyczyny patologii organizacyjnych muszą mieć świadomość spójności oraz powinni stosować założenia koncepcji spójności. W ten

sposób możliwa jest trafna diagnoza organizacyjna i wiele patologii związanych z brakiem spójności może zostać wyeliminowanych na trwałe. Patologie te mają różny charakter, wiele z nich przyczynia się do pogorszenia sytuacji finansowej organizacji i utraty pozycji konkurencyjnej. Przesłankami podjęcia tematu prezentowanego w opracowaniu jest konieczność poszukiwania sposobów zwiększania efektywności organizacyjnej w świetle rosnącej presji konkurencyjnej oraz konieczność budowania świadomości zastosowania koncepcji spójności organizacyjnej. Ważną przesłanką jest także uzasadnienie konieczności zapewnienia spójności prezentowanymi patologiami organizacyjnymi, wynikającymi z braku spójności. Hipotezą opracowania jest stwierdzenie, że brak spójności organizacyjnej prowadzi do wielu różnych patologii w organizacji, a to z kolei może przyczynić się do spadku jej efektywności. Powyższe wykazane zostało badaniami empirycznymi w postaci wywiadów indywidualnych z przedstawicielami szczebli zarządczych organizacji. Badania pokazały jednoznacznie, że postawioną hipotezę należy zweryfikować pozytywnie.

Słowa kluczowe: koncepcja spójności, harmonizacja, patologie organizacyjne, mierniki spójności.

Consistency concept and organisational effectiveness

Summary

The contemporary organisational environment is characterised by turbulence, automation, robots, implementation of AI and new generations in the labour market. These characteristics make it necessary to search for ways to stay consistent. One of such ways is the implementation of the consistency concept, whose main idea is to identify consistency platforms, and therefore also the elements that comprise these platforms and the mechanisms that must be implemented to make them consistent. It is also necessary to work out the consistency measures for particular platforms. Managers who want to identify the causes of organisational pathologies must understand the consistency concept and the ways to implement it in practice. This way, a proper organisational diagnosis is possible and the many organisational pathologies resulting from the lack of consistency can be eliminated. These pathologies have different natures and many of them worsen the financial situation of organisations. They also weaken the competitive position of organisations in the long term. The reasons to present the consistency concept is the necessity to search for new ways of increasing organisational effectiveness. This necessity results from higher competition pressure. It is also necessary to build the awareness of the consistency concept and its implementation. It is also important to connect the lack of consistency with organisational pathologies. The hypothesis of the paper says that a lack of consistency results in many organisational pathologies, and these pathologies may result in a decrease of organisational effectiveness. This connection between the lack of consistency and pathologies in organisations was researched in organisations by conducting individual interviews with managers. The research results show clearly that the hypothesis is true and the lack of consistency leads to many organisational pathologies.

Keywords: consistency concept, harmonisation, organisational pathologies, consistency measures.

JEL: L29.

*mgr Ilona Godniak*¹

Instytut Ekonomii i Finansów
Uniwersytet Rzeszowski

Rola programów współpracy transgranicznej w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów przygranicznych w Polsce

WPROWADZENIE

Duże jednostki przestrzenne położone w sąsiedztwie granicy określane są najczęściej jako regiony przygraniczne i w Polsce odpowiadają granicom administracyjnym województw (jednostki poziomu NUTS 2) (Bański i in., 2010, s. 14–16; Komornicki i in., 2019, s. 472–473). Natomiast terminem „obszary przygraniczne” mogą być niekiedy określane całe regiony, ale także mniejsze jednostki administracyjne. W Polsce przyjmuje się zazwyczaj, że są to grupy gmin lub powiaty bezpośrednio przylegające do granicy państwowej (Raczyk i in., 2012, s. 24). Cechą obszarów przygranicznych jest ich położenie geograficzne na krańcach jakiejś jednostki. Są one na ogół odległe od stolicy oraz najważniejszych obszarów metropolitalnych i przez to trudniej dostępne. Postrzegane są często jako tereny marginalne, o relatywnie słabej strukturze ekonomicznej i wykazują najczęściej cechy peryferii gospodarczych (Latocha, 2010, s. 181–182). Nowego wymiaru nabiera tutaj współpraca międzynarodowa, a zwłaszcza regionalna, bez której trudne jest sprawne rozwiązywanie współczesnych problemów rozwojowych. Stąd ich eliminowanie wymaga współdziałania wszystkich uczestników tych procesów, ponieważ dzięki współdziałaniu można skutecznie przeciwstawiać się problemom rosnących dysproporcji rozwojowych, biedy, ubóstwa, bezrobocia, migracji czy degradacji środowiska (Liszka, Sołek, 2015, s. 101).

Wyczerpujące uzasadnienie potrzeby prowadzenia współpracy transgranicznej zawarto w preambule do Europejskiej Karty Regionów Granicznych i Transgranicznych: „Współpraca transgraniczna pomaga w łagodzeniu niekorzystnych

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Ekonomii i Finansów, Uniwersytet Rzeszowski, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: godniak.ilona@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0126-6957.

następstw istnienia granic, jak również w przewyżczeniu skutków położenia terenów przygranicznych na narodowych obrzeżach państw oraz służy poprawie warunków życiowych osiadłej tam ludności. Współpraca ta obejmować powinna wszystkie dziedziny życia kulturalnego, społecznego i gospodarczego, a także rozwoju związanej z nimi infrastruktury. Wielorodność problemów i szans po obu stronach granic w Europie sprawia, że współpraca transgraniczna staje się nieodzowna. Sprzyja bowiem urzeczywistnianiu zasad prawa międzynarodowego. Współpraca instytucji publiczno-prawnych poniżej szczebla ogólnopaństwowego wspiera pokój, wolność, bezpieczeństwo i przestrzeganie praw człowieka, a ponadto ochronę mniejszości etnicznych i narodowych. Regiony graniczne i transgraniczne stają się tym samym częściami składowymi i pomostami w procesie jednoczenia się Europy, służąc współzyciu europejskich społeczeństw i grup mniejszościowych...” (Euroregiony na..., 2007, s. 14–16).

Jednym z komponentów systemu wzajemnych działań na obszarach przygranicznych są euroregiony. Nazwa „euroregion” oznacza zarówno wyodrębniony region europejski położony na pograniczu dwóch lub kilku sąsiadujących ze sobą państw, jak i organizację powołaną do koordynacji współpracy na takim obszarze przez strony umowy euroregionalnej i zaakceptowaną przez Unię Europejską, która może wspierać finansowo jej działalność. Pierwsza część wyrazu „euro” odnosi się do przestrzennej lokalizacji oraz procesów integracyjnych zachodzących w Europie, drugi człon „region” jest wskazaniem na terytorium posiadające określone cechy. Termin „euroregion” pochodzi z najstarszej inicjatywy współpracy transgranicznej „Euroregio”, która została powołana do życia w 1958 roku i objęła obszar przylegający do granicy holendersko-niemieckiej (Greta, 2013, s. 53–59).

Rys. 1. Euroregiony w Polsce

Źródło: (Euroregiony..., http).

Nazwy polskich euroregionów, podobnie jak te w Europie Zachodniej, są ściśle związane z otaczającym środowiskiem przyrodniczym. Pochodzą one od nazw geograficznych albo przepływających w okolicach rzek, szczytów bądź łańcuchów górskich, akwenu morskiego czy krainy geograficznej. Dzięki tym strukturom do współpracy transgranicznej przyłączone zostały wszystkie obszary przygraniczne państw graniczących z Polską. Łączny obszar Polski objęty współpracą regionalną wynosi 165 859 km², co stanowi ponad 51% całego terytorium kraju (Gwizdała, 2015, s. 454–455).

Tabela 1. Chronologia utworzenia euroregionów w Polsce

Lp.	Nazwa euroregionu	Państwa członkowskie	Rok utworzenia
1	Nysa	Polska, Niemcy, Czechy	1991
2	Karpaty	Polska, Ukraina, Słowacja, Węgry, Rumunia	1993
3	Sprewa-Nysa-Bóbr	Polska, Niemcy	1993
4	Pro Europa Viadrina	Polska, Niemcy	1993
5	Tatry	Polska, Słowacja	1994
6	Bug	Polska, Ukraina, Białoruś	1995
7	Pomerania	Polska, Niemcy, Szwecja	1995
8	Glacensis	Polska, Czechy	1996
9	Niemen	Polska, Białoruś, Litwa, Rosja	1997
10	Pradziad	Polska, Czechy	1997
11	Bałtyk	Polska, Dania, Litwa, Łotwa, Rosja, Szwecja	1998
12	Śląsk Cieszyński	Polska, Czechy	1998
13	Silesia	Polska, Czechy	1998
14	Beskidy	Polska, Słowacja, Czechy	2000
15	Dobrawa ²	Polska, Czechy	2001
16	Puszcza Białowieska	Polska, Białoruś	2002
17	Łyna-Ława	Polska, Rosja	2003

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Radek, 2011, s. 246–250).

Obecnie funkcjonuje 16 euroregionów położonych wzdłuż granic lądowych i wybrzeża Morza Bałtyckiego. Wśród wszystkich euroregionów dziewięć prowadzi współpracę dwustronną (cztery euroregiony polsko-czeskie, dwa euroregiony polsko-niemieckie, po jednym euroregionie, w których stronami jest Polska i odpowiednio Słowacja, Białoruś, Rosja). W czterech przypadkach współpraca ma charakter trójstronny. Natomiast w euroregionie Karpaty, Niemen i Bałtyk współpracują minimum cztery strony.

² W roku 2001 zawiązał się euroregion Dobrawa (Polska, Czechy), konkurencyjny dla euroregionu Glacensis. W praktyce nie podjął działania i został formalnie zlikwidowany w 2004 roku.

W związku z tym, że większość euroregionów w Polsce funkcjonuje co najmniej od dwudziestu lat (tabela 1.) istotne wydaje się poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o ich rolę w dynamizowaniu rozwoju gospodarczego i społecznego obszarów przygranicznych, przede wszystkim w kontekście korzystania przez euroregiony ze środków europejskich kierowanych na wsparcie współpracy transgranicznej.

Mając powyższe na uwadze, jako cel badań przyjęto ocenę znaczenia wspierania obszarów przygranicznych funduszami Unii Europejskiej w ramach programów współpracy transgranicznej, w tym zwłaszcza z punktu widzenia zmniejszania dysproporcji rozwojowych między obszarami objętymi i nieobjętymi programami transgranicznymi w Polsce. Narzędziem wykorzystanym do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego był wskaźnik Perkala, zaliczany do metod wielowymiarowej analizy porównawczej. Obliczono go dla lat 2007, 2014 i 2020 dla powiatów w 10 województwach przygranicznych. W związku z tym, że w przypadku większości województw przygranicznych nie wszystkie powiaty korzystały z finansowego wsparcia adresowanego do obszarów przygranicznych, obliczono osobno wskaźniki Perkala dla obszarów objętych takim wsparciem i pozostałych. Podejście takie ułatwiło ocenę skuteczności oddziaływania funduszy UE na dynamikę przemian gospodarczych i społecznych na obszarach przygranicznych. W przypadku trzech województw (lubuskie, opolskie, warmińsko-mazurskie) wszystkie powiaty korzystały z funduszy dla obszarów przygranicznych i w tych okolicznościach nie było możliwości przeprowadzenia analizy porównawczej między obszarami objętymi programami wsparcia i pozostałymi.

Dobór zmiennych do modelu był celowy i był podyktowany potrzebą uwzględnienia głównych priorytetów programów współpracy transgranicznej. Mają one w założeniach wspierać zatrudnienie, mobilność pracowników, włączenie społeczne, integrację społeczności ponad granicami, rozwój wspólnych systemów kształcenia i szkolenia zawodowego. Wszystko to ma służyć m.in. zahamowaniu procesów migracji ludności z obszarów położonych w pobliżu granic państwowych i zwiększyć możliwości zatrudnienia.

W związku z tym do oceny przemian społecznych na obszarach przygranicznych i pozostałych wykorzystano cechy charakteryzujące procesy demograficzne (gęstość zaludnienia, zmiany liczby mieszkańców, struktura wiekowa ludności). Natomiast poziom rozwoju gospodarczego oceniano na podstawie zmiennych charakteryzujących cechy rynku pracy (stopa bezrobocia) i poziomu rozwoju przedsiębiorczości (podmioty gospodarcze wpisane do rejestru REGON i nowo zarejestrowane w przeliczeniu na 10 tysięcy mieszkańców).

Do głównych źródeł danych należy zaliczyć bazę danych prowadzoną przez Komisję Europejską oraz Główny Urząd Statystyczny w Warszawie.

RODZAJE WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ

Przez współpracę międzynarodową określa się współpracę pomiędzy rządami, przedsiębiorstwami lub osobami fizycznymi, polegającą na opracowaniu wspólnej strategii szczególnie w zakresie badań albo regulacji standardów przemysłowych. W takiej definicji nie mieści się jednak współpraca zachodząca pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego pochodzącymi z różnych państw. Wielość definicji używanych na określenie relacji współpracy między jednostkami subpaństwowymi pochodzącymi z różnych państw powoduje pewien terminologiczny chaos (Dołzblasz, Raczyk, 2010, s. 13). Niektórzy autorzy wyodrębniają współpracę ponadnarodową nazywaną współpracą transnarodową (transnational), współpracę międzyregionalną (interregional), jak i współpracę transgraniczną określaną mianem współpracy przygranicznej (cross-border) (Zabielska, 2013, s. 47).

Współpraca transnarodowa dotyczy przedsięwzięć realizowanych na większych obszarach, przykładowo obejmujących swoim zasięgiem region Morza Bałtyckiego. Działania w ramach współpracy międzyregionalnej dotyczą wymiany informacji i dzielenia się zdobytymi doświadczeniami w wielu zakresach. Współpraca transgraniczna jest traktowana jako sąsiedzka współpraca prowadzona we wszystkich dziedzinach życia pomiędzy obszarami przygranicznymi (regionami, gminami i innymi podmiotami z obszarów przygranicznych) (Szewczak, Wieczorek, 2018, s. 16–17). Aż 37,5% ludności Unii Europejskiej mieszka na obszarach przygranicznych. O tym rodzaju współpracy można bowiem mówić tylko wtedy, kiedy zarówno jej zakres terytorialny, jak i zakres podmiotowy jest powiązany z bliskością granicy państwowej. Zatem podmioty podejmujące współpracę transgraniczną będą pochodziły z terenów przygranicznych, podobnie obszar objęty tą współpracą będzie wyznaczony przez jednostki administracyjne podziału terytorialnego umiejscowione wokół granicy. Zakres przedmiotowy współpracy terytorialnej jest ograniczony właściwie tylko jednym ogólnym kryterium, tj. prowadzeniem takich działań, które mają na celu umocnienie i dalszy rozwój sąsiedzkich kontaktów między wspólnotami i władzami terytorialnymi (Perkowski, 2010, s. 16).

FINANSOWANIE WSPÓŁPRACY TRANSGRANICZNEJ W POLSCE

W Unii Europejskiej współpraca transgraniczna może być oparta na różnych programach operacyjnych. W tym zakresie należy uwzględnić programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej, programy na podstawie Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa, jak też inne programy operacyjne, na podstawie których nawiązywana jest współpraca transgraniczna. Działania podejmowane w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej są finansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Przyjmują one postać międzynarodowych

partnerskich projektów prowadzonych w trzech rodzajach programów. Są to programy transnarodowe, programy międzyregionalne i programy transgraniczne. Dwie pierwsze kategorie, czyli programy transnarodowe i programy międzyregionalne, mogą, ale nie muszą być podstawą do realizacji współpracy transgranicznej, natomiast ostatnia kategoria zawsze będzie dotyczyła tylko współpracy transgranicznej. W perspektywie finansowania, przypadającej na lata 2007–2013, Polska uczestniczyła w dziesięciu programach Europejskiej Współpracy Terytorialnej, tj. w dwóch programach transnarodowych (Region Morza Bałtyckiego, Europa Środkowa), w jednym programie międzyregionalnym (INTERREG IV C) oraz w siedmiu programach transgranicznych (Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia/Polska, Polska-Brandenburgia, Polska-Saksonia, Polska-Słowacja, Czechy-Polska, Litwa-Polska, Polska-Szwecja-Dania-Litwa-Niemcy). W perspektywie finansowania, przypadającej na lata 2014–2020, Polska uczestniczy również w dziesięciu programach Europejskiej Współpracy Terytorialnej, tj. w dwóch programach transnarodowych (Region Morza Bałtyckiego, Europa Środkowa), w jednym programie międzyregionalnym (Interreg Europa) oraz w siedmiu programach transgranicznych (Polska-Słowacja, Czechy-Polska, Polska-Saksonia, Brandenburgia-Polska, Meklemburgia-Pomorze Przednie/Brandenburgia/Polska, Polska-Szwecja-Dania-Litwa-Niemcy, Litwa-Polska)³. Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa jest finansowym instrumentem Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Europejska Polityka Sąsiedztwa wspiera reformy polityczne, gospodarcze i społeczne w krajach sąsiadujących z Unią Europejską. W latach 2007–2013 Polska uczestniczyła w dwóch programach transgranicznych Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (Polska-Białoruś-Ukraina, Litwa-Polska-Rosja). W latach 2014–2020 Polska uczestniczyła również w dwóch programach transgranicznych Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (Polska-Białoruś-Ukraina, Polska-Rosja) (Giełda, 2015, s. 126–130).

Współpraca z Białorusią i Rosją w programie transnarodowym EWT Region Morza Bałtyckiego i w programach transgranicznych EISiP została zawieszona w marcu 2022 roku po inwazji wojsk rosyjskich na Ukrainę, która nastąpiła w dniu 24 lutego 2022 roku.

Potencjalnymi beneficjentami programów współpracy transgranicznej są jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli, podmioty i jednostki organizacyjne powoływane lub tworzone przez państwo, wojewodów bądź jednostki samorządu terytorialnego w celu świadczenia usług publicznych, pozarządowe organizacje non profit, izby gospodarcze, handlowe i rzemieślnicze, szkoły wyższe, instytucje publiczne prowadzące działalność edukacyjną czy badawczą, instytucje kultury, kościoły i związki wyznaniowe, a także euroregiony (Lechwar, 2012, s. 170).

³ Aktualnie realizowane programy operacyjne z zakresu współpracy transnarodowej i transgranicznej wykonywane w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej stanowią po raz kolejny kontynuację programów z poprzedniego okresu programowania, czyli z lat 2007–2013.

Tabela 2. Podstawowy zakres przedmiotowy poszczególnych programów operacyjnych dotyczących współpracy transgranicznej w okresie programowania 2014–2020

Program	Zakres terytorialny	Zakres przedmiotowy programu
1	2	3
Polska-Słowacja	Województwa: małopolskie (9 powiatów), podkarpackie (14), śląskie (5)	– Ochrona i rozwój dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego. – Zrównoważony transport transgraniczny. – Rozwój edukacji transgranicznej i uczenia się przez całe życie. – Pomoc techniczna.
Czechy-Polska	Województwa: dolnośląskie (16), opolskie (12), śląskie (11)	– Wspólne zarządzanie ryzykiem. – Rozwój potencjału przyrodniczego i kulturowego na rzecz wspierania zatrudnienia. – Edukacja i kwalifikacje. – Współpraca instytucji i społeczności. – Pomoc techniczna.
Polska-Saksonia	Województwa: dolnośląskie (9), lubuskie (1)	– Wspólne dziedzictwo naturalne i kulturowe. – Mobilność regionalna. – Edukacja transgraniczna. – Współpraca partnerska i potencjał instytucjonalny. – Pomoc techniczna.
Brandenburgia-Polska	Województwo lubuskie (14)	– Wspólne zachowanie i korzystanie z dziedzictwa naturalnego i kulturowego. – Połączenie z Sieciami Transeuropejskimi oraz trwałe i zrównoważony transport. – Wzmocnienie transgranicznych zdolności i kompetencji. – Integracja mieszkańców i współpraca administracji. – Pomoc techniczna.
Meklemburgia-Pomorze Przednie/ Brandenburgia/ Polska	Województwo zachodniopomorskie (21)	– Natura i kultura. – Transport i mobilność. – Edukacja. – Współpraca transgraniczna. – Pomoc techniczna.
Polska-Szwecja- Dania-Litwa- Niemcy	Województwa: pomorskie (17), warmińsko-mazurskie (7), zachodniopomorskie (13)	– Wzmocnienie międzynarodowej aktywności i zdolności innowacyjnych niebieskiej i zielonej gospodarki Południowego Bałtyku. – Wykorzystanie potencjału środowiskowego i kulturowego obszaru Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu. – Poprawa łączności transgranicznej na potrzeby funkcjonalnego obszaru w dziedzinie niebieskiego i zielonego transportu.

1	2	3
		– Wzmocnienie wydajności zasobów ludzkich na rzecz niebieskiej i zielonej gospodarki obszaru. – Zwiększenie zdolności do współpracy podmiotów lokalnych na obszarze Południowego Bałtyku na rzecz niebieskiego i zielonego wzrostu. – Pomoc techniczna.
Litwa-Polska	Województwa: podlaskie (9), warmińsko-mazurskie (6)	– Ochrona środowiska i promowanie efektywnego gospodarowania zasobami. – Promowanie trwałego zatrudnienia o wysokiej jakości oraz wspieranie mobilności pracowników. – Promowanie włączenia społecznego, walki z ubóstwem i wszelką dyskryminacją. – Wzmacnianie zdolności instytucjonalnych organizacji publicznych i zainteresowanych stron oraz sprawna administracja publiczna. – Pomoc techniczna.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Programy..., http).

Podstawowy zakres przedmiotowy każdego programu określają tzw. osie priorytetowe programów, które następnie są rozpisywane na cele szczegółowe, a dodatkowo określone są w stosunku do nich oczekiwane rezultaty. Programy uszczegółwiają także w ramach każdej osi priorytetowej typy i przykłady przedsięwzięć, które mają zostać objęte wsparciem. Zakres przedmiotowy każdego z programów jest uzależniony od specyfiki obszarów, na których będą one realizowane, potrzeb społeczności je zamieszkujących oraz uwarunkowań naturalnych i przyrodniczych. Dodatkowo każdy z omawianych programów zawiera zawsze oś priorytetową dotyczącą pomocy technicznej (Kusiak-Winter, 2011, s. 40).

Tabela 3. Porównanie budżetów wszystkich programów operacyjnych EWT dotyczących współpracy transgranicznej w okresie programowania 2007–2013 i 2014–2020 (w euro)

Wyszczególnienie	Całkowity budżet	Finansowanie UE	Wkład krajowy
2007–2013	1 029 436 294,00	871 715 603,00	157 720 691,00
2014–2020	1 005 468 019,00	852 104 453,00	153 363 566,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Interreg..., http; Programy..., http).

Na finansowanie programów współpracy transgranicznej w latach 2007–2013 Unia Europejska przeznaczyła kwotę 871 715 603,00 euro. Środki finansowe przydzielane na ten cel pochodzą z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Co więcej, każdy program wzmacniany jest wkładem krajowym, pochodzącym z budżetów publicznych oraz od podmiotów prywatnych państw biorących udział w poszczególnych programach. Wynosił on 157 720 691,00 euro dla wszystkich programów. Dzięki tym wkładom łączna kwota przeznaczona na realizację programów transgranicznych, w których Polska brała udział opiewała na 1 029 436 294,00 euro. Na finansowanie programów współpracy transgranicznej w latach 2014–2020 Unia Europejska przeznaczyła kwotę 852 104 453,00 euro. Wkład krajowy wynosi 153 363 566,00 euro dla wszystkich programów. Dzięki tym wkładom łączna kwota przeznaczona na realizację programów transgranicznych, w których Polska bierze udział opiewa na 1 005 468 019,00 euro. To nieco mniej niż w poprzedniej perspektywie finansowej.

METODYKA BADAŃ

Rozwój to proces pozytywnych zmian, wzrostu ilościowego i postępu jakościowego w układzie terytorialnym. Jest wiele mierników rozwoju jednostek terytorialnych, jednak nie ma idealnego, który pozwoliłby ocenić i wskazać, czy dany region jest lepiej rozwinięty od innego. W artykule do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego wykorzystano metodę wielowymiarowej analizy porównawczej, a dokładnie syntetyczny wskaźnik Perkala. Na użytek niniejszej publikacji przyjmuje się tę metodę ze względu na zastosowanie jej w badaniach o tematyce regionalnej u autorów, takich jak Młodak (2006) czy Wakuła (2017). Procedura budowania wskaźnika polega na budowie syntetycznego indeksu będącego sumą standaryzowanych wskaźników częściowych. Składa się z etapów, takich jak dobór zmiennych, standaryzacja, zamiana destymulant na stymulanty, wyznaczenie wskaźnika syntetycznego (Małkowska, 2015, s. 278). Macierz obserwacji utworzono, opisując obszary przygraniczne i pozostałe w każdym z województw przygranicznych za pomocą sześciu wskaźników. Kryteria doboru zmiennych nie mogą mieć charakteru uniwersalnego, dlatego dobrano takie zmienne, które są istotne z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów przygranicznych, uwzględniają ich potencjał rozwojowy, aktywność ekonomiczną mieszkańców i ich cechy demograficzne (Strahl, 2006, s. 32–34). Dane były dostępne w jednolitej formie dla lat 2007, 2014 i 2020, co umożliwiło dokonanie porównań w czasie i zaobserwowanie zmian. Do zmiennych diagnostycznych zakwalifikowano:

- x_1 – ludność na 1 km² (w osobach),
- x_2 – przyrost liczby ludności na 1 tys. mieszkańców (w osobach),

- x_3 – wskaźnik obciążenia demograficznego (w osobach),
- x_4 – stopa bezrobocia rejestrowanego (w %),
- x_5 – podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. mieszkańców,
- x_6 – nowo zarejestrowane podmioty w rejestrze REGON na 10 tys. mieszkańców.

Zmienne x_1 , x_2 , x_5 i x_6 stanowią zbiór stymulant, zmienne x_3 i x_4 – zbiór destymulant.

Zgodnie z założeniami modelu, dokonano standaryzacji zmiennych, gdyż miały one różne wagi i miana, co nie pozwala na ich bezpośrednie porównywanie. W kolejnym etapie zbudowano syntetyczny wskaźnika Perkala, będący sumą wartości standaryzowanych wartości cząstkowych:

$$WP = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n y'_{ij},$$

gdzie: WP – wskaźnik Perkala, y'_{ij} – standaryzowana wartość j-ej cechy w i-tym obiekcie, po zamianie destymulant na stymulanty, n – liczba obiektów.

Tabela 4. Klasyfikacja obiektów za pomocą wartości średniej i odchylenia standardowego

Klasa	Przedział	Poziom rozwoju
1	$WP > \bar{x} + s$	bardzo wysoki
2	$\bar{x} < WP < \bar{x} + s$	wysoki
3	$\bar{x} - s < WP < \bar{x}$	niski
4	$WP < \bar{x} - s$	bardzo niski

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Jankowska-Ambroziak, 2018, s. 134–135).

Syntetyczny wskaźnik Perkala cechuje się przejrzystością oraz niewielką utratą informacji podczas agregacji danych (Mizak, 2021, s. 228). Główną zaletą tego narzędzia jest jego nieskomplikowana procedura obliczeniowa (Konecka-Szydłowska, Kulczyńska, 2012, s. 134). Jak każda metoda, tak również ta ma pewne słabości. Sam dobór wskaźników składowych może już być przedmiotem dyskusji. Ponadto może prowadzić do uproszczonych wniosków bądź być nadużywana (Kober, 2017, s. 37).

WYNIKI BADAŃ

Na podstawie uzyskanych wartości wskaźnika Perkala, przeprowadzono klasyfikację jednostek. Klasy wyznaczono w oparciu o średnią arytmetyczną i odchylenie standardowe.

Tabela 5. Klasyfikacja poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów objętych programami transgranicznymi w województwach przygranicznych w latach 2007, 2014 i 2020 z uwzględnieniem syntetycznego wskaźnika Perkala

Klasa	2007		2014		2020	
	Województwo	WP	Województwo	WP	Województwo	WP
1	pomorskie	4,674	pomorskie	4,486	pomorskie	4,583
	zachodnio-pomorskie	3,960				
2	śląskie	3,850	zachodnio-pomorskie	3,671	śląskie	3,302
	lubuskie	3,517	śląskie	3,624	małopolskie	3,215
			lubuskie	3,204	zachodnio-pomorskie	3,151
					lubuskie	3,066
3	małopolskie	2,674	małopolskie	2,698	podlaskie	2,847
	dolnośląskie	2,624	opolskie	2,617	podkarpackie	2,426
	opolskie	2,301	dolnośląskie	2,411	opolskie	2,383
	podkarpackie	1,878	podlaskie	2,309		
			podkarpackie	2,256		
4	podlaskie	1,702	warmińsko-mazurskie	1,671	dolnośląskie	1,788
	warmińsko-mazurskie	1,586			warmińsko-mazurskie	1,725

Źródło: opracowanie własne na podstawie (GUS..., http).

Obszary przygraniczne w Polsce są dość mocno zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Najwyższe wskaźniki rozwoju miały w całym badanym okresie powiaty nadmorskie z województwa pomorskiego. Wysoki poziom rozwoju miały także obszary przygraniczne w województwie zachodniopomorskim, co oznacza, że w tym przypadku przygraniczne położenie było czynnikiem stymulującym rozwój gospodarczy i społeczny. Jako przyczynę można z całą pewnością potraktować ważne znaczenie gospodarki morskiej w połączeniu z atrakcyjnością turystyczną tych obszarów w kształtowaniu procesów rozwoju gospodarczego i społecznego. Podobne wnioski wynikają z badań Jezierskiej-Thöle i Kluby (2011, s. 104), którzy ustalili, że w powiatach województwa zachodniopomorskiego obserwuje się silne oddziaływanie aglomeracji Szczecina dominującej z jednej strony w gospodarce morskiej kraju i na Bałtyku, a z drugiej – jako centrum naukowe i kulturalne. Co więcej, Mitela-Grzybek (2013, s. 336) potwierdza, że zagospodarowanie pasa wybrzeża dla celów rekreacyjno-wypoczynkowych sprawia, że widoczna jest asymetria w zagospodarowaniu tej części Polski na korzyść obszarów przygranicznych. Warto jednak zauważyć, że

o ile obszary nadmorskie w województwie pomorskim w całym analizowanym okresie miały dość zdecydowaną przewagę – mierzoną wskaźnikiem Perkala – nad obszarami przygranicznymi w pozostałych województwach, to w przypadku zachodniopomorskiego widoczny jest pogłębiający się dystans do powiatów w województwie pomorskim.

Wskaźniki zaprezentowane w tabeli 5. dają ponadto podstawy do stwierdzenia, że skala zróżnicowania poziomu rozwoju między obszarami przygranicznymi ma cechy trwałości. Świadczą o tym niewielkie zmiany, gdy chodzi o przemieszczanie się poszczególnych województw w ramach czterech wydzielonych klas charakteryzujących poziom rozwoju (tabela 4.). W latach 2007–2020 w żadnym z województw obszary przygraniczne nie dołączyły do klasy charakteryzującej się bardzo wysokim poziomem rozwoju. Niewielkie zmiany zaszły również w ostatniej z klas (bardzo niski poziom rozwoju), gdzie w całym analizowanym okresie były klasyfikowane obszary przygraniczne Warmii i Mazur, a w 2020 roku znalazły się także powiaty przygraniczne na Dolnym Śląsku. Należy jednak zauważyć, że zmniejszyła się w ciągu 14 lat skala dysproporcji między obszarami przygranicznymi z wszystkich województw. Świadczą o tym zmniejszające się różnice w wielkości wskaźników Perkala kwalifikujących się do grup o bardzo wysokim i bardzo niskim poziomie rozwoju. Można to traktować jako efekt wspierania obszarów przygranicznych środkami finansowymi Unii Europejskiej i wpisuje się w realizację głównych priorytetów Wspólnoty. Jak bowiem zauważają Zaucha i in. (2015, s. 35–36), Unia Europejska wzmacnia swoją spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną. W konsekwencji jej kluczowym celem jest zmniejszenie dysproporcji w zakresie rozwoju różnych regionów.

Tabela 6. Klasyfikacja poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów nieobjętych programami transgranicznymi w województwach przygranicznych w latach 2007, 2014 i 2020 z uwzględnieniem syntetycznego wskaźnika Perkala

Klasa	2007		2014		2020	
	Województwo	WP	Województwo	WP	Województwo	WP
1	pomorskie	4,505	pomorskie	4,044	małopolskie	4,271
	dolnośląskie	4,043	dolnośląskie	3,830	pomorskie	4,168
2	śląskie	3,450	małopolskie	3,446	dolnośląskie	3,832
	małopolskie	2,916	śląskie	3,092		
3	warmińsko-mazurskie	2,076	warmińsko-mazurskie	1,846	śląskie	2,894
	podkarpackie	1,716			warmińsko-mazurskie	2,078
4	podlaskie	1,180	podkarpackie	1,710	podkarpackie	1,864
			podlaskie	1,661	podlaskie	1,658

Źródło: opracowanie własne na podstawie (GUS..., http).

Nie jest to jednak wyłącznie cecha obszarów przygranicznych, bo podobny proces jest widoczny w przypadku obszarów nieobjętych programami transgranicznymi w województwach przygranicznych. Tutaj też najwyższe wartości wskaźnika Perkala (bardzo wysoki poziom rozwoju) ma województwo pomorskie, co oznacza, że nie ma tu istotnych różnic w poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego między obszarami przygranicznymi oraz pozostałymi. Inaczej jest w przypadku województwa dolnośląskiego, gdzie obszary przygraniczne są klasyfikowane do grupy słabo rozwiniętych (w latach 2007 i 2014), a nawet bardzo słabo rozwiniętych (w 2020 roku). Natomiast pozostałe obszary w tym województwie charakteryzowały się wysokim poziomem rozwoju (w 2020 roku) oraz bardzo wysokim poziomem rozwoju (w latach 2007 i 2014). Do zbliżonego ustalenia doszła Stańczyk (2022, s. 332), według której objęta analizą grupa powiatów przygranicznych Dolnego Śląska nie zaczęła doganiać pod względem stopnia rozwoju reszty województwa.

Z kolei w województwach położonych przy wschodniej granicy Polski nie ma większych różnic w poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego między obszarami przygranicznymi i pozostałymi, bo w obu przypadkach wskaźniki Perkala są niskie w całym badanym okresie.

Stwierdzenie takie znajduje potwierdzenie w rankingu prezentowanym w tabeli 7.

Tabela 7. Ranking obszarów objętych i nieobjętych programami transgranicznymi w województwach przygranicznych ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w latach 2007, 2014 i 2020 z uwzględnieniem syntetycznego wskaźnika Perkala

Województwo	Obszary	2007	2014	2020
1	2	3	4	5
dolnośląskie	objęte programami	6	7	9
	pozostałe	2	2	3
lubuskie	objęte programami	4	4	5
	pozostałe	–	–	–
małopolskie	objęte programami	5	5	3
	pozostałe	4	3	1
opolskie	objęte programami	7	6	8
	pozostałe	–	–	–
podkarpackie	objęte programami	8	9	7
	pozostałe	6	6	6
podlaskie	objęte programami	9	8	6
	pozostałe	7	7	7
pomorskie	objęte programami	1	1	1
	pozostałe	1	1	2

<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
śląskie	objęte programami	3	3	2
	pozostałe	3	4	4
warmińsko-mazurskie	objęte programami	10	10	10
	pozostałe	5	5	5
zachodniopomorskie	objęte programami	2	2	4
	pozostałe	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie (GUS..., http).

Wynika z niego, że obszary przygraniczne w województwach położonych na wschodzie kraju były w 2007 roku i pozostały w całym badanym okresie, naj-słabiej rozwinięte, na tle innych obszarów przygranicznych w Polsce, podobnie jak pozostałe części tych województw. Podobne wnioski wynikają z badań przeprowadzonych przez Małkowskiego (2015, s. 144) potwierdzających, że obszary Polski Wschodniej charakteryzują się niską konkurencyjnością.

W większości województw obszary objęte wsparciem w ramach programów współpracy transgranicznej charakteryzowały się w całym badanym okresie niższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego (mierzonym wskaźnikiem Perkala), w porównaniu z pozostałymi obszarami (powiatami) tych samych województw. Brak istotnych różnic pomiędzy powiatami objętymi programami współpracy transgranicznej i pozostałymi widoczny był jedynie w województwie pomorskim i śląskim. Z kolei zdecydowanie inaczej wygląda sytuacja w województwach Polski Wschodniej.

Wszystko to może oznaczać, że wsparcie finansowe w ramach programów współpracy transgranicznej dla obszarów przygranicznych Polski Wschodniej okazało się niewystarczające dla zdynamiczowania ich rozwoju gospodarczego i społecznego w takim stopniu, aby znacząco zmniejszyć dysproporcje w relacji do innych województw przygranicznych.

Interesujące jest przy tym, że korzystające z tego samego Programu Polska-Słowacja, obszary przygraniczne w Małopolsce cechują się znacznie wyższym poziomem rozwoju niż obszary przygraniczne na Podkarpaciu. Może to oznaczać, że dynamika zmian rozwojowych obszarów przygranicznych jest mocniej determinowana poziomem rozwoju całego regionu (wysoka pozycja Małopolski), niż skalą wsparcia środkami europejskimi dla obszarów przygranicznych. Słuszność takiego stwierdzenia osłabia jednak przykład Dolnego Śląska, gdzie obszary przygraniczne charakteryzują się niskim poziomem rozwoju i dodatkowo jeszcze regresem w latach 2007–2020, podczas gdy pozostałe obszary tego regionu należą do najbardziej rozwiniętych spośród wszystkich województw położonych wzdłuż granic Polski. Odpowiedź na pytanie o przyczyny takiej sytuacji wymagałaby bardziej szczegółowych badań.

PODSUMOWANIE

Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w Polsce w latach 90. XX w. oraz przystąpienie do Unii Europejskiej spowodowało, że Polska, ratyfikując akty prawne Unii, może zgodnie z obowiązującym prawem korzystać z możliwości współpracy transgranicznej.

Badanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów przygranicznych Polski metodą Perkala wykazało, iż poziom ten jest zróżnicowany. Relatywnie najslabiej rozwinięte są obszary przygraniczne przy wschodniej granicy Polski, natomiast najwyższy poziom rozwoju mają obszary nadmorskie. W okresie objętym badaniem nie było widać istotnego przyspieszenia rozwoju obszarów słabszych ekonomicznie, a skala dysproporcji rozwojowych tylko nieznacznie się zmniejszyła. Wyniki badań dają podstawy do stwierdzenia, że poziom rozwoju obszarów przygranicznych jest mocniej powiązany z cechami ekonomicznymi i społecznymi całego regionu (województwa), niż ze skalą wsparcia tych obszarów środkami Unii Europejskiej w ramach programów współpracy transgranicznej. Poprawa skuteczności wykorzystania funduszy europejskich, mierzona zmniejszeniem dysproporcji między obszarami przygranicznymi i pozostałymi, wymagałaby większego skoncentrowania wsparcia dla obszarów słabiej rozwiniętych kosztem tych obszarów przygranicznych, które – tak jak obszary nadmorskie w Polsce – mają wystarczająco mocną przewagę konkurencyjną nad innymi obszarami przygranicznymi.

Przyszłość obszarów przygranicznych wymaga strategicznego planowania i konsekwencji w realizacji przyjętych celów.

BIBLIOGRAFIA

- Bański, J., Dobrowolski, J., Flaga, M., Janicki, W., Wesołowska, M. (2010). Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego. *Studia Obszarów Wiejskich*, 21, 1–165.
- Dołzbłasz, S., Raczyk, A. (2010). *Współpraca transgraniczna w Polsce po akcesji do UE*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Euroregiony na granicach Polski 2007. (2007). Wrocław: Urząd Statystyczny we Wrocławiu.
- Euroregiony w Polsce. Pobrane z: <https://euroregion-silesia.pl/index,euroregiony-w-polsce,1.html> (2022.07.19).
- Giełda, M. (2015). Współpraca transgraniczna prowadzona w Unii Europejskiej na podstawie programów operacyjnych realizowanych w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej. W: R. Kusiak-Winter (red.), *Współpraca transgraniczna w administracji publicznej* (s. 121–139). Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.

- Greta, M. (2013). *Euroregiony polskie w procesie integracji europejskiej oraz w przezwyciężaniu peryferyjności i dysproporcji regionalnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. DOI: 10.18778/7525-852-3.
- GUS – Bank Danych Lokalnych. Pobrane z: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (2022.07.28).
- Gwizdała, J.P. (2015). Euroregiony jako forma współpracy transgranicznej w Europie. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 2 (74), 449–458.
- Interreg A – Współpraca transgraniczna. Pobrane z: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/european-territorial/cross-border/#5 (2022.07.28).
- Jankowska-Ambroziak, E. (2018). Przestrzenne zróżnicowanie współpracy transgranicznej w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 527, 129–139.
- Jezierska-Thöle, A., Kluba, M. (2011). Modele rozwoju demograficznego obszarów wiejskich w polsko-niemieckiej strefie przygranicznej. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 13 (3), 99–104.
- Kober, M. (2017). Metodologiczne aspekty konstrukcji miar agregatowych w analizie zjawisk wielowymiarowych. Podręcznik tworzenia wskaźników złożonych: metodologia i poradnik użytkownika OECD. *Rzeszowskie Studia Socjologiczne*, 9, 9–39.
- Komornicki, T., Wiśniewski, R., Miszczuk, A. (2019). Delimitacja przygranicznych obszarów problemowych. *Przegląd Geograficzny*, 91 (4), 467–486. DOI:10.7163/PrzG.2019.4.2.
- Konecka-Szydłowska, B., Kulczyńska, K. (2012). Różnorodność w jedności. Przykład miast powiatu czarnkowsko-trzcianeckiego. *Studia Miejskie*, 5, 129–143.
- Kusiak-Winter, R. (2011). *Współpraca transgraniczna gmin Polski i Niemiec. Studium administracyjnoprawne*. Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa.
- Latocha, A. (2010). Współczesne zmiany kulturowo-przyrodnicze obszarów pogranicza na przykładzie Sudetów. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 26, 181–194.
- Lechwar, M. (2012). Instytucjonalny wymiar współpracy transgranicznej w regionie podkarpackim. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 26, 168–179.
- Liszka, M., Sołek, K. (2015). Perspektywy rozwoju współpracy transgranicznej na przykładzie Podkarpacia. W: A. Zadoia (red.), *Europejska integracja Ukrainy i problemy makroekonomii* (s. 101–108). Dniepr, Ukraina: Uniwersytet Alfreda Nobla.
- Małkowska, A. (2015). Ocena rozwoju obszaru przygranicznego na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 401, 275–284. DOI: 10.15611/pn.2015.401.25.
- Małkowski, A. (2015). Konkurencyjność regionalna obszarów przygranicznych na przykładzie rozwoju Polski Wschodniej. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 16 (4.1), 131–146.
- Mitela-Grzybek, A. (2013). Kierunki rozwoju polityki spójności i polityki regionalnej – Europejska Współpraca Terytorialna. *Studia Administracyjne*, 5, 323–340.
- Mizak, A. (2021). Wydatki budżetowe miast wojewódzkich a jakość życia ich mieszkańców. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 65, 224–237. DOI: 10.15584/nsawg.2021.1.13.
- Młodak, A. (2006). *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*. Warszawa: Difin.
- Perkowski, M. (2010). *Współpraca transgraniczna. Aspekty prawno-ekonomiczne*. Białystok: Wydawnictwo Fundacja Prawo i Partnerstwo.

- Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej i Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa. Pobrane z: <https://www.ewt.gov.pl/strony/o-programach/przeczytaj-o-programach/> oraz poszczególne programy współpracy transgranicznej (2022.07.28).
- Raczyk, A., Dołzbłasz, S., Leśniak-Johann, M. (2012). *Relacje współpracy i konkurencji na pograniczu polsko-niemieckim*. Wrocław: Wydawnictwo Gaskor.
- Radek, R. (2011). *Znaczenie współpracy transgranicznej w rozwoju społeczności lokalnych i regionalnych polskiego pogranicza*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stańczyk, E. (2022). Transgraniczność Dolnego Śląska w ujęciu statystycznym. W: E. Czapiewski, I. Ładysz, R. Nowakowski (red.), *Wyzwania i uwarunkowania współpracy transgranicznej Dolnego Śląska* (s. 303–336). Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Strahl, D. (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
- Szewczak, M., Wieczorek, I. (2018). *Współpraca międzynarodowa miast polskich. Doświadczenia JST*. Łódź: Wydawnictwo Narodowego Instytutu Samorządu Terytorialnego.
- Wakuła, M. (2017). Regionalne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego w Polsce. W: M. Cisek, B. Suchodolski (red.), *Determinanty i wyznaczniki ekonomiczno-społecznego rozwoju regionów* (s. 127–138). Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.
- Zabielska, I. (2013). Transgraniczna współpraca regionów. W: R. Kisiel, M. Wojarska (red.), *Wybrane aspekty rozwoju regionalnego* (s. 46–74). Olsztyn: Wydawnictwo Fundacja „Wspieranie i Promocja Przedsiębiorczości na Warmii i Mazurach”.
- Zauch, J., Brodzicki, T., Ciołek, D., Komornicki, T., Mogiła, Z., Szlachta, J., Zaleski, J. (2015). *Terytorialny wymiar wzrostu i rozwoju*. Warszawa: Difin.

Streszczenie

W niniejszym artykule podjęto próbę oceny znaczenia wspierania obszarów przygranicznych funduszami Unii Europejskiej w ramach programów współpracy transgranicznej, w tym zwłaszcza z punktu widzenia zmniejszania dysproporcji rozwojowych między obszarami objętymi i nieobjętymi programami transgranicznymi w Polsce. Przedstawiono główne założenia współpracy transgranicznej. Scharakteryzowano także i porównano cele programów operacyjnych, na podstawie których prowadzona jest współpraca transgraniczna w Polsce w okresie programowania 2007–2013 i 2014–2020 w ramach celu Europejska Współpraca Terytorialna. Narzędziem wykorzystanym do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego był wskaźnik Perkala. Obliczono go dla lat 2007, 2014 i 2020 dla 10 województw przygranicznych. Dobór zmiennych do modelu był celowy i ograniczony dostępnością do wiarygodnych danych. Do głównych źródeł danych należy zaliczyć bazę danych prowadzoną przez Komisję Europejską oraz Główny Urząd Statystyczny w Warszawie. Z badań wynika, że relatywnie najsłabiej rozwinięte są obszary przygraniczne w Polsce Wschodniej, natomiast najwyższy poziom rozwoju mają obszary nadmorskie. W latach 2007–2020 tylko w niewielkim stopniu zmniejszyły się dysproporcje rozwojowe między terenami przygranicznymi w Polsce. Główny wniosek z badań prowadzi się do stwierdzenia, że poziom rozwoju obszarów przygranicznych jest mocno powiązany z cechami ekonomicznymi i społecznymi regionów (województw),

do których należą te obszary. Mniejsze znaczenie miało natomiast w badanym okresie wsparcie środkami finansowymi Unii Europejskiej, adresowanymi do obszarów przygranicznych w ramach programów współpracy transgranicznej.

Słowa kluczowe: obszary przygraniczne, wskaźnik Perkala, dysproporcje rozwojowe.

The role of cross-border cooperation programs in the socio-economic development of border areas in Poland

Summary

This article attempts to assess the importance of supporting border areas with European Union funds under cross-border cooperation programs, especially from the point of view of reducing development disparities between areas covered by cross-border programs in Poland and those which are not. The main assumptions of cross-border cooperation are presented. The objectives of the operational programs on the basis of which cross-border cooperation is carried out in Poland in the 2007–2013 and 2014–2020 programming periods under the European Territorial Cooperation objective are also characterised and compared. The tool used to assess the socio-economic development is the Perkal index. It was calculated for the years 2007, 2014 and 2020 for the 10 border voivodeships. The selection of variables for the model was intentional and limited by the availability of reliable data. The main sources of data include the database maintained by the European Commission and the Central Statistical Office in Warsaw. The research shows that the border areas in Eastern Poland are relatively the least developed, while the coastal areas have the highest level of development. In the years 2007–2020, the development disproportions between border areas in Poland decreased only to a small extent. The main conclusion from the research is that the level of development of border areas is strongly related to the economic and social features of the regions (voivodeships) to which these areas belong. On the other hand, support from the European Union funds, addressed to border areas under cross-border cooperation programs, was of lesser importance in the analysed period.

Keywords: border areas, Perkal index, development disproportions.

JEL: R10.

*dr hab. Krystyna Leśniak-Moczuk, prof. UR*¹

Instytut Nauk Socjologicznych
Kolegium Nauk Społecznych
Uniwersytet Rzeszowski

Sukces wyborczy i polityka rządu Prawa i Sprawiedliwości w opiniach wybranych kategorii mieszkańców Podkarpacia

WPROWADZENIE

W polityce państw europejskich na przełomie XX i XXI w. do głosu dochodzą społecznie popierane partie populistyczno-prawicowe, wykorzystujące niezadowolone z polityki prowadzonej przez elity polityczne (Moroska, 2010, s. 13). Pojawienie się populizmu ma uwarunkowania społeczno-gospodarcze. W krajach postkomunistycznych roszczenia wobec państwa w zakresie porządku i sprawiedliwości podziału dochodów łączy się z antypaństwowością oznaczającą bunt przeciw elitom władzy i pieniądza, a w Europie Zachodniej populizm jest reakcją na kryzys państwa dobrobytu (Dzwończyk, 2006, s. 121).

W zmianach dokonujących się na polskiej scenie politycznej od czasów ruchu społecznego „Solidarność” w ponad trzydziestoletnim okresie transformacji systemowej można dostrzec przejawy zachowań populistycznych polityków mających na celu budowanie kapitału politycznego w oparciu o resentymenty grup społecznych potrzebujących wsparcia. Nasilenie populistycznej strategii i instrumentalne wykorzystywanie populizmu następuje zwykle podczas kampanii wyborczej, a niekiedy utrzymuje się w czasie sprawowania władzy.

Artykuł ma na celu charakterystykę przyczyn zwycięstwa partii Prawo i Sprawiedliwość w wyborach prezydenckich oraz parlamentarnych w 2015 roku, interpretację poparcia rządu utworzonego przez tę partię oraz charakterystykę efektów działań rządów PiS sprawowanych w pierwszej kadencji, według opinii wybranych kategorii mieszkańców województwa podkarpackiego.

¹ Adres korespondencyjny: e-mail: kles@autograf.pl. ORCID: 0000-0001-7032-9205.

Postawiono tezę, że populistyczna strategia partii PiS znajduje ugruntowanie w opiniach wybranych środowisk społecznych Podkarpacia, uzasadniających wygraną kampanię wyborczą, poparcie społeczne rządu oraz pozytywną ocenę efektów decyzji rządu w pierwszej kadencji.

Tezę tę poddano weryfikacji na podstawie autorskich badań terenowych o charakterze jakościowym, przeprowadzonych na terenie woj. podkarpackiego z wykorzystaniem techniki kwestionariusza wywiadu ze scenariuszem. Do respondentów skierowano cztery następujące pytania otwarte: Jakie były uwarunkowania wygrania wyborów prezydenckich i parlamentarnych przez partię Prawo i Sprawiedliwość? Jakie są przyczyny utrzymywania się wysokiego poparcia dla rządu sprawowanego przez PiS? Które działania rządu od 2015 roku ocenia Pan(i) pozytywnie? Które działania rządu od 2015 roku ocenia Pan(i) negatywnie?

Przy podejmowaniu decyzji o wyborze kategorii mieszkańców województwa podkarpackiego wzięto pod uwagę charakterystykę elektoratu rejestrowaną przez Polskie Generalne Studium Wyborcze (PGSW), będące od połowy lat 90. XX w. głównym przedsięwzięciem empirycznie zorientowanej politologii i socjologii polityki. Według interpretacji danych dotyczących postaw i zachowań politycznych Polaków, ich decyzje wyborcze determinuje statyczna pozycja strukturalna. Zmienne opisujące status społeczno-ekonomiczny obywateli najlepiej wyjaśniają skłonność do głosowania Polaków na poszczególne partie polityczne (Markowski, 2016, s. 12–15). Do badań dobrano respondentów o zróżnicowanym statusie społeczno-ekonomicznym, wywodzących się z następujących środowisk: młodzież studencka, przedstawiciele samorządu terytorialnego, osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym, emeryci. W dwóch z nich znalazły się osoby nieaktywne zawodowo (studenci, emeryci) i w dwóch aktywni zawodowo (samorządowcy, pracujący w innych dziedzinach). Do wyboru respondentów do prób badawczych z każdej z wytypowanych czterech wyżej wymienionych kategorii statusu społeczno-ekonomicznego zastosowano dobór celowy według kryterium miejsca zamieszkania i płci. Założono liczebność każdej próby badawczej po około 20 osób. Do analizy wzięto pod uwagę 88 przeprowadzonych i ukończonych wywiadów o rozkładzie w każdej próbie (28 studenci, 22 samorządowcy, 18 pracujący, 20 emeryci), w tym 46 respondentów było płci żeńskiej i 42 męskiej, 45 zamieszkiwało w mieście i 43 na wsi. Wyniki badań jakościowych nie są reprezentatywne, by na ich podstawie wyciągać wnioski uogólniające na populację badanego województwa, lecz pozwalają na ukazanie typologii stanowisk wybranych grup społecznych wraz z pogłębionym uzasadnieniem. Badania miały charakter pilotażowy i mogą stanowić materiał przyczynkowy służący jako punkt wyjścia do realizacji dalszych badań o charakterze ilościowym o szerszym zasięgu.

POPULIZM POLITYCZNY JAKO STRATEGIA DZIAŁANIA PARTII

Populizm (lud, *populus* – łac.) jest politycznym zjawiskiem definiowanym jako ideologia, odwołującym się do idei, antyelitaryzmu, antypluralizmu, antyintelektualizmu i woli ludu postrzeganego jako siła moralnie wyższa, w opozycji do przeciwstawianego elitom reprezentującym partykularne interesy (Hawkins, Kaltwasser, 2019, s. 2–3; Merkley 2020, s. 24–48). Populizm poza strategią lub dyskursem i ideologią może być także stylem politycznym (Moffitt, Tormey, 2014, s. 381–397).

Populizm można opisywać w aspekcie doktrynalnym, psychospołecznym, socjotechnicznym, ekonomicznym i potocznym. Przez populistów, legitymujących się jedynym prawdziwym przedstawicielem ludu, inne ugrupowania traktowane są w kategoriach antypluralizmu, antyelitaryzmu, wrogów ludu. Według Ernesto Laclau’a populizm jest emancypacyjną społeczną siłą, wykorzystywaną przez zmarginalizowane grupy do kwestionowania dominujących struktur władzy. Ekonomiści terminem „populizm” określają rządy wywołujące hiperinflację, kryzysy przez zaciąganie pożyczek zagranicznych dla pokrywania wydatków publicznych. Populizm potocznie ma znaczenie pejoratywne, opiera się na emocjach zbiorowych, w sposób uproszczony podchodzi do problemów skomplikowanych. Geneza terminu „populizm” sięga XIX w. (Laclau, 2009; Mudde, 2004, s. 541–563; Mudde, Kaltwasser, 2013, s. 21). W tym też czasie pojawił się on w USA i Rosji, w połowie XX w. w Ameryce Południowej (Brazylia, Argentyna, Peru), Indiach, Afryce, a pod koniec XX w. w ruchach opozycyjnych w krajach realnego socjalizmu Europy Środkowej i Wschodniej (Tokarczyk, 2006, s. 27; Pacześniak, 2010, s. 7).

Populizm jest zróżnicowany geograficznie (Ameryka Południowa, Ameryka Łacińska, USA, Europa Zachodnia i Wschodnia, Rosja), organizacyjnie (reżim, ruch społeczny, osoby) i ideologicznie (faszyzm – Niemcy, Włochy, maoizm – Chiny, socjalizm – Kuba) (Moroska, 2010, s. 25). Pojęcie populizmu w kontekście polityki weszło do powszechnego użycia w II połowie XX w. Korzenie ruchów populistycznych w latach 80. XX w. tkwią w dysproporcjach społecznych jakie pojawiły się w wyniku zmian społecznych (Przyłęcki, 2012, s. 33). W Europie Środkowej i Wschodniej prawicowy populizm wykorzystuje do swoich celów procesy modernizacyjne po upadku ustroju komunistycznego. Zagrożenie, strach, niezadowolenie, wyobcowanie, niepewność to pożywna dla apeli populistyczno-prawicowych. Z kolei w Europie Zachodniej modernizacja utożsamiana z przejściem z epoki industrialnej do postindustrialnej i globalizacją niesie zmianę struktur społeczno-ekonomicznych, deregulację w gospodarce, rozwój nowych ruchów społecznych indywidualizm, liberalizm światopoglądowy, zainteresowanie jakością życia i zagrożeniami ekologicznymi (Moroska, 2010, s. 45–46). Głos populistyczny dominuje w sferze publicznej w komunikacji politycznej opartej

na koncepcji medialnej, w której celem jest konflikt, motywacją są emocje i dramaturgia, metodą niedyskrecja, formą przekazu monolog, celem komunikacji wizerunek, decyzje są spersonalizowane, uczestnictwo polega na prominentności (Riedel, 2010, s. 141–143).

Nieuchwytna natura populizmu w naukach społecznych determinuje różnorodność jego desygnatów. Strategia fenomenologiczna koncentruje się na opisie przejawów zjawisk populistycznych, definiowaniu go przez pryzmat okoliczności pojawiania się. Typologie populizmu według P. Taggarta i M. Canovan wyróżniają populizm agrarny (farmerów, ruchy chłopskie, socjalizm intelektualistów), polityczny (dyktatura i demokracja populistyczna, populizm polityków, reakcyjny, antysystemowy i antyelitarny), ekonomiczny (Szafrńska, 2015, s. 26–30; Riedel, 2010, s. 136–137; Markowski, 2004a, s. 12). Wyróżnia się także populizm lewicowy i prawicowy. Populizm lewicowy przejawia się w antagonistycznych wobec ludu procesach (globalizacja, amerykanizacja), instytucjach (transnarodowe koncerny), grupach (kapaliści). Populizm prawicowy cechuje się selektywną ksenofobią, odgradzaniem kulturowej tożsamości narodowej od mniejszości narodowych, innych narodów, imigrantów, inaczej myślących lub zachowujących się, elit politycznych, kulturalnych i finansowych. Jego przedstawiciele opowiadają się za poszanowaniem praw i wolności obywatelskich, wygłaszają postulaty plebiscytarnej demokracji łączącej się z charyzmatycznym przywództwem zarzucającym przeciwnikom ograniczanie wolności słowa (Tomasiewicz, 2019, s. 71–86).

Brak klarownych definicji determinuje różnorodność terminologiczną populizmu: narodowy, prawicowy, ekstremizm, radykalnej prawicy, nowy prawicowy, nowego typu, neopopulizm, neoliberalny, rewolucyjny (Moroska, 2010, s. 31). Populizm penalny to formy i kanały komunikacji między władzą a społeczeństwem w sprawach przestępczości, bezpieczeństwa i porządku. Zmierza on do potęgowania represji i zaspokojenia społecznego poczucia sprawiedliwości, prawa ofiary do odwetu (Szafrńska, 2015, s. 24–25). Pragmatyczni populiści penalni jako swobodni interpretatorzy i kreatorzy opinii publicznej, ogłaszając się wyrazicielami woli ludu w zakresie przestępczości i karności, uznawanej za nadrzędną wobec innych uprawnień, posługują się argumentami „ustawodawca powinien utożsamiać się z wolą ludu, zamiast ją interpretować i reprezentować” (Szafrńska, 2015, s. 35).

Idealny typ populizmu składa się z następujących segmentów: wrogość wobec instytucji przedstawicielskich, odwoływanie się do enigmatycznego macecznika jako wyidealizowanej wspólnoty, reakcja na odczuwany kryzys, samoorganizująca się, kameleonowa natura populizmu jako formowany przez kontekst zryw przeciw elitom i instytucjom (Szafrńska, 2015, s. 26–30; Riedel, 2010, s. 136–137). Peter Wiles dokonał charakterystyki populizmu zwracając uwagę na: słabo zarysowane ideologie, mglistość programową, odwołanie się do osób zmarginalizowanych i sfrustrowanych, antysystemowe antyelitystyczne nastawienie,

antyintelektualizm zastępowany zdrowym rozsądkiem, naturalną mądrością narodu i wrogością wobec nowoczesności, nostalgia za czasami naturalnej prostoty w relacjach między ludźmi, budowanie czarnych scenariuszy przyszłości, izolacjonizm i ekskluzywizm, niechęć do międzynarodowego biznesu i finansów (Nalewajko, 2014, s. 40).

Populizm jest definiowany jako głoszenie, lansowanie, popieranie postulatów ekonomicznych i politycznych działań za pomocą haseł chwytliwych i zgodnych z oczekiwaniami większości społeczeństwa, przy odwoływaniu się do moralności i sprawiedliwości społecznej, w celu zdobycia poparcia w dążeniu do wpływów i władzy w imię demokracji, będącej sztuką dania wiary narodowi, że to on rządzi (Tokarczyk, 2006, s. 20). Według Umberto Eco populizm jest metodą zakładającą płomienny, irracjonalny apel do zakorzenionych w masach poglądów i przesądów. Ten system rządów zakłada bezpośredni, plebiscytowy stosunek między masami a charyzmatycznym przywódcą z pominięciem pośrednictwa parlamentu (Eco, 2007, s. 165). Do cech konstytutywnych pojawienia się i utrzymywania myśli populizmu zalicza się obietnice charyzmatycznego autorytetu przywódcy kierowane do niezadowolonego ludu rozumianego jako synonim narodu, ludności wiejskiej i utrzymującej się z własnej pracy. Woluntaryzm populizmu trafia na grunt politycznie bezradnych jednostek szukających oparcia w demokratycznej organizacji politycznej jako wspólnocie. Myśli populistyczne inspirowane doktrynami nacjonalizmu, faszyzmu, komunizmu, socjalizmu, konserwatyzmu i liberalizmu przekazywane są audytorium populistycznemu metodą demagogii (*demos* lud i *agagos* wiodący) polegającej na przekonywaniu do aprobowania nieprawdy, odwołując się do zdrowego rozsądku i poczucia logiki (Tokarczyk, 2006, s. 20–31). Demagogia i populizm używane są wymiennie (Muller, 2013, s. 29). Przekaz populistyczny różni się od demagogii i wyróżniają go następujące cechy: relacja równości nadawcy z ludem, emocjonalna więź nadawcy i odbiorców, diagnozy zła wyrządzonego ludowi, oferta natychmiastowego rozwiązania wszystkich problemów, mowa o potrzebie gruntowych zmian, radykalnych reform i ratowania demokracji (Nalewajko, 2004, s. 44).

Sposób wyrażania poglądów obok warstwy programowej jest odbiciem wolności słowa w dyskursie populistycznym, zapewniającym nadawcy uzyskanie poparcia wśród mas, a odbiorcy poczucie bezpieczeństwa i uzyskania spójności jego symbolicznego uniwersum. Wyróżnia się on emocjonalnością przekazu, potocznym słownictwem bez precyzyjnych, abstrakcyjnych, naukowych twierdzeń, odwołaniem do uczuć religijnych. W dyskursie politycznym populizmu stosuje się: przymus (posługiwanie się siłą zamiast argumentów), oszustwo w dobrej i złej wierze (odwoływanie się do lęków, składanie przesadnych obietnic, upraszczanie skomplikowanych problemów, tworzenie dychotomii albo-albo), mistyfikacja (kamuflowanie rzeczywistych motywów), przesunięcie znaczeniowe (zmiana znaczenia wypowiedzi). Jako metody wywierania wpływu wykorzystuje się perswazję i ma-

nipulację. W retoryce populistycznej posługuje się aluzją, sloganem, metaforą (epitety, hiperbole – celowe przejawianie, przymiotniki w stopniu najwyższym), metonimie (zastępowanie pojęć innymi), synekdochy (zastępowanie pojęcia ogólnego pojęciem o węższym zakresie), anafory, epifory, apostrofy, pytania retoryczne, eufemizmy (złagodzenie nazwy zjawiska), neologizmy (upraszczanie opisu w sposób tendencyjny), związki frazeologiczne (połączenie dwóch wyrazów tworzących nowe, symboliczne znaczenie) (Przyłęcki, 2012, s. 95–109).

Populiści promują politykę prostoty, przedstawiania złożonych kwestii w uproszczony sposób, wyrażając jednoznacznie negatywną lub pozytywną ocenę, wykorzystywanie zdroworoządkowej mądrości odróżniającej się od zawilego żargonu nowomowy ekspertów. Populizm jest przejawem politycznej mobilizacji konstruowanej w swoisty sposób stylem artykulacji, słowną manipulacją w celu stworzenia „ludowego podmiotu” poprzez podział przestrzeni społecznej na obozy „my” – lud, naród i „oni” – elity, wrogowie narodu. Cechą populistycznego stylu komunikacji jest mobilizowanie jednych kategorii wyborców nie wykluczając innych, posługując się wieloznacznym terminem „lud”, występując w jego imieniu, deklarując wobec niego lojalność, czyniąc z niego narzędzie stylu komunikacji. Niejasne i problematyczne w ideologii populistycznej pojęcie ludu budzi pozytywne konotacje: prostota (zbiorowa mądrość), hegemoniczność (jednolite jasno określone oczekiwania), zdolność do podejmowania decyzji. Tożsamość autentycznego, prawdziwego, niekałanego ludu (narodu) budowana jest przez definiowanie zagrożenia wrogiem w postaci interesownych, zepsutych, skorumpowanych elit (Szafrńska, 2015, s. 31–32; Muller, 2013, s. 7).

Zdaniem Umberto Eco nie istnieje lud rozumiany jako siła uosabiająca historię i moralność, wyrażająca uczucia i jedną wolę, ponieważ obywatele posiadają różne poglądy. W ustroju demokratycznym rządy sprawują wybrani nie przez lud, lecz przez większość obywateli, wynikającą nie z danych liczbowych tylko z rozkładu głosów. Tymczasem populizm jest apelem do ludu (lub rzekomą interpretacją woli ludu) płynącym z góry. Natomiast głos wyborców nie ma nic wspólnego z wolą ludu, do której odwołuje się populizm, a demonstracje uliczne to również nie sprecyzowany głos ludu, lecz swobodne wypowiedzi obywatelskich stowarzyszeń i partii (Eco, 2007, s. 147, 169). Populiści są przeciw pluralizmowi, ponieważ w ich mniemaniu tylko oni są wyłącznymi reprezentantami narodu, a opozycja jest nieprawowita, należy ją wykluczyć i jej sprzeciw jest przeciwko narodowi. Polaryzacja, konflikt i konfrontacja z uznawanymi za przeciwników, jako środek do zachowania władzy jest też narzędziem do pokazania potęgi prawdziwego narodu.

Partie populistyczne z charyzmatycznym przywódcą, legitymizowanym jako „człowiek z ludu” kreują wrażenie paternalistycznych relacji z ludem, ucieleśniając jego wolę, są ukierunkowane na realizację krótkoterminowych celów politycznych, gospodarczych czy społecznych. Będąc w opozycji populiści w celu

zdobycia władzy implikują ogólnikowe, pełne mrzonek oderwane od rzeczywistości założenia. Populistyczne rządy charakteryzują się staraniami skolonizowania, względnie „odzyskania” państwa, próbą przejęcia aparatu państwa, korupcją i masowym klientelizmem w zamian za poparcie obywateli traktowanych jako „klientów” oraz wdrażaniem zgodnie z oczekiwaniami, nieprzemyślanych i krótkowzrocznych decyzji jako symbolicznych gestów, bez rozwiązywania problemów i ponoszenia konsekwencji ich dalekosiężnych skutków. Populizm jest wrogi wartościom kojarzonym z konstytucjonalizmem: ograniczeniom nałożonym na wolę większości, hamulcom i równowadze, ochronie mniejszości i prawom podstawowym. Populista mówi w imieniu „prawdziwego ludu”, kontestując wpływowe elity. Elity polityczne, finansowe, traktowane są przez populistów jako „wróg ludu” uniemożliwiający wprowadzenie dobrobytu. Jednak bardziej niż poprawa sytuacji ludu, populistów interesuje dyskredytacja elit postrzeganych jako przeciwnicy polityczni, uznawani za winnych społecznego niezadowolenia.

Populistyczni politycy zwracają uwagę na płynące z zewnątrz zagrożenia dla egzystencji narodu, przedstawiając czarno-białą wizję świata ocenianą przez nich według kryteriów etyczno-normatywnych. Populizm zakładający roszczenie do wyłącznej reprezentacji moralnej, Jan-Werner Muller nazywa moralizującą wyobraźnią polityczną, bowiem gorszym moralnie i skorumpowanym elitom przeciwstawiany jest moralnie czysty, zjednoczony, choć fikcyjny naród. Populiści uważają, że naród jest jednością, ma wspólną, spójną wolę, może rządzić, czyli wcielać w życie to, czego domagają się ludzie w formie imperatywnego mandatu, a opozycja musi zaniknąć. Populiści wyrażają się tak, jakby obietnice można było spełnić, a naród mógł wykształcić jednolity osąd rzeczywistości. Nie wskazują jednak zbiorowego potencjału konkretnych ludzi, nie udają, że sami mogliby sprawować urzędy państwowe (Muller, 2013, s. 8–9, 17–19, 40, 57, 65, 73, 92, 112–113, 141; Szafrńska, 2015, s. 34; Jakubowska, 2004, s. 173; Przyłęcki, 2012, s. 5). Również M.J. Sodarno stoi na stanowisku, że populizm dąży do wrogiego elitom nastawienia mas i unicestwienia wysiłki elit zmierzające do utrzymania poparcia udzielanego im przez upośledzone masy (Pelinka, 2010, s. 17).

Jerzy Szacki uznaje, że słowo „populista” jako rzecznik prawdziwej demokracji, czyli rządów ludu, dla korzyści ubogich, a nie w interesie uprzywilejowanej mniejszości, jest nie tyle nazwą, ile epitetem. Politycy działający według ideologii, czy strategii populistycznej dążą do budowy społeczeństwa opartego na solidaryzmie społecznym, w którym bogaci są zobowiązani wspierać biednych. Populiści jako domniemani rzecznicy ludu odnoszą się do dosłownego pojmowania demokracji jako rządów ludu, niepodlegających żadnym ograniczeniom, urzeczywistniających wszystko, czego lud potrzebuje, nie odnosząc się do współczesnego rozumienia demokracji zredukowanej do udziału w wyborach do państwowych i samorządowych ciał kolegialnych. Populizm może być rozumiany jako demofilia będąca wiarą w mądrość i moralny instynkt ludu, deklarowanie

miłości do ludu (tłumu, motłochu, mas); demagogia polityków schlebiających zwolennikom, trafiających w ich gusta, przesady i jednocześnie gardząca nimi, milcząco zakładając, że jako naiwni i ciemni, spragnieni najprostszych wyjaśnień uwierzą w każdą ładnie brzmiącą obietnicę; atak na system polityczny, gwałcenie i kwestionowanie jego reguł, negacja panującej kultury politycznej, podanie w wątpliwość uprawnień rządzącej klasy politycznej, odrzucanie porządku instytucjonalnego, obowiązującego prawa i uciekanie się do spektakularnej walki przy użyciu broni bez przyzwolenia prawa i obyczaju, ale w imię wykluczonego z systemu ludu.

Według tych rozumień populizmu jest on sprzeczny z demokracją i stanowi zagrożenie demokracji liberalnej, nie polegającej na bezwzględnym wykonywaniu woli domniemanego, monolitycznego ludu, lecz postępującej z określonymi regułami, uwzględniającej interesy różnorodnych grup (Szacki, 2006, s. 13–18; Przyłęcki, 2012, s. 5). W rzeczywistości populizm nie reprezentuje społeczeństwa jako całości lecz nastroje i emocje tych jego segmentów, które czują się pozostawione na uboczu, ignorowane, pomijane i ograniczane w prawach obywatelskich przez rządzących. Politycy nie traktują prawa jako współsuwerena, lecz jako służkę, listek figowy usprawiedliwiający *a posteriori* działania polityczne. Partie populistyczne wykorzystują resentymenty „ludu”, odwołując się do woli mas traktowanych jako nominalny suweren władzy politycznej. Populizm będąc przeciwko establishmentowi i elitom władzy rzekomo ograniczającym prawa obywatelskie, rości sobie prawo do reprezentowania i artykułowania prawdziwych postulatów „ludu”, odzwierciedla poczucie alienacji, brak satysfakcji „zwykłych ludzi” i będąc po ich stronie włącza ich głos w demokratyczny proces podejmowania decyzji. Wojciech Zalewski porównuje go do „gorączki” sygnalizującej rozdźwięk między obywatelami a elitami rządzącymi (Zalewski, 2009, s. 14–16; Filar, 2009, s. 51; Pelinka, 2010, s. 22, 62). Jan-Werner Müller zagrożenie populizmem odczytuje jako korektę dla polityki zbyt odległej „od ludzi”. Cas Mudde nazywa populizm nieliberalną odpowiedzią demokracji na niedemokratyczny liberalizm (Müller, 2013, s. 24). Paweł Przyłęcki wychodzi z założenia, że napięcia między demokracją a liberalizmem przyczyniły się do powstania populizmu (Przyłęcki, 2012, s. 6). Demokracja liberalna w postaci form przedstawicielstwa jest alternatywą demokracji bezpośredniej (Markowski, 2004b, s. 7). Partie populistyczno-prawicowe jeśli nawet nie podważają systemu politycznego opartego na demokracji, to w ramach tego systemu sprawując władzę odwracają debatę polityczną w kierunku sfery narodowej (Moroska, 2010, s. 13), a według Anthony’ego Giddensa demokracja to rządy z wolnością sumienia, prawem do tworzenia partii i ubiegania się o władzę, powszechnym prawem głosowania w regularnych wyborach (Giddens, 2001, s. 126). Ralf Darendorf wyraził się, że demokracja jest złożona, a populizm jest prosty i kojarzy się z powiększaniem publicznego zadłużenia (Darendorf, 2003, s. 156–164). Populizm może funkcjonować w ramach demokracji

reprezentacyjnej. Z tym, że demokracja pozwala większości mianować swych reprezentantów, których działania mogą odpowiadać oczekiwaniom większości obywateli, a populizm wyobraża sobie hegemoniczną jedność poza wszelkimi instytucjami i udaje, że żadne posunięcie populistycznego rządu nie może być kwestionowane, ponieważ tego chciał „naród” (Muller, 2013, s. 114).

Demokracja instytucjonalna jest według polityków populistycznych niewydolna, dlatego postulują wprowadzenie demokracji bezpośredniej lub władzy sprawowanej przez silnego, charyzmatycznego przywódcę (Jakubowska, 2004, s. 173). Populiści kwestionując reguły gry demokracji przedstawicielskiej psują politykę, sprowadzając ją do konfrontacji dobra ze złem i spychając elity na pozycje obronne. Populiści wykorzystują kontrast między pragnieniem demokracji wyobrażonej a demokracją realną i na realistyczne problemy proponują nierealistyczne rozwiązania, stwarzając niektórym grupom ofertę zaistnienia w życiu publicznym. Niebezpieczeństwo populizmu wynika z iluzorycznej oferty, negatywnego wpływu na temperaturę społecznych nastrojów oraz podskórnego psucia demokracji i degeneracji stylu demokratycznej polityki. Zdania badaczy współczesnej polityki są podzielone wobec oceny sceny politycznej. Jedni uznają populizm za patologię demokracji, inni akceptują potrzebę zmian sposobów funkcjonowania demokracji, bowiem siła współczesnego populizmu europejskiego nie wynika z atrakcyjności oferty populistycznej, ale ze słabości funkcjonowania demokracji. Zaniepokojenie pogarszającą się kondycją demokracji nie odnosi się do jej zasad, ale wynika ze spadku politycznej partycypacji, rosnącej absencji wyborczej, płynności elektoratów, malejącego znaczenia partii politycznych, wzrostu politycznej anomii i ruchów protestu (Nalewajko, 2004, s. 33–37).

Populiści nie wspierają rozwoju społeczeństwa obywatelskiego (Muller, 2013, s. 19), którego przejawem jest według Krzysztofa Jasiockiego podmiotowe uczestnictwo Polaków w sferze publicznej, dialogu społecznym i stosunkach pracy (Jasiocki, 2011, s. 11). Klasycznie rozumiane społeczeństwo obywatelskie opierające się na kompromisie i realizacji dobra wspólnego może zostać wypaczone w wyniku zastępowania racjonalnego podejścia i chłodnej kalkulacji „zimnych profesjonalistów” przez populistów „grających na emocjach”, którzy niezagospodarowane pokłady społecznego zaufania konwertują w negatywny kapitał społeczny, prowadząc do wykluczenia grup ze wspólnoty (Dzwończyk, 2006, s. 140).

POLITYKA I RZĄDY PARTII PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

Partia Prawo i Sprawiedliwość (PiS) została założona 8 czerwca 2001 roku na bazie konsolidacji środowisk prawicowych o rodowodzie solidarnościowym, członków Akcji Wyborczej Solidarność o poglądach prawicowych. Klub Parlamentarny PiS uformowano 26 lipca 2001 roku na bazie polityków wywodzących

się z Porozumienia Centrum oraz Przymierza Prawicy. Pierwszy komitet stowarzyszenia PiS powstał 22 marca 2001 roku w Białymstoku, a w ciągu kilku tygodni w pozostałych województwach. W maju zawiązano Komitet Wyborczy PiS. Na konwencji wyborczej Lech Kaczyński, minister sprawiedliwości i prokurator generalny, uzasadnił sens nazwy partii budowaniem Polski skutecznie egzekwującej prawo i sprawiedliwej, czym trafił do obywateli odczuwających lęk przed utratą pracy w gospodarce wolnorynkowej i przestępcami. Pomysłodawcą, organizatorem, przywódcą i kreatorem programu politycznego partii jest lider prawicy Jarosław Kaczyński. Była ona postrzegana jako światopoglądowo konserwatywne ugrupowanie prospołeczne. W programie partii zawarto formułę „polityki historycznej”, patriotyzm, religijne i tradycyjne dziedzictwo, ochronę majątku narodowego w gospodarce i dekomunizację. Inspiracją myśli politycznej PiS była nauka społeczna Kościoła katolickiego, myśl piłsudczykowska, ruch solidarnościowy z pierwszego okresu istnienia, konserwatywne poglądy (Górka, 2017, s. 289; Sanecka-Tyczyńska, 2011, s. 7, 10, 263; Stępień, 2006, s. 167).

Jako wyraz prawicowości w myśli politycznej PiS ważne jest przywiązanie do państwa, definiowanego jako jakość moralna, kształtująca życie publiczne i kreująca porządek, system instytucji ustrojowych i organizacja suwerenna posiadająca rację stanu. Państwo wypełniając funkcje praworządności, bezpieczeństwa i suwerenności powinno spełniać zdania kreowania ładu moralnego, zapewnienia obywatelom bezpieczeństwa i obrony polskich interesów narodowych. Państwo ma być organizacją o antykomunistycznej tożsamości opartą na zasadach moralnych i tradycji wartości chrześcijańskich, z wykluczeniem neutralności światopoglądowej, pluralizmu wartości i relatywizmu moralnego. Państwo jako silna organizacja ma być zdolne do likwidacji patologii społecznych, kontrolowania procesów gospodarczych, przejmowania ciężaru polityki społecznej, nadzorowania podziału dochodów między obywateli. Scentralizowane decyzje gospodarcze i wzmoczona kontrola w imię pokonywania słabości państwa zabezpieczają rozwój obywatelom. Wzmocnienie roli państwa jako stróża porządku ma zapewniać obywatelom bezpieczeństwo. Podstawę organizacji państwa ma tworzyć solidarna i silna wspólnota narodowa, szanująca tradycję i dorobek kulturowy. Model demokracji nieoliberalnej w celu ochrony wspólnoty i dobra wspólnego obywateli uzasadnia ograniczanie wolności jednostki. Eklektyczny system rządów zawiera elementy systemu prezydenckiego, parlamentarno-gabinetowego i semiprezydenckiego. Model ten zakłada równowagę relacji między władzą prezydencką a organami władzy państwowej, czynnikiem politycznym i administracyjnym, państwem a rynkiem. Jego urzeczywistnienie zakłada oczyszczenie życia publicznego z niegodnych zaufania jednostek, stworzenia silnych i sprawnych instytucji tworzących aparat państwowy. Państwo definiowane jako wartość nadrzędna przyznaje prymat zbiorowości nad jednostką (Sanecka-Tyczyńska, 2011, s. 8, 263–266).

Naczelną wartością, którą posługują się politycy PiS jest państwo silne, praworządne, moralne, zdolne do rozwiązywania zbiorowych problemów, będących źródłem opresji obywateli, sprawiedliwe sferze polityki społeczno-gospodarczej na korzyść państwa, dumne jako aktywny podmiot polityki międzynarodowej i polityki historycznej, kierowane przez demokratycznie wybraną władzę. Władza partii jako strażnik niesprawiedliwości, bezprawia i kłamstwa uzurpuje sobie prawo do zwalczania układu „innego”, jako sieci interesów sprzecznych z interesami państwa, ludzi zawłaszczających państwo do realizacji własnych potrzeb w czworokacie: służby specjalne, grupy specjalne, politycy, biznesmeni. W ideologii PiS państwo jako centralna kategoria systemu wartości jest wartością samą w sobie, jest sterowne, oparte o tradycję, działa w kategoriach racji stanu, zadaniem jego instytucji jest budowanie siły i prestiżu, systemu gospodarczego (wolna konkurencja, promocja przedsiębiorczości, konkurencyjność). Działania są podporządkowane wzmocnieniu siły państwa, w sferze społecznej wartościami są religia i konserwatyzm, polityka społeczna jest uzasadniona o ile buduje siłę państwa, w polityce zagranicznej prowadzonej na zasadzie konfliktu eksponowany jest interes narodowy, a wróg wewnętrzny jako układ postkomunistyczny „inny” posiada niepożądane cechy (Borejza, 2009, s. 50, 54, 55, 60, 65, 68–69, 72, 110–111). Powyższe założenia w praktyce sprowadzają się do niszczenia politycznych konkurentów, co jawi się jako pierwszy cel polityki PiS, partii prowadzonej jednoosobowo, silnie zorientowanej na władzę, zamiast współistnienia, kooperacji i rozwiązywania problemów. Przeszkadzanie politycznemu konkurentowi polegające na wetowaniu jego ustaw nawet w wersji zbliżonej do przygotowywanych przez siebie, jawi się jako ważniejsze aniżeli konsekwencje tego przeszkadzania dla kondycji społeczeństwa i państwa (Habuda, 2010, s. 47, 67, 70, 186).

Partia notowała sukcesy wyborcze od początku jej założenia, które Stefan Stępień wyjaśnia utrwalaniem w społeczeństwie stęsknionym za uczciwym państwem, wizerunku polityki przeciwstawianiu się złu. Cytowana przez niego Janina Paradowska precyzowała, że działania obliczone na pokaz polegały na wszczynaniu śledztw w bulwersujących opinię publiczną sprawach, które po długotrwałych procedurach sądowych wygasaly. Ponadto populistyczne hasła trafiły na podatny grunt pogarszającej się sytuacji ekonomicznej społeczeństwa i kryzys relacji między wartościami politycznymi a realizowanym porządkiem społecznym. W wyborach parlamentarnych w 2001 roku i samorządowych w 2002 roku zdobyte przez PiS 9,5% głosów wyborców uplasowały partię na czwartym miejscu wśród partii politycznych, a Lech Kaczyński został prezydentem Warszawy. W 2005 roku po wyborach parlamentarnych PiS utworzył rząd funkcjonujący do 2007 roku, a Lech Kaczyński był prezydentem Polski do katastrofy smoleńskiej 10 kwietnia 2010 roku. W 2015 roku w wyborach parlamentarnych PiS zdobyło bezwzględną większość w Sejmie, tworząc samodzielny rząd, co zdarzyło się po raz pierwszy w historii III RP (Górka, 2017, s. 289; Sanecka-Tyczyńska, 2011, s. 9; Stępień, 2006, s. 145, 166, 171).

Komitet Wyborczy PiS w wyborach do parlamentu w 2015 roku zdobył w skali kraju 37,58% głosów, a w województwie podkarpackim 54,81%. W wyborach prezydenckich Andrzej Duda zdobył na Podkarpaciu 71,9% głosów, natomiast wynik w Polsce wyniósł 51,5%. Krzysztof Jasiecki i Urszula Kurczewska stawiają pod znakiem zapytania zasady rządów prawa po 2015 roku w sytuacji demontowania systemu przez władze w wyniku „rewolucji kadrowej” w administracji publicznej, spółkach Skarbu Państwa i odrzucenie konstytucyjnego systemu równowagi władz (Jasiecki, Kurczewska, 2017, s. 19).

OPINIE O UWARUNKOWANIACH WYGRANIA WYBORÓW PREZYDENCKICH I PARLAMENTARNYCH W 2015 ROKU PRZEZ PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ NA PODKARPACIU

Na uzasadnianie wygranej wyborów przez pravicową partię etatystyczną ma wpływ wiele parametrów struktury społecznej, ale w największej mierze decyduje o tym tożsamość ideowa jednostki. Młode pokolenie w okresie studenckim ma ukształtowany samodzielny ogląd rzeczywistości społecznej, jednak w dużym stopniu zależy on od środowiska wychowawczego. Dwie trzecie badanych studentów popierając politykę PiS, pozytywnie wyraża się o jej kampanii wyborczej i programie. Młodzież studencka w swoich wypowiedziach zwracała uwagę na: *ciekawą, przekonującą kampanię wyborczą, dobrze przygotowany i przedstawiony przekonujący polityczny program, wzbudzający wiarę w lepsze jutro i największe zaufanie u ludzi*. Według nich podobające się głosującym założenia programowe to: *program „Rodzina 500+” dający szansę na poprawę warunków życia, obniżenie wieku emerytalnego i uszczelnienie systemu podatkowego*. Sprzyjającym czynnikiem poparcia polityki socjalnej PiS była: *struktura wieku wyborców, ponieważ osobom starszym trudno wytłumaczyć np. negatywne skutki obniżania wieku emerytalnego*. Kilku studentów sformułowało wnioski, że: *brak było klarownego systemu wartości, aprobaty dla poczynań polityków poprzedniej partii rządzącej, nastąpiła utrata wiarygodności partii opozycyjnych*. Wyborcy uwierzyli w obietnice, które okazały się bez pokrycia, wygłaszane w celu dojścia do władzy, a po jej zdobyciu nic się wielkiego nie zmieniło. Atutem w kampanii prezydenckiej był: *dobrze prezentujący się kandydat na prezydenta, młody, znający języki obce, przekonujący słowem i postawą wobec zmian*. Większość respondentów młodego pokolenia potwierdziła, że program PiS w obu kampaniach trafił do niezadowolonego ludu, wykorzystując zryw przeciw dotychczas rządzącym elitom i instytucjom.

Nieliczni spośród młodych respondentów, wyrażający opinie negatywne wobec partii PiS zwrócili uwagę na to, że: *w wyborach nie było zbyt dużego konkurenta, ponieważ Platforma Obywatelska nie miała szans*.

Prawie połowa respondentów w wieku produkcyjnym niemobilnym, pozytywnie oceniała dynamikę działań przedwyborczych PiS. Za bardzo dobre uznawała: *propozycje wyborcze, wysuwane słuszne postulaty przez honorowych ludzi, o właściwych postawach i poglądach zgodnych z działaniem*. Według nich program PiS gwarantuje: *Polskę demokratyczną, praworządną, suwerenną, sprawiedliwą z poszanowaniem praw i obowiązków, zwalczanie korupcji, wzrost poczucia patriotyzmu, reformy sądownictwa, prokuratury i policji, naprawę dotychczasowych działań w sferze polityki międzynarodowej i polityki społecznej (zmiany w szkolnictwie)*. Na podatny grunt trafiło populistyczne odwołanie do sprawiedliwości społecznej w celu zdobycia poparcia w dążeniu do władzy w imię demokracji.

Nieco więcej ponad połowa tej populacji (z wyższym wykształceniem), wyrażała nieprzychylną opinię o determinantach wygrania wyborów przez PiS, wynikłych z populistycznych obietnic poprawy życia na szerokim polu społeczno-gospodarczym: *rozdawnictwo publicznych środków dla osób najmniej zarabiających, program „Rodzina 500+”, powrót do poprzednich warunków przejścia na emerytury skierowanych do wyborców niezadowolonych ze swej pozycji po zmianie ustrojowej, rekrutujących się zarówno spośród ludzi żyjących skromnie, jak i osób dobrze sytuowanych, ale obawiających się utraty swojej pozycji*. W wygraniu wyborów pomogło, ich zdaniem: *poparcie kleru na ścianie wschodniej Polski, niski poziom wykształcenia w środowiskach wiejskich, niskie uposażenia, bieda, dużo przekory drzemiącej w ludziach, mściwość oraz niezadowolenie społeczne z rządów PO, a także rozbudzenie negatywnych emocji wobec uchodźców*. Oponenti PiS podkreślali: *przyjęcie populistycznej strategii przez niezadowoloną ludność, szczególnie wiejską, ulegającą wpływom Kościoła*.

Badani samorządowcy rekrutujący się z różnych powiatów województwa podkarpackiego, wszyscy są zwolennikami wygranej PiS i pozytywnie oceniali jej program, kampanię oraz dobór kandydatów. Uznawali oni program tej partii za: *wiarygodny, konkretny, dobry dla naszego narodu, skierowany do poszczególnych grup społecznych, zawierający zapowiedź poprawy życia mieszkańców, potrzeby zmian w polityce krajowej, wzmocnienie polskiej gospodarki (uproszczenie obciążeń podatkowych, polepszenie warunków do prowadzenia działalności gospodarczej, inwestycje w infrastrukturę samorządową)*. Jedna trzecia z tej grupy badanych dostrzegała: *konieczność zmiany „ludzi u władzy”, zniechęcenie i zmęczenie poprzednim rządem, utratę wiarygodności rządów PO-PSL, błędy popełniane przez poprzedni rząd, afery związane z ludźmi poprzedniej koalicji rządzącej, zwiększenie nastroju niepokoju w związku z napływem uchodźców*.

Samorządowcy podnosili także: *niezadowolenie Polaków z dotychczasowej polityki europejskiej i ze złych kierunków rozwoju Europy*. Ich zdaniem społeczeństwo czuło, że: *polityka prowadzona przez PO prowadzi do destrukcji państwa, całkowitej utraty suwerenności Polski oraz do zmniejszenia przyrostu naturalnego*. Samorządowcy docenili posiadanie przez PiS: *stałego elektoratu*,

rozmowy z wyborcami, umiejętność odczytywania napięć i nastrojów społecznych związanych z poczuciem niesprawiedliwości przez osoby najmniej zarabiające, PR zbudowany na deprecjonowaniu elit. W wypowiedziach tych przejawiał się pozytywny odbiór populistycznego apelu do zakorzenionych w masach poglądów, połączonego z diagnozą zła wyrządzonego ludowi przez poprzednią ekipę rządzącą krajem, wyrażanego słowami: *Pan Bóg postanowił ukarać PO i odebrał im rozumy*.

Z grupy badanych emerytów większość uznawało, że PiS wygrało wybory, ponieważ: *prezentowało program zawierający duży zakres pomocy społecznej, w szczególności obietnice dużego pakietu socjalnego i obniżenie wieku emerytalnego oraz zapowiedź rozliczenia afer gospodarczych*. Zdaniem badanych seniorów: *społeczeństwo było zmęczone nieróbstwem i istniejącymi układami polityczno-biznesowymi, a partia PO powinna zejść ze sceny politycznej*.

Z kolei przeciwnicy polityki PiS starszego pokolenia, będący w mniejszości badanej populacji uznawali, że: *program wyborczy PiS jest propagandą i kłamstwem na najwyższym poziomie, oparty na totalnej krytyce polityki poprzedniego rządu i wywołujący wrażenie, że wszystko się zmieni na dobre dla obywateli, jeśli będą głosować na PiS*. Podkreślali także, że: *kampania wyborcza w wyborach parlamentarnych i prezydenckich była źle prowadzona przez PO, PSL i SLD*. Zdaniem jednego z seniorów *Andrzej Duda nie wygrał wyborów, to Bronisław Komorowski je przegrał wskutek błędów w kampanii*. Również w wypowiedziach respondentów wywodzących się z kręgu emerytów przewijała się krytyka wykorzystywania populistycznej taktyki w kampanii wyborczej PiS odwołującej się do spraw socjalnych i dyskredytacji elit dotychczas rządzących.

Podsumowując, pozytywne opinie wygranej przez PiS częściej wyrażali badani studenci wywodzący się w zdecydowanej większości z katolickich rodzin o dobrym i średnim statusie materialnym, pochodzących w 60% z miasta i 40% ze wsi, osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym z wykształceniem średnim, zatrudnieni w instytucjach, bez względu na miejsce zamieszkania, samorządowcy z wykształceniem wyższym, mieszkający w prawie 70% na wsi i ponad 30% w mieście, emeryci składający się w dwóch trzecich z osób z wykształceniem wyższym i z podobnymi proporcjami miejsca zamieszkania w mieście i na wsi.

Na podstawie przedstawionych opinii respondentów można zbudować następującą typologię pozytywnych argumentów sprzyjających wygranej PiS: przekonująca kampania wyborcza i stały elektorat; wiarygodny, konkretny program partii; pakiet polityki społecznej („Rodzina 500+”, obniżenie wieku emerytalnego, reformy w szkolnictwie, bezpieczeństwo); wzmocnienie gospodarki (system podatkowy); krytyka dotychczasowej polityki międzynarodowej; słabość opozycji i krytyka rządów PO; gwarancja demokracji suwerenności, praworządności, sprawiedliwości. Większość z tych typów opinii było wyrażone przez respondentów z trzech badanych kategorii. Badani z wszystkich kategorii wysunęli argumenty mieszczące

się w typie określonym jako program polityki społecznej. Na gwarancje demokratyczne zwrócili uwagę tylko respondenci w wieku produkcyjnym niemobilnym.

Zdecydowanie mniej typów argumentów negatywnych można wskazać na podstawie opinii przeciwników partii PiS. Samorządowcy nie wyrażali negatywnych opinii. W typie opinii słaba kampania wyborcza i rządy opozycji mieszczą się argumenty trzech pozostałych kategorii respondentów. Na populistyczny socjalny program PiS zwrócili uwagę emeryci i respondenci w wieku produkcyjnym niemobilnym. W opiniach tej ostatniej kategorii można wyróżnić dwa typy: nastroje i niski poziom wykształcenia wyborców oraz propagandowe działania PiS (uchodźcy, kler).

OPINIE O PRZYCZYNACH UTRZYMYWANIA SIĘ WYSOKIEGO POPARCIA DLA RZĄDU SPRAWOWANEGO PRZEZ PRAWO I SPRAWIEDLIWOŚĆ

Sprawowanie władzy państwowej przez polityków stosujących populistyczne mechanizmy trafia do przekonanych młodego pokolenia. Zdecydowana większość badanych studentów traktuje PiS jako jedną z głównych partii z dużym doświadczeniem, kompetencjami polityków i dobrą reklamą, o której każdy z nich słyszał. Wzbudza ona zaufanie wśród ludzi sprawując władzę w sposób odpowiadający społeczeństwu, ze starannym zachowywaniem poprawnych relacji między społeczeństwem a przedstawicielami władzy. Pozytywny odzew wśród badanej młodzieży znajduje propagowana przez rząd: *populistyczna idea podtrzymywania wartości narodowych „wszystko dla dobra Polski”*. Potrzeba gruntownych zmian i radykalnych reform dostrzegana przez młodzież znalazła odzwierciedlenie w populistycznych obietnicach poprawy sytuacji społeczeństwa i konsekwentnym dążeniu do realizacji tych obietnic złożonych społeczeństwu przed wyborami w postaci polityki prospołecznej ukierunkowanej na rodziny: *program „Rodzina 500+”, stanowiący dodatkową pomoc finansową dla wielu rodzin, polityka mieszkaniowa, wprowadzenia udogodnień mających na celu dobrobyt i poprawę jakości życia, np. brak zgody na wpuszczanie do kraju imigrantów*. O korzystaniu przez rządzących z rozdźwięku między obywatelami a poprzednimi elitami rządzącymi świadczy następujące stanowisko badanej młodzieży: *większość podejmowanych decyzji obecnego rządu jest pozytywna i korzystna dla wyborców w porównaniu do rządów PO*. Nawet sceptycznie nastawieni wobec PiS twierdzą: *był to wybór mniejszego zła ze względu na brak alternatywy odpowiedniej partii, brak wystarczającej konkurencji ze strony nieudolnej, skłóconej opozycji, nieposiadającej spójnego programu*.

Należący do zdecydowanej mniejszości badani młodzi przeciwnicy populistycznego odwoływania się do uczuć religijnych przez rządzących uznają, że: *na poparcie polityki rządu mają znaczący wpływ poglądy katolickie PiS, ponieważ*

Kościół popiera PiS, a PiS wspiera tę instytucję. Rząd nic nie musi robić, by utrzymać poparcie, ponieważ Polacy, a szczególnie starsze religijne pokolenie, wierzy we wszystko, co powie PiS, gdyż katolicy myślą, że skoro PiS jest chrześcijańskie, wspiera religijność, to wszystkie poczynania PiS są zgodne z kanonami wiary, czyli powinny być odbierane pozytywnie. Partii pomaga w tym brak dobrej, zjednoczonej opozycji, która mogłaby rywalizować z rządem PiS.

Badani respondenci z populacji osób w wieku produkcyjnym niemobilnym popierających rząd utworzony przez PiS twierdzą, że: *pozytywny społeczny odbiór polityki rządowej wynika z poważnego potraktowania wyborców przez zwycięską partię. Do wyborców trafia głoszenie postulatów politycznych, ekonomicznych i społecznych za pomocą haseł chwytliwych i zgodnych z oczekiwaniami większości społeczeństwa, takich jak: odzyskiwanie wiarygodności i szacunku dla narodu polskiego i Polski na arenie międzynarodowej, zmiany w sądownictwie i prokuraturze, rozliczanie poprzedniej władzy z nieprawidłowości, zaniedbań i afer podczas sprawowania rządów, uszczelnienie podatku VAT, odszkodowania za zwrot nielegalnie przejętych kamienic i odzyskanie przemysłu: np. stoczni i kopalni soli, budowa dróg, autostrad, dbałość o realizację obietnic wyborczych zawartych w programie partii, szczególnie program „Rodzina 500+” i program mieszkaniowy, zmiana wieku emerytalnego oraz inne reformy przywilejów socjalnych.*

Przeciwnicy obecnego rządu rekrutujący się z populacji aktywnych zawodowo uznają, że jest nie do pojęcia tak wysokie jego poparcie. Niektórzy z nich nie dają wiary w podawaną skalę sondaży dla rządu PiS. Ich zdaniem: *PiS prowadzi intensywną akcję propagandową w mediach publicznych, mieszając prawdę z fałszem, nieustannie dostarcza nowych emocji, bazując na lękach, przede wszystkich tych, które niesie globalizacja. Populistyczny antyintelektualizm zastępowany zdrowym rozsądkiem trafia z pocieszeniem do ludzi, którzy czują się pokrzywdzeni przez państwo, o niskim poziomie powszechnej edukacji, gra na uczuciach ludzi nieświadomych, popieranym przez Kościół utrwalający konserwatywne stereotypy w społeczeństwie (tzw. moherowe berety). Wdrażanie zgodne z oczekiwaniami, nieprzemyślanych i krótkowzrocznych decyzji jako symbolicznych gestów, bez rozwiązywania problemów i ponoszenia konsekwencji ich dalekosiężnych skutków jest rozdawnictwem pieniędzy podatników na strategię programu „Rodzina 500+”. Utrzymywanie się przy władzy odbywa się przez podtrzymywanie obietnic, bez konsekwentnej realizacji programu wyborczego.*

Zupełnie inaczej postrzegają politykę obecnego rządu sprawujący władzę w samorządzie terytorialnym. Zdecydowana większość z nich twierdzi, że: *są dotrzymywane obietnice i zobowiązania wyborcze, jest realizowany program wyborczy i są konsekwentnie wdrażane jego założenia. W kontekście populizmu dyskredytują oni elity opozycyjne postrzegane w kategoriach przeciwników politycznych, uznając ich za winnych społecznego niezadowolenia. Według ich stanowiska obecny rząd nie ma innej alternatywy politycznej, ponieważ: odczuwa się*

brak realnej, rozumnej opozycji, która postuluje likwidację programu „Rodzina 500+”, IPN, CBA, podniesienie wieku emerytalnego oraz konsekwentnie odgrywa rolę Targowicy w UE, totalnie krytykując PiS. Polityka prospołeczna rządzących, legitymizowana jest przez samorządowców korektą dla polityki poprzedniej ekipy, zbyt odległej „od ludzi”. Za bardzo dobre reformy uznawane są przez nich: decyzje prospołeczne związane z dodatkami (np. „Rodzina 500+”) lub emeryturami, wrażliwość społeczna, pochylenie się nad szarym człowiekiem, jasne stanowisko związane z odmową przyjmowania uchodźców, ograniczanie rozkradania majątku narodowego. Reakcją w duchu populizmu na odczuwany kryzys gospodarczy jest mistyfikacja zakładająca, że realizacja programu społeczno-gospodarczego, liczne projekty gospodarcze zapewnią dobrą sytuację ekonomiczną idącą w kierunku zrównoważonego rozwoju kraju. Według populistycznej retoryki o „odzyskaniu” państwa, zajmowanie się Polską, prowadzenie polityki historycznej, jest odczytywane przez samorządowców w kategoriach wiarygodnych, dobrych decyzji, zmierzających konsekwentnie do poprawy funkcjonowania państwa.

Badani emeryci w przeświadczeniu, że PiS jest jedyną sprawiedliwą partią, upatrują wysokiego poparcia rządu sprawowanego przez ugrupowanie prawicowe przede wszystkim w socjalnym programie „Rodzina 500+”.

W opiniach badanych seniorów, zdeklarowanych przeciwników sprawujących władzę: *politycy robią to, co zapowiadali w kampanii, ale niewłaściwymi drogami, posługując się typowym dla populistów masowym klientelizmem, w zamian za poparcie obywateli traktowanych jako „klientów”*. Poprzez swoją umiejętną propagandę sukcesu, podobającą się ludziom rząd trafia do pokrzywdzonych przez zmiany ustrojowe, oferując ludziom ubogim i rodzinom wielodzietnym program „Rodzina 500+”. Emeryci wyrażają obawy, że: *populistyczna negacja kultury politycznej PO, która nie potrafi wykazać swoich atutów i całej stojącej w miejscu opozycji, której nie stać na zjednoczenie, może doprowadzić do wygrania następnych wyborów przez PiS*. Wykorzystywanie perswazji i manipulacji jako metod wywierania wpływu przez populistów powoduje u seniorów brak wiary w solidność wyników poparcia PiS, podawanych przez media mu podporządkowane.

Z analizy opinii argumentujących utrzymywanie się wysokiego poparcia rządów PiS w pierwszej kadencji wyłania się następująca typologia: zwycięska kampania wyborcza, dyskredytacja opozycji, zaufanie i realizacja obietnic, podtrzymywanie wartości narodowych, pakiet polityki społecznej („Rodzina 500+”, program mieszkaniowy, obniżenie wieku emerytalnego, bezpieczeństwo), zrównoważony rozwój kraju (system podatkowy, infrastruktura), gwarancja praworządności. Respondenci ze wszystkich kategorii podawali argumentację tylko do typów opinii: zaufanie i realizacja obietnic, oraz pakietu polityki społecznej. Natomiast tylko według emerytów o poparciu rządu decyduje gwarancja praworządności.

Zgłaszane przez oponentów przyczyny poparcia rządu można pogrupować w następujące typy: wsparcie przez Kościół, konserwatywne stereotypy, fałsz propagandowy, krótkowzroczność polityki socjalnej, słabość opozycji obawą przed ponowną wygraną PiS. Samorządowcy nie wysuwali żadnych argumentów z powyższych typów, lecz wyłącznie opinie legitymizujące duże poparcie. Antyklerykalna młodzież wskazywała tylko na hipokryzję Kościoła i słabość opozycji. Pracujący i emeryci wyrażali opinie mieszczące się w we wszystkich wyróżnionych typach.

POZYTYWNE OCENY DZIAŁAŃ RZĄDU OD 2015 ROKU

W celu precyzyjnego wyjaśnienia uwarunkowań wysokiego poparcia rządu sprawowanego od 2015 roku przez PiS, respondenci w wywiadach dokonali oceny rezultatów polityki społeczno-gospodarczej.

Trzy czwarte badanych studentów określiło wprowadzenie programu „Rodzina 500+” jako realizację polityki prorodzinnej pozwalającą na lepszy byt rodzinom wielodzietnym, pomagającą w trudnych sytuacjach i zachęcającą do wzrostu liczby potomstwa. Zdaniem niektórych z nich program ten powinien być dopracowany, ale już osiągnął swój cel zwiększając przyrost naturalny. Do pozytywnych działań obecnego rządu zaliczyli także: *program mieszkaniowy, reformę edukacji, obniżenie wieku emerytalnego, płacę minimalną, podwyżki dla pracowników służby zdrowia, zmiany w sądownictwie, ustawę o IPN, większą ściągalność podatków oraz politykę ekonomiczną sprzyjającą pozytywnym zmianom w gospodarce.*

Również większość respondentów w wieku produkcyjnym niemobilnym, za sukces rządu jako wyraz zainteresowania sprawami obywateli, poczytało wprowadzenie programu „Rodzina 500+”. Kilku z nich postulowało otrzymywanie go przez matki samotnie wychowujące dzieci, a nie przez VIP-y. Za bardzo pozytywne uznawano: *zmiany w stanowieniu prawa, ujawnienie afer gospodarczych, działania Policji przeciw demonstracjom, wyjaśnianie wszelkich nieprawidłowości, zmiany w służbie zdrowia, wprowadzenie i uszczelnienie podatków, ściągalność VAT, próby zablokowania wypływu zysków za granicę, otwarcie się na Europę, kontynuację działań patriotycznych.*

Samorządowcy za pozytywne uznawali wszystkie poczynania obecnego rządu sprawującego władzę w sposób konkretny, stawiającego politykę i działania w różnych zakresach z „głowy na nogi”. Za cenne uznano nowe inicjatywy i realizację programów podnoszących poziom życia mieszkańców kraju. Najwyżej oceniono programy prorodzinne: „Rodzina 500+”, „Mieszkanie Plus”, „senior+” oraz *obniżenie wieku emerytalnego i porozumienie z lekarzami.* Dobre założenia programu gospodarczego rządu Morawieckiego oznaczają, zdaniem respondentów: *dbałość o rozwój gospodarczy, promowanie rodzimych firm i produktów, repolonizację banków, uszczelnienie systemu podatkowego, wpływy i egzekucję*

podatku VAT-u oraz rozwój infrastruktury w Polsce Wschodniej. Komisja weryfikacyjna do spraw warszawskiej reprivatyzacji powinna ingerować w nieuczciwie nabyte prawa majątkowe. Za dobrą monetę uznano: reformy w wymiarze sprawiedliwości, działania podejmowane przez Ministerstwo Cyfryzacji w zakresie cyfryzacji państwa, upomnienie się o sprawy narodowe, politykę historyczną oraz temat uchodźców.

Seniorzy, podobnie jak pozostałe grupy respondentów, najwyżej ocenili wprowadzenie programu „Rodzina 500+”, chociaż zdarzały się postulaty zastosowania innych kryteriów przyznawania tych środków. W polityce społecznej emeryci popierali: *skrócenie wieku emerytalnego dla kobiet, pomoc seniorom, podwyższenie najniższego wynagrodzenia*. Nacisk rządu na rozwój gospodarczy seniorzy postrzegali przez pryzmat zwiększania progu podatkowego, poprawę ściągalności VAT, a za przejaw polityki bezpieczeństwa uznawali jednostki obrony terytorialnej.

Ze wszystkich podanych pozytywnych ocen polityki rządu PiS w pierwszej kadencji można wyróżnić następujące typy: polityka prospołeczna, pozytywne zmiany w gospodarce, reformy w wymiarze sprawiedliwości, działania patriotyczne, konkretny sposób sprawowania władzy. Jedynie dwa pierwsze z nich były wysuwane przez każdą badaną kategorię społeczną.

NEGATYWNE OCENY DZIAŁAŃ RZĄDU OD 2015 ROKU

Nieliczni badani studenci w swoich wypowiedziach negatywnie oceniali poczynania rządu przez pierwsze trzy lata kadencji. Zwrócono uwagę na: *niedotrzymywanie obietnic wyborczych, okłamywanie wyborców, otrzymywanie „stołków” w spółkach dzięki znajomościom, wprowadzenie dyktatorskich rządów, postępowanie według własnych potrzeb i chęci bez liczenia się z innymi partiami*. Ich zdaniem: *brak jest odpowiedniej polityki socjalnej, a znikoma pomoc obywatelom objawia się w: obniżeniu wieku emerytalnego i programie „Rodzina 500+” prowadzącym do spadku budżetu państwa, problemach w służbie zdrowia, ustawie o zakazie aborcji i małym poczuciu bezpieczeństwa w kraju*. Negatywnie odebrano: *ustawę o Trybunale Konstytucyjnym i sądach, złe decyzje rozbijające armię i wojsko, miesięcznice smoleńskie, zmianę przepisów o ochronie przyrody zezwalających na wycinkę drzew, płatne autostrady i słaby rozwój miast, a także liberalne podejście do demonstracji np. KOD, ustępstwa w bojkocie ustaw sejmowych oraz ostrożność prezydenta*.

W wypowiedziach respondentów w wieku produkcyjnym niemobilnym przeżywały się następujące negatywne oceny: *władza pod dyktando jednego człowieka, współpraca z klerem, rozbicie dobrych zasad wypracowanych przez poprzednie rządy. Rząd rządzi bardzo źle, nie ma nic pozytywnego w jego działaniach, więcej negatywów niż pozytywów, żadne decyzje nie zasługują na pozytywną ocenę,*

a szczególnie naganne są działania wbrew Konstytucji, niszczenie praworządności, łamanie prawa i tumanianie ludzi, ograniczanie praw kobiet (ograniczanie dostępu do legalnej aborcji, antykoncepcji, ingerencja w indywidualne oceny aborcji). Rząd chce zawładnąć każdą sferą obywateli i za nich decydować wbrew ich woli. Pogarsza się obraz Polski w świecie przez politykę zagraniczną generującą konflikty z Europą Zachodnią. Nieodpowiednia jest forma sprawowania władzy, np. niedopuszczanie dziennikarzy i posłów innych organizacji do sali obrad, nieudzielanie im głosu. Negatywnie oceniono większość reform: wojsko, sądownictwo, służba zdrowia, nauka (reformacja edukacji cofająca szkolnictwo do XIX w.). Wyrażano sprzeciw wobec: rozdawnictwu publicznych pieniędzy, które umacnia roszczeniowe postawy, utrzymaniu kominów płacowych i braku wprowadzenia najniższego wynagrodzenia dla emerytów, którzy głodują i nie mają za co wykupić leków z recept, co podzieliło kraj i ludzi, pogłębiając różnice społeczne.

Spśród badanych przedstawicieli samorządów terenowych, popierających ekipę rządzącą krajem, również niektórzy dostrzegali negatywne ich zdaniem posunięcia rządu: *zbyt wiele skrajności w podejmowanych decyzjach, sytuacja z Trybunałem Konstytucyjnym, zmiany w sądownictwie, zmiana ustawy o IPN, nieefektywna, fatalna polityka zagraniczna (niezależnie od jej skuteczności jest źle odbierana i prezentowana), utrudnienia w obrocie ziemią, zmiana przepisów dotyczących energii odnawialnej (faktyczna blokada rozwoju miejscowości gdzie stoją wiatraki), wysokie podatki (VAT), zbyt wolne rozliczanie przestępstw gospodarczych, niedostateczne odpolitycznienie zarządów państwowych spółek, brak regulacji personalnej, reforma oświatowa, ciągle wytykanie opozycji jej działań w czasie sprawowania władzy, za słabe i za rzadkie kontakty posłów i senatorów w swoich okręgach wyborczych w wyborcami, słabe działania w kierunku rozbudowy struktur PiS w mniejszych miejscowościach, brak wydalenia ambasador Izraela po wystąpieniu w Oświęcimiu.*

Najbardziej krytyczne oceny rządzącej partii przewijały się w wypowiedziach emerytów, w których padały następujące sformułowania: *zalatwianie wszystkich spraw i problemów nieprzygotowanymi do końca ustawami, brak umiejętności wyboru rzeczy ważnych, tworzenie wkoło wrogów, naganne polityka zagraniczna, pozorowanie bezpieczeństwa obywateli, nieprzestrzeganie Konstytucji, przekraczanie prawa, dewastowanie systemu prawnego państwa, zniszczenie Trybunału Konstytucyjnego, uzależnienie mediów od władzy, wszystkie działania rządu są negatywne.*

Znacznie więcej typów wypowiedzi można wyróżnić biorąc pod uwagę opinie negatywne: dyktatorskie rządy, negatywna ocena reform (rozdawnictwo publicznych pieniędzy, program „Rodzina 500+”, służba zdrowia, edukacja), polaryzacja dochodów, pozorowanie bezpieczeństwa obywateli, niszczenie praworządności, nieudolne decyzje gospodarcze, zła polityka ekologiczna i urbanistyczna, podziały społeczne, polityka zagraniczna generująca konflikty. Zarzuty wysuwane przez każdą badaną kategorię dotyczyły dyktatorskich rządów i niszczenia praworząd-

ności. Na nieudolne decyzje gospodarcze narzekali tylko samorządowcy, a na złą politykę ekologiczną i urbanistyczną wyłącznie studenci.

ZAKOŃCZENIE

Zmiana społeczna przejawiająca się w Polsce przemianą ustrojową na przełomie lat 80. i 90. XX w. zapoczątkowała okres wprowadzania demokracji przez liberałów. Społeczno-ekonomiczne konsekwencje tych gruntownych reform były niekorzystne dla przeciętnego obywatela. Pauperyzacja klasy robotniczej i chłopskiej, słabość demokratycznych instytucji, brak socjalizacji politycznej społeczeństwa kształtowanego w totalitarnym systemie i korupcja elit politycznych generowały nierówności i konflikty społeczne (Przyłęcki, 2012, s. 67). Niepożądane antagonizmy społeczne przyczyniały się do podnoszenia poziomu konfliktu stron, ale dobro publiczne w tej walce między partiami politycznymi jest tylko produktem ubocznym w procesie zabiegania o jednostkowe i grupowe interesy partykularne (Habuda, 2010, s. 47, 214).

W Polsce chłopstwo, najpierw ekonomicznie i prawnie zależne od pana feudalnego, nieposiadające praw politycznych, po uzyskaniu wolności gorzej sytuowane materialnie względem innych klas i warstw społecznych, kultywujące tradycyjne wartości rodziny patriarchalnej i chrześcijaństwa, jest nadal podatne na wpływy populistów pozyskujące interesariuszy do swoich celów. Badacze struktur społecznych polskiego społeczeństwa dowodzą, że wyznawane wartości i przekonania religijne jednostek są silniejszą determinantą ich poglądów politycznych aniżeli wyznaczniki struktury społecznej. Dlatego strategie populistyczne prawicowych partii odwołujące się do katolickich korzeni, społecznej nauki Kościoła i wartości religijnych trafiają do znacznej części obywateli (Przyłęcki, 2010, s. 59, 73).

Podkarpacie jako jeden w niewielu regionów cechujących się największą wiejskością w strukturze społecznej i religijnością stanowi środowisko łatwo ulegające postulatom głoszonym przez polityków wielu opcji politycznych stosujących retorykę populistyczną w kampaniach wyborczych. Odsetek mieszkańców wsi w województwie podkarpackim wynosił w 1988 roku 60,6%, w 2002 roku – 59,5%, a w 2011 roku – 58,6%, natomiast w Polsce w 2011 roku – 39,3% (*Ludność...*, [http](#); *Liczby.pl...*, [http](#); *Narodowy Spis Powszechny...*, [http](#)). Deklaratywna religijność polskiego społeczeństwa jest nadal wysoka, bo 92% jego członków określa się mianem katolików (*Przynależność Polaków...*, [http](#)). Podkarpacie na tle reszty Polski jest wciąż silną ostoją katolicyzmu (Leśniak-Moczuk, 2008, s. 478–495). W niedzielnych mszach świętych uczestniczy ponad 80% ludności (Kurzyńska, [http](#)). Przynajmniej cztery razy w miesiącu na msze św. uczęszcza trzy czwarte ludności województwa podkarpackiego, a tylko 11% mieszkańców nie chodzi do kościoła (*Diagnoza społeczna...*, [http](#)). Przytoczone dane ilustrujące zakres wiejskości i re-

ligijności mieszkańców województwa podkarpackiego przekładają się na postawy społeczno-polityczne części ludności tego regionu. Z badań Jerzego Bartkowskiego wynika, że przede wszystkim w wiejskich środowiskach na współczesne zachowania wpływają tradycje społeczne i polityczne. Reakcje polityczne w postaci kultury politycznej regionu mają społeczne podłoże wynikające z trwałości kultury społecznej zakorzenionej w symbolach tożsamości zbiorowej oraz z przenoszenia we współczesność wzorów za pośrednictwem uformowanej przez przeszłość kultury społecznej. W społecznościach o silnych lokalnych korzeniach i etosie na Podkarpaciu (tereny byłej Galicji) zakorzenienie tożsamości w religii pomagało zachować własną odrębność, przetrwać niesprzyjające warunki. Stąd ludność z tych obszarów często przejawia opcje prosolidarnościowe, postawy konserwatywne, poglądy pracownicowe (Bartkowski, 2003, s. 414–417).

Spośród czterech kategorii społeczno-ekonomicznych wybranych na Podkarpaciu do badań jakościowych średnio prawie trzy czwarte respondentów było zwolennikami prawicowej partii PiS, w tym: trzy czwarte młodzieży studiującej i emerytów, prawie połowa respondentów w wieku produkcyjnym niemobilnym i prawie wszyscy samorządowcy. We wszystkich wypowiedziach respondentów zarówno zwolenników, jak i oponentów partii rządzącej po 2015 roku, w odniesieniu do kampanii wyborczej oraz ocen sprawowania władzy, najczęściej przewijały się dwa argumenty stosowane w populistycznej strategii. Pierwszy z nich dotyczył socjalnego programu „Rodzina 500+”, a drugi odniesienia do elit poprzedniego rządu. W zależności od poglądów politycznych argumenty te były traktowane pozytywnie lub dyskredytowane. Odwoływanie się do uczuć religijnych i wpływu Kościoła trafiało do wyborców popierających partię PiS, natomiast u jej przeciwników wywoływało krytykę. Dużą rolę w uzasadnianiu sukcesu wyborczego i poparcia rządu ugrupowania PiS odegrało podnoszenie kwestii narodowych zarówno w sferze polityki wewnętrznej, jak i polityki zagranicznej. Do reform w sądownictwie pozytywnie odnosiła się tylko część respondentów popierających PiS spośród samorządowców i osób w wieku produkcyjnym niemobilnym, natomiast negatywne opinie wyrażali respondenci z wszystkich czterech badanych grup. Przywoływanie haseł sprawiedliwości społecznej i demokracji zarówno w kampanii wyborczej, jak i podczas sprawowania władzy znajduje pozytywny oddźwięk społeczny. Zagadnienia z obszarów polityki społecznej, w tym spraw socjalnych są bronią obosieczną, ponieważ dla zwolenników stanowią koronny argument w obietnicach wyborczych i przy poparciu polityki rządu, ale przeciwnicy niepodatni na populistyczne hasła, dostrzegający konsekwencje w szerszej perspektywie krytykują te posunięcia. Sprawy rozwoju gospodarczego były argumentem trafiającym w kampanii do młodzieży i samorządowców. Natomiast respondenci ze wszystkich badanych prób sprawy ekonomiczne podnosili przy pozytywnej ocenie ekipy rządzącej, a jedynie wśród samorządowców padła uwaga krytyczna odnosząca się do wysokości podatków i innych nieudolnych decyzji

ekonomicznych rządu. Nikt z badanych nie podniósł przy ocenie kampanii wyborczej występowania charyzmatycznego przywódcy w zwycięskiej partii. Dopiero przy negatywnej ocenie rządu studiująca młodzież i pracujący krytykowali dyktaturę jednego człowieka.

Zebrane w badaniach na terenie województwa podkarpackiego opinie czterech celowo wybranych kategorii społecznych: studenci, osoby w wieku produkcyjnym niemobilnym, samorządowcy i emeryci, dotyczące oceny sukcesu wyborczego i uzasadnienia wysokiego poparcia rządu, dostarczyły argumentów pozytywnych przez zwolenników polityki PiS, a negatywnych przez jej przeciwników. Przedstawiciele badanych kategorii, w typologii odnoszącej się do ocen działań rządu PiS w pierwszej kadencji, wysunęli więcej negatywnych argumentów, aniżeli pozytywnych. Kontrargumenty oponentów ze wszystkich badanych kategorii, dyskredytujących sposób działań polityków prawicowych i efekty pracy władzy ustawodawczej i wykonawczej, dotyczyły dyktatorskich rządów i niszczenia praworządności. Natomiast zwolennicy ze wszystkich badanych kategorii doceniali prospołeczną politykę i pozytywne zmiany w gospodarce.

Wyniki badań jakościowych pozwoliły na wyodrębnienie typologii na podstawie zebranych opinii czterech prób respondentów, które dostarczają materiału badawczego do dalszych pogłębionych ilościowych badań w badanym przedmiocie. Na ich podstawie można stwierdzić, że postawiona w artykule teza została zweryfikowana pozytywnie w większym stopniu w części odnoszącej się do wygranych wyborów i uzasadnienia poparcia dla rządu PiS, aniżeli w stosunku do oceny efektów działań rządzących. Bowiern pomimo deklarowanego poparcia dla polityki partii PiS przez zdecydowaną większość badanej populacji, pojawiały się negatywne opinie o dokonaniach rządu nie tylko wśród oponentów.

BIBLIOGRAFIA

- Bartkowski, J. (2003). *Tradycja i polityka: wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*. Warszawa: Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, „Żak”.
- Borejza, T. (2009). *POPIS. Pozorna opozycja*. Warszawa: Książka i Prasa.
- Darendorf, R. (2003). Acht Ammerkungen zum Populismus. *Transit: Europäische Revue*, 25, 156–163.
- Diagnoza społeczna*. (2015). J. Czapiński, T. Panek (red). Pobrane z: <http://www.nowiny24.pl/wiadomosci/podkarpacie/art/9120204,diagnoza-spoeczna-2015-podkarpacie-jest-najbardziej-religijnym-wojewodztwem,id,t.html> (2015.11.04).
- Dzwończyk, J. (2006). Populizm jako czynnik blokujący rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. W: M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?* (s. 119–140). Toruń: Adam Marszałek.

- Eco, U. (2007). *Rakiem. Gorąca wojna i populizm mediów*. Warszawa: W.A.B.
- Filar, M. (2009). Rola mediów w kreowaniu zagrożeń i sprzyjaniu populizmowi. W: Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Karnego, Szklarska Poręba, 24–27 września 2008 r. (s. 51–56). Wrocław: Kolonia Limited.
- Giddens, A. (2001). *Poza lewicą i prawicą*. Zysk i S-ka: Poznań.
- Górka, M. (2017). *PO-PiS-owa demokracja. Rywalizacja między PO i PiS w latach 2005–2015*. Koszalin: Wydawnictwo Uczelniane Politechniki Koszalińskiej.
- Habuda, L. (2010). *Prawa i Sprawiedliwości Rzeczpospolita Polska. Aksjologia, ustrój, uprawianie polityki, obywatelskie społeczeństwo*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Hawkins, K.A., Kaltwasser, C.R. (2019). Introduction: The Ideational Approach. W: E. Ryan, C.L. Littvay, C.R. Kaltwasser, *The Ideational Approach to Populism: Concept, Theory, and Analysis* (s. 2–3). London, New York: Routledge.
- Jakubowska, U. (2004). Zainteresowanie polityką i postrzeganie własnej sytuacji życiowej a postawy populistyczne. W: R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja* (s. 173–201). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Jasiecki, K. (2011). Wprowadzenie: o badaniach społecznych aktorów stanowienia reguł i roli rzecznictwa interesów. W: K. Jasiecki (red.), *Grupy interesu i lobbying. Polskie doświadczenia w unijnym kontekście* (s. 9–21). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Jasiecki, K. (2017). Wprowadzenie. Systemowa deinstytucjonalizacja i problemy reprezentacji interesów. W: U. Kurczewska i K. Jasiecki (red.), *Reprezentacja interesów gospodarczych i społecznych w Unii Europejskiej* (s. 7–24). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kurzyńska, E. *Raport: Podkarpacie to ostoja katolicyzmu w Polsce*. Pobrane z: <http://www.nowiny24.pl/wiadomosci/podkarpacie/art/6185113,raport-podkarpacie-to-ostoja-katolicyzmu-w-polsce,id,t.html> (2013.03.19).
- Laclau, E. (2009). *Rozum populistyczny*, przekł. z ang. pod kier. T. Szkudlarka i in. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Leśniak-Moczuk, K. (2008). *Przemiany wiejskich społeczności lokalnych w odniesieniu do miasta. Studium zmiany systemowej*. Rzeszów. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Liczyby.pl. Pobrane z: <https://www.liczyby.pl/baza-wiedzy/ludnosc/pytania/porownanie-procentowe-ludnosc-miast-i-wsi-w-polsce> (2023.02.29).
- Ludność w województwie podkarpackim. Stan i struktura demograficzno-społeczna*. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011 (2013). Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- Markowski, R. (2016). Wstęp. *Studia Socjologiczne*, 4 (223), 13–15.
- Markowski, R. (2004a). Populizm a demokracja: ujęcia, dylematy, kontrowersje. W: R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja* (s. 11–32). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Markowski, R. (2004b). Wstęp. W: R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja* (s. 7–9). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Merkley, E. (2020). Anti-Intellectualism, Populism, and Motivated Resistance to Expert Consensus. *Public Opinion Quarterly*, 84 (1), 24–48. DOI:10.1093/poq/nfz053.

- Moffitt, B., Tormey, S. (2014). Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style. *Political Studies* 62 (2), 381–397. DOI:10.1111/1467-9248.12032.
- Moroska, A. (2010). *Prawicowy populizm a eurosceptycyzm: (na przykładzie Listy Pima Fortuyna w Holandii i Ligi Polskich Rodzin w Polsce)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mudde, C., Kaltwasser, C.R. (2013). Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48 (2), 147–174. DOI:10.1017/gov.2012.11.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541–563. DOI: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x.
- Müller, J.W. (2017). *Co to jest populizm?* Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Nalewajko, E. (2004). Populizm w demokracji. W: R. Markowski (red.), *Populizm a demokracja* (s. 33–67). Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Narodowy Spis Powszechny ludności i mieszkań powszechny spis rolny. Ludność stan oraz struktura demograficzna i społeczno-ekonomiczna. Województwo podkarpackie (2003). Rzeszów: Urząd Statystyczny.
- Pacześniak, A., De Waele, J.-Mi. (2010). Wstęp. Europa z rysą populizmu. W: J.-M. De Waele, W. Pacześniak (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?* (s. 7–13). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Pelinka, A. (2010). Populizm w Europie – w poszukiwaniu znaczenia mglistego pojęcia. W: J.-M. De Waele, W. Pacześniak (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?* (s. 17–34). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Przyłęcki, P. (2012). *Populizm w polskiej polityce. Analiza dyskursu polityki*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. Kancelaria Sejm.
- Przynależność Polaków do ruchów i wspólnot religijnych* (2017). Komunikat z badań, nr 84. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej.
- Riedel, R. (2010). Populizm jako wyzwanie dla współczesnego rozumienia demokracji w wariacie przedstawicielskim. O pułapkach demokracji w Polsce. W: J.-M. De Waele, W. Pacześniak (red.), *Populizm w Europie. Defekt i przejaw demokracji?* (s. 123–132). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Sanecka-Tyczyńska, J. (2011). *Państwo obywatelskie i wspólnota polityczna. Studium o myśli politycznej Prawa i Sprawiedliwości*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Stępień, S. (2006). Populizm w programach wyborczych do parlamentu 2001 roku. W: M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?* (s. 150–176). Toruń: Adam Marszałek.
- Szacki, J. (2006). Populizm a demokracja. W: M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?* (s. 13–18). Toruń: Adam Marszałek.
- Szafrąńska, M. (2015). *Penalny populizm a media*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Tokarczyk, R. (2006). Cechy konstytutywne myśli populizmu. W: M. Marczevska-Rytko (red.), *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?* (s. 19–32). Toruń: Adam Marszałek.

- Tomasiewicz, J. (2019). Reakcja. Prawicowy populizm jako odpowiedź na wyzwanie migracji i wielokulturowości. W: A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak (red.), *Migranci i mniejszości jako swoi i obcy w przestrzeni polityczno-społecznej*. (s. 71–86). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa.
- Zalewski, W. (2009). Populizm penalny – próba zdefiniowania zjawiska. W: Z. Sienkiewicz, R. Kokot (red.), *Populizm penalny i jego przejawy w Polsce*. Materiały z Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr Prawa Karnego, Szklarska Poręba, 24–27 września 2008 r. (s. 13–32). Wrocław: Kolonia Limited.

Streszczenie

W polityce państw europejskich na przełomie XX i XXI w. do głosu dochodzą społecznie popierane partie populistyczno-prawicowe, wykorzystujące niezadowolenie z polityki prowadzonej przez elity polityczne. Celem artykułu była analiza przyczyn zwycięstwa partii Prawo i Sprawiedliwość w wyborach prezydenckich oraz parlamentarnych w 2015 r., zbadanie argumentów popierających politykę rządu utworzonego przez tę partię oraz dokonanie charakterystyki efektów działań rządów PiS sprawowanych w pierwszej kadencji, według opinii wybranych kategorii mieszkańców województwa podkarpackiego. Interpretacja opinii społecznej dotyczącej polityki realizowanej przez PiS została dokonana w kategoriach populizmu.

W artykule postawiono tezę, że populistyczna strategia partii PiS znajduje ugruntowanie w opiniach wybranych środowisk społecznych Podkarpacia, uzasadniających wygraną kampanię wyborczą, poparcie społeczne rządu oraz pozytywną ocenę efektów decyzji rządu w pierwszej kadencji. Dla zweryfikowania postawionej tezy przeprowadzono terenowe badania empiryczne w województwie podkarpackim za pomocą techniki wywiadu ze scenariuszem. Kwestionariusz wywiadu zawierał pytania otwarte. Dobór próby do badań jakościowych był celowy. Jako respondentów wytypowano przedstawicieli studentów, samorządowców, pracujących i emerytów.

Zaprezentowane wyniki autorskich badań zrealizowanych na Podkarpaciu, ukazały determinanty wyborczego sukcesu partii Prawa i Sprawiedliwości oraz aktualną ocenę sprawowanej przez nią władzy w kraju. Dostarczyły one argumentów pozytywnych przez zwolenników polityki PiS, a negatywnych przez jej przeciwników. Zwolennicy ze wszystkich badanych kategorii doceniali prospołeczną politykę i pozytywne zmiany w gospodarce. Natomiast kontrargumenty oponentów ze wszystkich badanych kategorii, dyskredytujących sposób działań polityków prawicowych i efekty pracy władzy ustawodawczej i wykonawczej, dotyczyły dyktatorskich rządów i niszczenia praworządności. Przedstawiciele badanych kategorii, w typologii odnoszącej się do ocen działań rządu PiS w pierwszej kadencji, wysunęli więcej negatywnych argumentów, aniżeli pozytywnych.

Słowa kluczowe: polityka partii, populizm, demokracja, wybory parlamentarne.

Determinants of electoral success and evaluation of the government of Prawo i Sprawiedliwość [Law and Justice] Party by the inhabitants of Podkarpacie

Summary

In the politics of European countries at the turn of the 21st century, socially supported populist and right-wing parties take advantage of dissatisfaction with the policies pursued by the political elites. The aim of the article is to analyse the reasons for the victory of the Law and Justice party

in the presidential and parliamentary elections in 2015, to examine the arguments supporting the policy of the government formed by this party and to characterise the effects of the actions of the PiS government undertaken in its first term, according to the opinions of selected categories of inhabitants of the Podkarpackie Voivodeship. Public opinion on the policy pursued by PiS was interpreted in terms of populism.

The article argues that the populist strategy of the PiS party is grounded in the opinions of selected social circles in Podkarpackie, justifying the winning election campaign, public support of the government and a positive assessment of the effects of the government's decisions in the first term. In order to verify the thesis, empirical field research was carried out in the Podkarpackie Voivodeship using the interview technique with a scenario. The interview questionnaire contained open questions. The selection of the sample for qualitative research was intentional. Representatives of students, local government officials, working people and retirees were selected as respondents.

The presented results of original research carried out in Podkarpackie showed the determinants of the electoral success of the Law and Justice party and the current assessment of its power in the country. They provide positive arguments by supporters of the PiS policy and negative arguments by its opponents. Supporters from all surveyed categories appreciated the pro-social policy and positive changes in the economy. On the other hand, the counter-arguments of opponents from all the surveyed categories, discrediting the way right-wing politicians act and the effects of the work of the legislative and executive authorities, concerned dictatorial rule and the destruction of the rule of law. Representatives of the surveyed categories, in the typology referring to the assessment of the activities of the PiS government in the first term put forward more negative arguments than positive ones.

Keywords: party policy, populism, democracy, parliamentary elections.

JEL: D72.

*dr hab. Agata Szczukocka, prof. UŁ*¹

Katedra Metod Statystycznych/Instytut Statystyki i Demografii
Uniwersytet Łódzki

Wpływ pandemii COVID-19 na branżę turystyczną w Polsce

WPROWADZENIE

Sektor usług turystycznych odgrywa coraz większą rolę w rozwoju społeczno-gospodarczym. Świadczy o tym jego duży udział w wytwarzaniu wartości dodanej brutto i zatrudnieniu. Szacuje się, że gospodarka turystyczna stanowi około 10% produktu globalnego, a jej udział w światowym rynku pracy wynosi ponad 9%. W Polsce poziom udziału szeroko rozumianej branży turystycznej w strukturze PKB wynosi około 6%. Intensywny rozwój sektora turystycznego został zatrzymany wybuchem pandemii koronawirusa SARS-CoV-2. W związku z ogłoszeniem pandemii wprowadzono wiele ograniczeń, które bezpośrednio wpłynęły m.in. na spadek liczby turystów korzystających z noclegów oraz kryzys w gastronomii. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w roku 2019 z turystycznych obiektów noclegowych skorzystało 36,5 mln turystów, w roku 2021 było to 23,1 mln. Liczba noclegów udzielonych turystom w 2019 roku wyniosła 96,1 mln, a w 2021 roku było to 65,9 mln². Na zaistniałą sytuację oprócz ograniczeń administracyjnych wpłynęły także oszczędności gospodarstw domowych związane z obawami o utratę pracy oraz lęk przed zachorowaniem.

Ocena wpływu pandemii na sektor usług turystycznych jest zjawiskiem złożonym, ponieważ jest to sektor, w skład którego wchodzi kilka sekcji usługowych, poza tym ze względu na skalę zjawiska brak jest porównywalności. Stosunkowo krótki okres od wybuchu pandemii nie daje możliwości zapoznania się ze wszystkimi skutkami, które będą widoczne w dłuższym okresie. Straty w sektorze usług

¹ Adres korespondencyjny: ul. Łódzka 37A, 95-020 Justynów; e-mail: agata.szczukocka@uni.lodz.pl. ORCID: 0000-0003-3525-5604.

² <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-polsce-w-obliczu-pandemii-covid-19,13,1.html> (2022.06.10).

turystycznych wywołane pandemią są bardzo duże, ich nadrobienie będzie wymagało czasu, według prognoz wielu ośrodków (UNWTO, OECD) powrót turystyki światowej do stanu z 2019 roku w niektórych krajach może potrwać do 2025 roku.

Celem artykułu jest ocena wpływu pandemii COVID-19 na rozwój sektora usług turystycznych. Dla potrzeb realizacji postawionego celu sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jak kształtuje się poziom wartości dodanej brutto i zatrudnienia w branży usług turystycznych na tle innych usług?
2. W jakim stopniu pandemia COVID-19 wpłynęła na rozwój usług turystycznych?

Do oceny wpływu pandemii COVID-19 na usługi turystyczne przeprowadzono analizę zatrudnienia i wartości dodanej brutto wykorzystując jednopodstawowe i łańcuchowe indeksy dynamiki. Zwrócono również uwagę na poziom wydatków w turystyce, liczbę obiektów turystycznych oraz placówek gastronomicznych. W tym celu wykorzystano dane, które od 2014 roku gromadzi GUS, prowadząc badania dostarczające informacji o uczestnictwie mieszkańców Polski w turystyce oraz o przyjazdach cudzoziemców do Polski.

POJĘCIE I ISTOTA USŁUG TURYSTYCZNYCH

Usługi turystyczne, podobnie jak cały sektor usług, ulegają ciągłym przeobrażeniom. Wynika to z ich charakteru oraz zmian zachodzących we współczesnym świecie. Turystyka jest zjawiskiem wielowymiarowym i w związku z tym znajduje odzwierciedlenie w wielu różnych sferach życia od społecznej poprzez kulturową, psychologiczną do przemysłowej i ekonomicznej (Bąk, 2013). Pojęcie turystyki jest złożone i w literaturze brak jednolitej definicji. A. Matczak (1992) twierdzi, że w literaturze przedmiotu występuje około stu sformułowań pojęcia turystyka. Według Światowej Organizacji Turystyki (*World Tourism Organization*, WTO), jest to: „ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest aktywność zarobkowa, forma czynnego wypoczynku poza miejscem stałego zamieszkania, dziennym otoczeniem” (*Terminologia turystyczna*, 1995, s. 5). Definicja ta jest stosowana na całym świecie, jest spójna z normami międzynarodowymi i umożliwia statystyczny pomiar międzynarodowego ruchu turystycznego. Zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) z dnia 6 lipca 2011 roku w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki przyjęto definicję, która mówi, że „turystyka oznacza czynności odwiedzających, którzy podejmują podróż do głównego miejsca docelowego położonego poza ich zwykłym otoczeniem, na

okres krótszy niż rok, w dowolnym głównym celu, w tym celu służbowym, wypoczynkowym lub innym celu osobistym, innym niż zatrudnienie przez podmiot miejscowy dla odwiedzanego miejsca” (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) w sprawie europejskiej statystyki w dziedzinie turystyki i uchylające dyrektywę Rady 95/57/WE)³.

Określono także trzy podstawowe formy turystyki uzależniając je od rozpatrywanego obszaru. Jest to turystyka krajowa, która oznacza podróże w granicach państwa członkowskiego (Polski) odbywane przez odwiedzających, którzy są rezydentami tego państwa członkowskiego. Drugą formą jest turystyka przyjazdowa oznaczająca podróże do państwa członkowskiego (Polski) przez osoby niebędące rezydentami tego państwa członkowskiego. Trzecia forma to turystyka wyjazdowa, która jest rozumiana jako podróże rezydentów państwa członkowskiego (Polski) do miejsc poza granicami tego państwa członkowskiego. Według Komitetu Ekspertów Ligi Narodów z 1937 roku, za turystę uważana jest osoba, która udaje się do kraju innego niż ten, w którym aktualnie zamieszkuje i przebywa tam 24 godziny i dłużej (Giergała, 1969). W 1963 roku Międzynarodowy Związek Urzędowych Organizacji Turystycznych zalecił rozszerzenie tego pojęcia i zastąpienie go pojęciem „odwiedzający”, co oznaczałoby, że turystą jest każda osoba przybywająca z innej miejscowości na okres czasowy, która na stałe nie osiedla się i nie wykonuje stałego zawodu. W przypadku usług o charakterze turystycznym określenie, co jest dobrem turystycznym niejednokrotnie przysparza problem i jest kłopotliwe. Usługa turystyczna to zespół usług wzajemnie ze sobą powiązanych, uzależniony od preferencji i możliwości nabywczycych konkretnych turystów.

W literaturze (por. Dziedzic, Skalska, 2013) przytaczany jest podział produktów na dwie kategorie: ściśle związane z turystyką i pozostałe. Do pierwszej grupy produktów uznanych za charakterystyczne dla branży turystycznej zalicza się te, które spełniają przynajmniej jedno z dwóch kryteriów. Pierwsze kryterium mówi, że dany produkt będzie reprezentował znaczną część wydatku turystycznego. Drugie, że znaczna część produkcji danego wyrobu lub usługi nabywana jest przez odwiedzających, co może oznaczać, że wraz ze spadkiem popytu turystycznego nastąpi ograniczenie lub zaprzestanie produkcji tego dobra. Do kategorii pozostałe produkty zalicza się wszystkie inne wyroby i usługi, które są rzadko nabywane przez turystów. Taki podział jest niewystarczający, ale na jego podstawie można określić usługi tworzące sektor usług turystycznych. Są to usługi hotelarskie i gastronomiczne, transport pasażerski, usługi organizatorsko-pośrednicze biur podróży oraz atrakcje turystyczne. Z punktu widzenia turystów usługi te powinny wzajemnie się uzupełniać, ponieważ dopiero łącznie mogą spełnić oczekiwania odwiedzających. Według Flejterskiego

³ <https://msit.gov.pl/pl/aktualnosci/4659,Rozporzadzenie-Parlamentu-Europejskiego-i-Rady-UE-w-sprawie-europejskiej-statyst.html> (2022.06.10).

(Flejterski i in., 2005, s. 241) w skład szeroko rozumianej turystyki wchodzi wyspecjalizowane w świadczeniu określonych grup rodzajowych usługi turystyczne, do których należy zaliczyć: hotelarstwo, gastronomię, biura podróży, przewoźników turystycznych, tzw. pozostałe podmioty obsługi ruchu turystycznego, do których zaliczamy informację turystyczną pilotów wycieczek i przewodnictwo turystyczne oraz podmioty świadczące zakres usług paraturystycznych (bankowe, ubezpieczeniowe, pocztowe, telekomunikacyjne, kulturalne, handlowe i inne).

Brak jednoznacznej definicji turystyki sprawia, że niejednokrotnie porównanie danych statystycznych jest trudne i nie daje możliwości wysunięcia wniosków o stanie rozwoju branży turystycznej. Pojęcie „turystyka” starał się wyjaśnić także Naumowicz (1987, s. 23) zwracając uwagę na podstawowe cechy określające, czy wręcz charakteryzujące turystykę. Uważał, że:

- turystyka jest sposobem na spędzanie wolnego czasu poza miejscem stałego pobytu,
- jest pewnego rodzaju migracją ludności polegającej na czasowym i dobrowolnym opuszczeniu miejsca stałego zamieszkania w związku z dążeniem do spełnienia różnych celów podróży turystycznej,
- wyjazd turystyczny nie może być związany z osiedleniem na stałe ani zatrudnieniem w celach zarobkowych,
- odwiedzający podczas podróży turystycznej spożywa dobra i usługi o charakterze przyrodniczym, ekonomicznym i kulturalnym,
- turysta w trakcie podróży ponosi wydatki, które są pokrywane z dochodów, które uzyskuje w miejscu stałego zamieszkania.

Reasumując rozważania nad istotą, pojęciem i podziałem usług turystycznych należy podkreślić, że „usługi turystyczne mają takie same cechy, co cała gama usług na rynku” (Flejterski i in., 2005, s. 245).

SEKTOR USŁUG TURYSTYCZNYCH W OKRESIE PANDEMII COVID-19

W ostatnich latach w Polsce obserwujemy wzrost ruchu turystycznego oraz dochodów z turystyki. Polska stała się celem przyjazdów turystów z wielu krajów świata. W związku z pogarszającą się sytuacją epidemiologiczną 20 marca 2020 roku Minister Zdrowia wprowadził rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Rozporządzenie..., 2020). Rozporządzenie dotyczyło między innymi ograniczenia funkcjonowania określonych instytucji lub zakładów pracy, w tym prowadzenia działalności związanej z prowadzeniem obiektów noclegowych turystycznych i miejsc krótkotrwałego zakwaterowania, jak i działalności w zakresie lecznictwa uzdrowiskowego. Wprowadzenie obostrzeń związanych m.in. z zamykaniem obiektów hotelowych

oraz punktów gastronomicznych silnie dotknęło całą branżę turystyczną. Restrykcje administracyjne ograniczające możliwość przemieszczania się, obawa przed kwarantanną spowodowały spadek popytu na usługi turystyczne, a co za tym idzie zastój branży turystycznej. Okres pandemii COVID-19 sprawił, że doświadczamy negatywnych skutków tego zjawiska we wszystkich dziedzinach życia społecznego i gospodarczego. Wyniki badań nad skutkami pandemii COVID-19 wskazują, że poza poważnymi konsekwencjami zdrowotnymi mamy do czynienia z zahamowaniem globalnego wzrostu gospodarczego, a także ze zwiększeniem poziomu bezrobocia i ubóstwa (Dominiak, 2022b). Zaczął się kryzys ekonomiczny, w gospodarce pojawiła się wielka niepewność, która wpłynęła na działalność wielu branż. Badania dowodzą, że turystyka jest bardzo wrażliwa na występowanie kryzysów wywołanych pandemią oraz sama przyczynia się do rozprzestrzeniania chorób powodując w ten sposób negatywne skutki dla pozostałych sektorów gospodarczych (Hon, 2013, s. 285–287).

Podstawowymi wskaźnikami pozwalającymi określić znaczenie i rozwój branży turystycznej w gospodarce jest jej udział w wartości dodanej brutto oraz tworzeniu miejsc pracy. Na rozwój turystyki jako dziedziny życia społeczno-gospodarczego wpływają także inne czynniki, do których zaliczamy: przyrost dochodów realnych ludności, stabilną sytuację walutową, korzystną koniunkturę. Oprócz czynników pozytywnych istnieją także czynniki niosące wpływ negatywny: kryzys ekonomiczny, spadek tempa wzrostu gospodarczego, niestabilna sytuacja walutowa, niekorzystna koniunktura (Gaworecki, 2010). W ocenach zjawisk ekonomicznych zwraca się uwagę na rozwój, który w ekonomii jest utożsamiany ze wzrostem gospodarczym, czyli zwiększaniem analizowanych wskaźników. W celu dokonania oceny rozwoju i obecnej sytuacji na rynku usług turystycznych w pierwszej kolejności poddano analizie wartość dodaną brutto wytwarzaną w sektorze usług oraz poziom zatrudnienia z uwzględnieniem sekcji usługowych. Ze względu na to, że rozwój jest rozumiany jako zjawisko długookresowe, analizie poddano także dane z przed okresu pandemii. Do tego celu wykorzystano łańcuchowe indeksy dynamiki, które mówią jak zmienia się wartość zjawiska w danym okresie względem okresu poprzedniego. Sektor usług, zgodnie z przyjętą konwencją, tworzą podmiotowo określone jednostki, których podstawowy rodzaj działalności został sklasyfikowany według PKD 2007 w sekcjach (*Rynek wewnętrzny...*, 2011):

G – Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle.

H – Transport i gospodarka magazynowa.

I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi.

J – Informacja i komunikacja.

K – Działalność finansowa i ubezpieczeniowa.

- L – Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości.
 M – Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna.
 N – Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca.
 O – Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne.
 P – Edukacja.
 Q – Opieka zdrowotna i pomoc społeczna.
 R – Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją.
 S – Pozostała działalność usługowa.
 T – Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników; gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby.
 U – Organizacje i zespoły eksterytorialne.

Należy zauważyć, że usługi uznawane za charakterystyczne dla branży turystycznej nie tworzą jednolitej grupy w obowiązującym systemie klasyfikacji. Znalazły się w różnych sekcjach, spośród których należy wymienić: transport i gospodarkę magazynową (sekcja H), usługi związane z zakwaterowaniem i usługi gastronomiczne (sekcja I), usługi administrowania i usługi wspierające (sekcja N) oraz usługi kulturalne, rozrywkowe i rekreacyjne (sekcja R). Tabela 1. przedstawia informacje na temat zmian w czasie wartości dodanej brutto generowanej przez poszczególne sekcje sektora usług.

**Tabela 1. Dynamika wartości dodanej brutto w sektorze usług według sekcji*
(indeksy łańcuchowe %)**

Sekcja	2016/15	2017/16	2018/17	2019/18	2020/19	2021/20
G	102,0	105,6	108,7	107,7	100,1	111,3
H	102,8	108,3	113,1	108,6	97,5	109,0
I	103,1	117,4	112,6	108,3	58,1	121,0
J	105,3	108,3	107,7	109,4	110,1	118,8
K	111,4	105,2	101,6	107,3	98,4	107,4
L	108,8	102,8	103,4	121,8	108,2	115,0
M	97,8	110,4	109,4	108,3	102,0	113,1
N	108,4	113,9	109,7	110,3	111,6	106,7
O	104,0	105,7	104,4	109,4	107,6	106,7
P	101,1	102,4	106,9	109,0	108,0	107,5
Q	103,8	104,0	108,8	109,6	102,8	121,6
R	109,0	103,3	108,3	103,7	100,4	102,2
S	101,7	106,0	101,6	112,5	99,7	109,9

* na szaro zaznaczono sekcje składające się na sektor usług turystycznych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: (Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, kolejne wydania dla lat 2016–2021).

Oceniając zmiany zachodzące w sektorze usług pod względem wytwarzanej wartości dodanej brutto należy stwierdzić, że do roku 2019 najbardziej dynamicznymi branżami była działalność związana z obsługą rynku nieruchomości (sekcja L) oraz działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (sekcja I), przy czym w roku 2020 w porównaniu z rokiem 2019 w tej branży zaobserwowano najwyższy spadek. Porównując rok 2021 z rokiem 2020 we wszystkich sekcjach zaobserwowano wzrost wartości dodanej brutto.

Kolejnym wskaźnikiem wykorzystanym w analizie jest w liczba zatrudnionych w poszczególnych sekcjach sektora usług, która pokazuje jego zdolność do obsługi konsumentów. Należy zaznaczyć, że rozwój turystyki wywołuje przyrost zatrudnienia nie tylko w niej samej, ale także w innych branżach, poza tym wzrost zatrudnienia oznacza wzrost dochodów, które można przeznaczyć na cele konsumpcyjne. Tabela 2. przedstawia dynamikę pracujących w sektorze usług w poszczególnych sekcjach.

Tabela 2. Dynamika pracujących w sektorze usług według sekcji* (indeksy łańcuchowe %)

Sekcja	2016/15	2017/16	2018/17	2019/18	2020/19	2021/20
G	103,0	102,5	100,5	100,6	97,9	100,6
H	106,6	106,8	103,0	103,6	99,9	101,4
I	107,2	107,7	101,5	103,8	94,4	104,8
J	107,4	107,3	104,1	103,6	103,2	110,3
K	100,9	99,8	100,2	99,2	95,1	98,3
L	105,6	103,4	101,5	95,7	97,2	103,6
M	106,4	103,8	103,9	102,0	102,3	107,1
N	109,4	107,7	97,1	101,8	98,6	100,2
O	100,6	100,1	101,0	100,7	99,7	100,9
P	101,3	101,7	101,3	101,4	99,8	100,7
Q	102,9	101,6	103,3	100,1	100,4	101,1
R	103,1	102,4	102,0	102,1	96,6	101,8
S	107,4	105,6	104,1	100,2	100,2	102,5

*na szaro zaznaczono sekcje składające się na sektor usług turystycznych.

Źródło: obliczenia własne na podstawie: (Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, kolejne wydania dla lat 2016– 2021).

Analiza danych dotyczących wartości dodanej brutto i pracujących w podziale na sekcje pozwala stwierdzić, że we wszystkich sekcjach z roku na rok następował wzrost udziału wartości dodanej brutto i pracujących, przy czym niewielkie spadki zaobserwowano w sekcjach K, L i N. Sytuacja znacznie się zmieniła w okresie pandemii, w roku 2020 większość branż nie dała rady udźwignąć

ciężaru związanego z wprowadzonymi obostrzeniami. Dobrze poradziła sobie jedynie działalność związana z informacją i komunikacją (sekcja J). W roku 2020 w porównaniu z rokiem 2019 największe zmiany związane z zatrudnieniem dotknęły branżę turystyczną, w działalności związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi (według PKD sekcja I) nastąpił spadek o 5,6%. Pandemia COVID-19 miała istotny wpływ na zatrudnienie i ofertę świadczonych usług. Potwierdzają to wyniki badań przeprowadzone przez J. Dominiak (2022a), według których, mimo wprowadzania rządowych projektów ochronnych dla firm, których warunkiem było utrzymanie zatrudnienia, redukcja zatrudnienia dotknęła wiele podmiotów usługowych. Według A. Juszczyka (2020) niepewność pracy w sektorze turystycznym może powodować odpływ bardziej wykwalifikowanych pracowników do sektorów o większej stabilności.

Obserwowany rozwój sektora usług w tym między innymi branży turystycznej znajduje swoje odzwierciedlenie także w innych wskaźnikach, dlatego słuszne wydało się zwrócenie uwagi na: wydatki, liczbę obiektów turystycznych oraz liczbę placówek gastronomicznych. W ocenie wpływu wydatków na turystykę powinno się także poddać analizie strukturę wydatków, a zwłaszcza: wydatki na noclegi, wyżywienie, transport, wydatki na usługi rekreacyjne, sportowe, związane ze zwiedzaniem, wydatki na zakupy (upominki bądź zakupy przeznaczone na własny użytek) (Bartoszewicz, Skalska, 2006, s. 9). W ostatnich latach Polacy coraz więcej wydają na turystykę i rekreację. Wszystkie wielkości dotyczące wielkości ruchu turystycznego przyjazdowego do Polski i wewnątrz krajowego oraz przychody z turystyki mają wysoką dynamikę wzrostu, kształtują się na średniorocznym poziomie 6–7%. Wydatki turystyczne związane z wyjazdem obejmują wydatki przeznaczone na nabycie dóbr i usług konsumpcyjnych, które turysta ponosi przed i w czasie podróży (por. *Turystyka w 2016 r.* i kolejnych latach). W 2020 roku wydatki mieszkańców Polski powyżej 15. roku życia w porównaniu z 2019 rokiem spadły o 39,3%. Według danych GUS (*Turystyka w 2021 r.*⁴) przeciętne wydatki jednej osoby na wyjazd krajowy trwający od dwóch do czterech dni wyniosły 359 zł (w 2021 roku było to 383 zł, więcej o 6,7%), natomiast na podróż trwającą pięć dni lub dłużej – 1044 zł (w 2021 roku było to 1106 zł, więcej o 5,9%). Koszt podróży zagranicznej trwającej od dwóch do czterech dni wyniósł 1575 zł (w 2021 roku kwota ta wynosiła 1740 zł, czyli była wyższa o 10,5%), a w przypadku pięciu dni lub dłużej było to 2626 zł (w 2021 roku 2724 zł, wzrost o 3,7%). Znaczne spadki zanotowano także w przyjazdach cudzoziemców do Polski. Tabela 3. przedstawia dynamikę przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych przypadających na 1 osobę, na turystykę zorganizowaną w wybranych grupach gospodarstw domowych.

⁴ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2021-roku,1,19.html> (2022.06.10).

Tabela 3. Dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na 1 osobę, na turystykę zorganizowaną w wybranych grupach gospodarstw domowych, w latach 2015–2020

Indeks	Gospodarstwa domowe						
	ogółem	pracowników na stanowiskach robotniczych	pracowników na stanowiskach nierobotniczych	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
16/15	107,7	119,3	100,3	93,5	116,9	114,8	90,7
17/16	125,6	124,6	107,9	108,7	124,5	116,2	100
18/17	77,8	81,9	72,9	110	68,8	86,1	110,2
19/18	103,9	109,2	103,7	144	93	107,7	58
20/19	41,4	35,45	37,7	12,8	62,5	25,1	.
20/15	41,7	47,2	30,9	20,64	58,3	31,1	.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (*Budżety gospodarstw domowych*, kolejne wydania dla lat 2015–2021).

Zaobserwowano, że poziom wydatków gospodarstw domowych na turystykę jest uzależniony od przynależności do rodzaju grupy społeczno-ekonomicznej. Najwięcej na turystykę wydają gospodarstwa domowe pracowników pracujących na własny rachunek. Bardzo mało wydają gospodarstwa domowe emerytów, rencistów i rolników. W związku z wprowadzaniem obostrzeń wynikających z pandemii COVID-19 w roku 2020 zaobserwowano znaczące różnice w strukturze przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych były one także spowodowane zmianami w stylu życia. Zmniejszenie udziału w wydatkach ogółem w 2020 roku w porównaniu do 2019 roku miało miejsce w trzech grupach wydatków: restauracje i hotele (o 1,1 pkt proc.), rekreacja i kultura (o 0,9 pkt proc.) oraz odzież i obuwie (o 0,7 pkt proc.). Wzrósł natomiast udział wydatków na zdrowie (o 0,2 pkt proc.) w wydatkach ogółem. Tabela 4. przedstawia dynamikę przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na 1 osobę, na restauracje i hotele w wybranych grupach gospodarstw domowych, w latach 2015–2021.

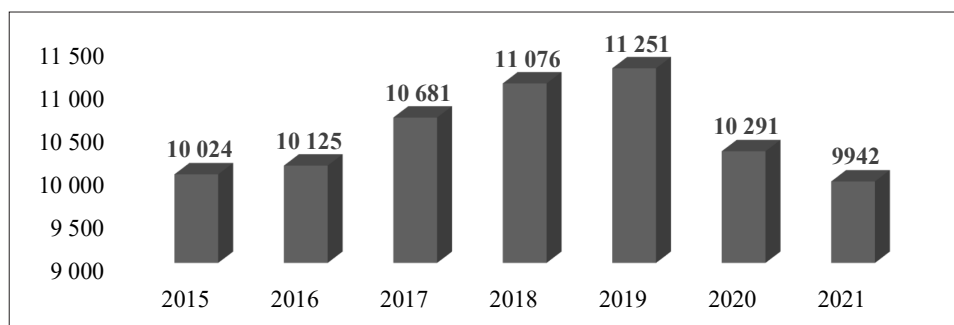
Tabela 4. Dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na 1 osobę, na restauracje i hotele w wybranych grupach gospodarstw domowych, w latach 2015–2021

Indeks	Gospodarstwa domowe						
	ogółem	pracowników na stanowiskach robotniczych	pracowników na stanowiskach nierobotniczych	rolników	pracujących na własny rachunek	emerytów	rencistów
1	2	3	4	5	6	7	8
16/15	108,7	111,9	108,0	109,4	98,7	115,2	117,0
17/16	108,9	104,8	107,2	142,3	123,2	99,5	115,9
18/17	109,7	116,0	106,4	104,7	100,8	114,8	97,8

1	2	3	4	5	6	7	8
19/18	109,3	101,5	101,6	94,3	111,4	106,4	119,8
20/19	72,16	68,7	77,0	53,9	76,2	70,2	75,6
21/20	116,4	112,3	114,7	119,1	118,1	118,0	104,0
21/15	119,3	106,6	110,5	98,9	123,1	116,1	125,6

Źródło: (*Budżety gospodarstw domowych*, kolejne wydania dla lat 2015–2021).

W związku z wprowadzeniem stanu zagrożenia epidemicznego wprowadzono wiele ograniczeń, w tym także w przemieszczaniu się osób. Ograniczona została działalność związana z prowadzeniem obiektów turystycznych (rys. 1.), przy czym część obiektów noclegowych została przekształcona w izolatoria lub przeznaczona dla osób objętych kwarantanną. Ograniczenia spowodowały spadek liczby turystów korzystających z turystycznej bazy noclegowej. Podobnie wyglądała sytuacja w przypadku wydatków, według danych GUS w I kwartale 2020 roku wydatki związane z podróżami turystów krajowych i zagranicznych w Polsce wyniosły ok. 10,4 mld zł i w porównaniu do analogicznego okresu roku poprzedniego były niższe o ok. 17% (*Turystyka w Polsce w obliczu pandemii Covid-19*⁵).

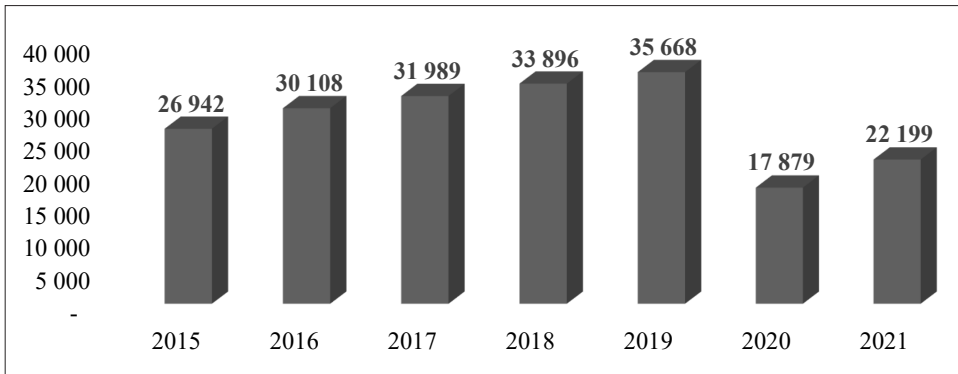

Rys. 1. Liczba turystycznych obiektów noclegowych

Źródło: (*Turystyka*, kolejne wydania dla lat 2015–2021).

Według raportu PIE (Czernicki i in., 2020), w 2018 r., czyli przed pandemią, we wszystkich państwach Unii Europejskiej udzielono łącznie 2,7 mld noclegów. Polska zajmowała 9. miejsce wśród państw Unii Europejskiej z łączną liczbą 88,9 mln udzielonych noclegów. Pandemia sprawiła, że w 2020 roku w porównaniu z 2019 roku nastąpił 49-procentowy spadek korzystających z turystycznej bazy noclegowej. W 2021 roku z turystycznych obiektów noclegowych skorzystało 22,2 mln turystów, było to 24,2% więcej niż w roku 2020 (rys. 2.).

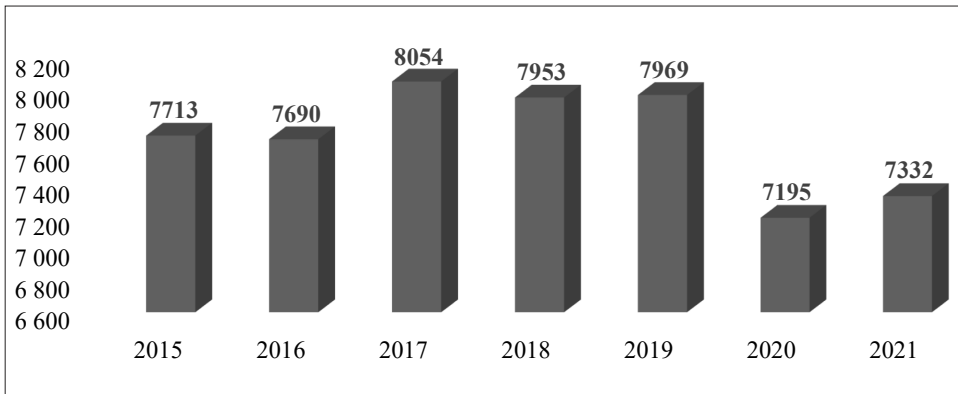
⁵ <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-polsce-w-obliczu-pandemii-covid-19,13,1.html> (2022.06.10).

Rys. 2. Korzystający z obiektów noclegowych posiadających 10 lub więcej miejsc noclegowych

Źródło: opracowanie na podstawie: (*Turystyka*, kolejne wydania dla lat 2015–2021).

Ważną działalnością, wchodzącą w skład sektora turystycznego gospodarki, jest gastronomia. Ze względu na duże ryzyko zarażenia wirusem działalność branży gastronomicznej także została ograniczona. Część punktów gastronomicznych broniąc się przed skutkami pandemii oferowała posiłki „na wynos”, część starała się działać zgodnie z wytycznymi reżimu sanitarnego. Rysunek 3. przedstawia placówki gastronomiczne znajdujące się w bazie noclegowej turystyki.

Rys. 3. Placówki gastronomiczne w bazie noclegowej turystyki w latach 2015–2021

Źródło: opracowanie na podstawie: (*Turystyka*, kolejne wydania dla lat 2015–2021)

W roku 2020, w porównaniu z latami wcześniejszymi, obserwujemy spadek liczby placówek gastronomicznych. Był on głównie spowodowany wprowadzeniem długotrwałych ograniczeń związanych z rozprzestrzenianiem się epidemii COVID-19 i wprowadzaniem kolejnych obostrzeń. W połowie roku 2021,

w porównaniu do roku 2020 liczba funkcjonujących placówek gastronomicznych wzrosła o 1,9%. W 2020 roku przychody ogółem z działalności gastronomicznej w cenach bieżących wyniosły tylko 37,6 mld zł i w porównaniu z rokiem 2019 spadły o 26,0%. W 2021 roku przychody ogółem z działalności gastronomicznej w cenach bieżących wyniosły 48,7 mld zł i w porównaniu z rokiem 2020 wzrosły o 29,3%. Na wysoki wzrost przychodów wpłynął znacznie krótszy okres ograniczeń działalności związanych z epidemią COVID-19 niż w roku 2020. Negatywne skutki pandemii silnie odczuła gastronomia hotelowa. Najbardziej ucierpiały lokale, których oferta nie była przystosowana do sprzedaży z dowozem, czy na wynos. Kilkakrotne wprowadzanie lockdownu sprawiło, że tysiące punktów w całym kraju musiało wybierać między likwidacją a zawieszeniem działalności. Według danych GUS w 2020 roku było 64,4 tys. placówek gastronomicznych, z czego 40,5% stanowiły punkty gastronomiczne, 27,4% – restauracje, 26,6% – bary, a stołówki – 5,5%. W porównaniu z rokiem 2019 ogólna liczba placówek gastronomicznych spadła o 10,9%. O 23,3% spadła liczba stołówek, barów o 12,3%, restauracji o 11,7% oraz punktów gastronomicznych o 7,4%. W 2021 roku liczba placówek gastronomicznych wzrosła do ok. 74,2 tys., w tym 39,8% stanowiły punkty gastronomiczne, 28,5% – restauracje, 26,1% – bary, stołówki – 5,6%. Ogólna liczba placówek gastronomicznych w 2021 roku wzrosła o 15,1% w porównaniu z 2020 rokiem.

Analiza danych statystycznych pozwala stwierdzić, że dynamiczny rozwój branży turystycznej został zatrzymany pandemią Covid-19. Branża turystyczna odnotowała spadek dochodów i jest jednym z sektorów gospodarczych, który najbardziej odczuł skutki pandemii (Laskowicz, 2021). A. Santos Del Valle (2020) uważa, że skutki wpływu pandemii na sektor turystyczny można złagodzić poprzez niskoprocentowe pożyczki lub ulgi podatkowe kierowane bezpośrednio do podmiotów gospodarczych należących do tej branży. Podkreśla przy tym różnorodność uwarunkowań każdego kraju i konieczność bezpośrednich konsultacji z podmiotami branży turystycznej w danym kraju. Panasiuk (2020) do działań ograniczających skutki pandemii zalicza: gwarancje kredytowe, dofinansowanie wynagrodzeń pracowników, umorzenie zobowiązań podatkowych oraz ulgi w płaceniu składek ubezpieczeń społecznych. W analizie badań wpływu epidemii na stan gospodarki turystycznej, poza analizą wskaźników ekonomicznych Panasiuk zwraca uwagę na kwestie zachowań turystycznych w okresie epidemii, podkreśla, że należy się spodziewać, iż powrót i zachowanie społeczeństw w zakresie turystyki do okresu z przed pandemii będzie wymagało czasu. Według K. Stojczew (2021) na zaistniałą sytuację w branży turystycznej spowodowaną pandemią koronawirusa SARS-CoV-2 wpłynęła sama specyfika branży polegająca na przemieszczaniu się i przebywaniu w dużych skupiskach ludzi, co sprzyja rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych. Poza tym czynnikiem, który wpłynął na kondycję ekonomiczną sektora usług turystycznych, jest osłabienie tempa wzro-

stu gospodarczego wywołane pandemią. Oprócz skutków ekonomicznych należy także zwrócić uwagę na aspekt socjologiczny skutków pandemii, w tym relacje międzyludzkie spowodowane dystansem społecznym, brak wymiany kulturowej czy językowej (Staszewska, 2022). Istotny wpływ np. na spadek korzystania z bazy noclegowej miało także ograniczenie podróży służbowych, które w ostatnim czasie zostało uregulowane. 7 kwietnia 2023 roku weszły w życie nowe przepisy o pracy zdalnej i okazjonalnej pracy zdalnej (24 dni w roku) (Dz.U. z 2023 r., poz. 240).

Z raportu „Turystyka i Covid-19” opartego na danych Światowej Organizacji Turystyki (UNWTO) wynika, że turystyka jest jednym z sektorów najbardziej dotkniętych pandemią Covid-19 (*Turystyka i Covid-19*, [http](http://www.unwto.org)). Niektóre branże, np. transport, hotelarstwo, gastronomia doświadczyły nadwyżki zdolności produkcyjnych natomiast inne (opieka zdrowotna, transport medyczny) borykały się z nagłym wzrostem zapotrzebowania. Pluta-Olearnik (2021, s. 136) wymienia działania, na które podmioty branży usługowej borykające się ze skutkami pandemii i otwarte na nowe wyzwania powinny zwrócić uwagę. Należą do nich: rozwój oferty turystycznej dostarczanej „na odległość” (np. zwiedzanie atrakcyjnych miejsc na świecie w rzeczywistości w czasie z przewodnikiem), oferta usług dla VFR (*visiting friends and family*) i FIT (*free independent travel*), gdzie dużym zainteresowaniem będą się cieszyć destynacje o małej gęstości turystów. Dużego znaczenia będzie nabierać możliwość samodzielnej rezerwacji i cyfrowej sprzedaży oferty turystycznej oraz strategii rozwoju lokalnego dostosowane do nowej rzeczywistości.

Na rozwój i panującą obecnie sytuację w branży turystycznej ma wpływ wiele czynników, do których między innymi można zaliczyć: wzrost poziomu zamożności społeczeństwa, zwiększającą się ilość czasu wolnego, czy chęć poznawania świata. Do oceny branży turystycznej oprócz przedstawionych charakterystyk liczbowych wykorzystuje się także wskaźniki natężenia, np. wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Schneidera, wskaźnik intensywności ruchu turystycznego według Charvata oraz wskaźnik funkcji turystycznej Baretje'a (por. Kurek, 2007). Na potrzeby artykułu ograniczono się tylko do analizy podstawowych charakterystyk liczbowych.

PODSUMOWANIE

W latach 2019–2021 w branży turystycznej nastąpiła dość silna dynamika zmian. Sektor usług turystycznych z powodu ograniczeń w działalności gospodarczej, podróżach i kontaktach społecznych został silnie dotknięty przez pandemię COVID-19. Kryzys w branży turystycznej doprowadził do upadłości wielu firm, co może oznaczać spadek realnej podaży i wpłynąć na wzrost cen usług tury-

stycznych. Ocena i oszacowanie skutków wpływu pandemii na usługi turystyczne wymaga dłuższego czasu i dalszych badań w celu przeciwdziałania i ograniczenia negatywnych skutków. Obecnie dla branży turystycznej kluczowe powinno być umacnianie turystyki krajowej, która jest mniej uzależniona od czynników zewnętrznych niż turystyka międzynarodowa. Szansą może być także turystyka uzdrowskowa i sanatoryjna z szeroką ofertą kierowaną do osób, które wymagają rehabilitacji po przebyciu koronawirusa. Szerszy wachlarz usług powinny także oferować obiekty hotelowe. Pandemia dowiodła, że duże znaczenie dla rozwoju branży turystycznej ma wykorzystanie nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych. Coraz większego znaczenia nabiera dostępność ofert biur podróży w Internecie oraz możliwość dokonania ich rezerwacji online. Istotne znaczenie mają także programy wsparcia, których celem jest nie tylko odbudowa branży turystycznej, ale także nadanie jej nowego kształtu na wysokim światowym poziomie.

BIBLIOGRAFIA

- Adach-Stankiewicz, E., Matulska-Bachura, A. (2011). *Rynek wewnętrzny w 2010 r.* Pobrane z: https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/CH_rynek_wewnetrzny_w_2010.pdf (2022.05.07).
- Bartoszewicz, W., Skalska, T. (2006). *Zagraniczna turystyka przyjazdowa do Polski w 2005 roku.* Warszawa: Instytut Turystyki.
- Bąk, I. (2013). *Statystyczna analiza aktywności turystycznej seniorów w Polsce.* Szczecin: Wydawnictwo Uczelniane Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie.
- Budżety gospodarstw domowych*, kolejne wydania dla lat 2015–2021, Warszawa: GUS.
- Czernicki, Ł., Kukołowicz, P., Miniszewski, M. (2020). *Branża turystyczna w Polsce, obraz sprzed pandemii.* Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny. Pobrane z: https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2020/05/PIE-Raport_Turystyka.pdf (2022.05.14).
- Dominiak, J. (2022a). Sektor usług w aglomeracji poznańskiej – zmiany w obliczu pandemii COVID-19. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 62, 31–45. DOI:10.14746/rpr.2022.62.03.
- Dominiak, J. (2022b). Wpływ pandemii COVID-19 na zmiany w sektorze usług w Polsce. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 36 (2), 126–136. DOI 10.24917/20801653.362.8.
- Dziedzic, E., Skalska, T. (2012). *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju rynku usług turystycznych w Polsce.* Warszawa: Stowarzyszenie na Rzecz Badania, Rozwoju i Promocji Turystyki.
- Flejterski, S., Panasiuk, A., Perenc, J., Rosa, G. (red.). (2005). *Współczesna ekonomika usług.* Warszawa: PWE.
- Gaworecki, W.W. (2010). *Turystyka.* Warszawa: PWE.
- Giergała, J. (1969). *Turystyka w gospodarce narodowej.* Warszawa: PWE.

- Hon, K.L. (2013). Severe respiratory syndromes: Travel history matters. *Travel Medicine and Infectious Disease*, 11(5), 285–287. DOI: 10.1016/j.tmaid.2013.06.005.
- Juszczak, A. (2020). *Trendy rozwojowe turystyki w Polsce przed i w trakcie pandemii COVID-19*. Pobrane z: https://www.silesiasot.pl/wpcontent/uploads/2021/01/Ekspertyza_Trendy-rozwojowe-turystyki-w-Polsce-przed-i-w-trakcie-pandemii-COVID-19.pdf (2022.05.12).
- Kurek, W. (red.). (2007). *Turystyka*. Warszawa: PWN.
- Laskowicz, P. (2021). Sektor turystyczny w obliczu kryzysu spowodowanego wybuchem pandemii COVID-19. *Progress. Journal of Young Researcher*, 9–10, 174–183. DOI: 10.26881/prog.2021.10.04.
- Matczak, A. (1992). *Model badań ruchu turystycznego. Studium metodologiczne*. Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Naumowicz, K. (1987). *Turystyka. Część I. Wiadomości ogólne*. Wydawnictwo Uczelniane PS, Szczecin
- Panasiuk, A. (2020). Przyczynek do badań nad wpływem pandemii na stan gospodarki turystycznej. *Turystyka w Naukach Społecznych. Ekonomia i Finanse*, 3, 55–70.
- Pluta-Olearnik, M. (2021). Usługi w nowej rzeczywistości z perspektywy dostawców usług i konsumentów. W: W. Nowak, K. Szalonka (red.), *Zdrowie i style życia: ekonomiczne, społeczne i zdrowotne skutki pandemii* (s. 125–138). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. DOI:10.34616/142070.
- Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, kolejne wydania 2016–2021. Warszawa: GUS.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii – Polska w RPA (Dz.U. z 2020 r., poz. 491).
- Rynek wewnętrzny w 2010 roku*. (2011). Warszawa: GUS.
- Santos Del Valle, A. (2020). *The tourism industry and the impact of COVID-19 scenarios and proposals*. Madryt: Global Journey Consulting.
- Staszewska, A. (2022). Zarządzanie kryzysem w turystyce podczas pandemii COVID-19. *Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania GWSH*, 17, 100–109. DOI: 10.53259/2022.17.11.
- Stojczew, K. (2021). Ocena wpływu pandemii koronawirusa na branżę turystyczną w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 65(1), 157–172. DOI:10.15611/pn.2021.1.09.
- Terminologia turystyczna. Zalecenia WTO, ONZ-WTO*. (1995). Warszawa: Instytut Turystyki.
- Turystyka i COVID-19. Pobrane z: <https://www.unic.un.org.pl/oionz/raport:-turystyka-i-covid-19/3373> (22.05.28).
- Turystyka w Polsce w obliczu pandemii COVID-19*. Pobrane z <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-polsce-w-obliczu-pandemii-covid-19,13,1.html> (2022.06.10).
- Turystyka, kolejne wydania dla lat 2015–2021*. Warszawa: GUS.

Turystyka w 2021 r. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2021-roku,1,19.html> (2022. 07.10).

Ustawa z dnia 1 grudnia 2022 r. o zmianie ustawy Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2023 r., poz. 240).

Streszczenie

Sytuacja spowodowana pandemią koronawirusa wpłynęła na całą gospodarkę kraju, a szczególnie na sektor usług turystycznych. W ostatnich latach branża turystyczna była jedną z dynamicznie rozwijających się stref gospodarki w Polsce. Wynikało to ze wzrostu zamożności Polaków i zmian zachodzących w strukturze ich konsumpcji. Dzięki wyższym dochodom Polacy więcej przeznaczali na wyjazdy turystyczne, kulturę, rekreację oraz gastronomię. Intensywny rozwój sektora usług turystycznych został zakłócony pandemią wirusa COVID-19. Lęk przed chorobą oraz restrykcyjne administracyjne utrudniające przemieszczanie się wpłynęły na kryzys w branży turystycznej.

Celem artykułu jest ocena wpływu pandemii COVID-19 na rozwój usług turystycznych. Dla potrzeb realizacji postawionego celu wykorzystano jednopodstawowe i łańcuchowe indeksy dynamiki. Poddano analizie poziom wartości dodanej brutto i zatrudnienia w branży usług turystycznych na tle innych usług. Poza tym dokonano analizy wydatków na cele turystyczne, liczby obiektów turystycznych oraz placówek gastronomicznych. Analiza zmian zachodzących w sektorze usług w Polsce objęła okres 2015–2021 i została przeprowadzona na podstawie danych opublikowanych przez GUS.

Wyniki badania pozwalają stwierdzić, że pandemii COVID-19 negatywnie wpłynęła na kryzys w sektorze usług turystycznych. Najbardziej dotknęła branżę związaną z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi. Dynamika zmian zachodzących w branży turystycznej jest stosunkowo duża. Największe zmiany wśród analizowanych wskaźników miały miejsce w 2020 roku. Sytuacja w sektorze turystyki stopniowo wraca do normy, ożywienie w wyjazdach krajowych i zagranicznych jest zauważalne od 2022 roku. Kryzys w branży turystycznej wywołany przez pandemię koronawirusa wymaga dalszych badań i podejmowania działań ograniczających jego skutki.

Słowa kluczowe: sektor usług, turystyka.

Impact of the COVID-19 pandemic on the tourism industry in Poland

Summary

The situation caused by the coronavirus pandemic has affected the entire economy of the country, especially the tourist services sector. In recent years, the tourism industry has been one of the most dynamically developing areas of the economy in Poland. This results from the increase in the wealth of Poles and the changes taking place in the structure of their consumption. Thanks to higher incomes, Poles are spending more on tourist trips, culture, recreation and gastronomy. The intensive development of the tourist services sector was disrupted by the COVID-19 virus pandemic. Fear of illness and administrative restrictions hindering movement contributed to the crisis in the tourism industry.

The aim of the article is to assess the impact of the COVID-19 pandemic on the development of tourist services. To achieve the set goal, single-base and chain indices of dynamics were used. The level of gross value added and employment in the tourist services industry compared to other services was analysed. In addition, an analysis of expenditure on tourism, the number of tourist

facilities and catering establishments was carried out. The analysis of changes taking place in the service sector in Poland covered the period 2015–2021 and was carried out based on data published by the Central Statistical Office.

The results of the study show that the COVID-19 pandemic has had a negative impact on the crisis in the tourism services sector. The industry related to accommodation and food services has been most affected. The dynamics of changes taking place in the tourism industry are relatively high. The largest changes among the analysed indicators took place in 2020. The situation in the tourism sector is gradually returning to normal, the revival in domestic and foreign trips has been noticeable since 2022. The crisis in the tourism industry caused by the coronavirus pandemic requires further research and action to limit its effects.

Keywords: service sector, tourism.

JEL: L83, Z32.

Wskazówki dla Autorów

1. Tematyka czasopisma koncentruje się na relacjach pomiędzy nierównościami ekonomiczno-społecznymi a procesami wzrostu i rozwoju społeczno-gospodarczego. Główny nurt rozważań odnosi się do problemów ekonomicznych, które rozpatrywane są z perspektywy interdyscyplinarnej. Preferowane są teksty respektujące wielowymiarowe sprzężenia sfery gospodarczej z innymi wymiarami ludzkiej aktywności (społecznym, aksjologicznym, wiedzy, polityki, natury i biologii, konsumpcji i technologii).

2. Redakcja przyjmuje do oceny i publikacji teksty oryginalne, niepublikowane przez inne wydawnictwa, o charakterze naukowym (o charakterze teoretycznym, weryfikujące teorie, koncepcje, modele na bazie badań empirycznych, studia przypadków i inne empiryczne badania, komunikaty, recenzje, polemiki) wpisujące się w zakres czasopisma.

3. Redakcja przyjmuje teksty przygotowane w języku angielskim lub w języku polskim. Opracowania powinny być przygotowane zgodnie z wytycznymi przedstawionymi w szablonie dostępnym na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>, o objętości do 35 000 znaków (ze spacjami), wraz ze streszczeniem w języku polskim oraz języku angielskim.

4. Przypisy wyjaśniające należy zamieszczać na dole strony, natomiast odwołania bibliograficzne w tekście w układzie zgodnym ze stylem APA, podając w nawiasie nazwisko autora, rok wydania dzieła oraz przywoływane strony. Na końcu artykułu należy umieścić bibliografię przygotowaną w stylu APA uporządkowaną w kolejności alfabetycznej. Autorzy proszeni są o zweryfikowanie przytaczanej bibliografii w bazie CrossRef <http://www.crossref.org/guestquery> i umieszczenie w wykazie bibliograficznym numerów DOI cytowanych pozycji literaturowych.

5. Autorzy tekstów proszeni są o podanie tytułu naukowego oraz afiliacji (nazwy uczelni lub innej jednostki), danych kontaktowych (adres e-mail, numer telefonu, adres korespondencyjny) oraz numeru ORCID.

6. Opracowania należy przesłać drogą elektroniczną za pośrednictwem formularza zgłoszeniowego w systemie OJS (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg>).

7. Opracowania zakwalifikowane przez Komitet redakcyjny, lecz przygotowane w sposób niezgodny z wymaganiami formalnymi, będą odsyłane do autorów z prośbą o dostosowanie do wymagań redakcji.

8. W celu zapewnienia wysokich standardów etycznych postępowania w procesie wydawniczym redakcja kieruje się procedurami opracowanymi przez *Committee on Publication Ethics* (COPE), które są dostępne na stronie czasopisma (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg/ethics>).

9. W trosce o rzetelność i uczciwość w nauce redakcja podejmuje działania przeciwdziałające przypadkom *ghostwriting* (nieujawniania wkładu w powstanie publikacji) i *guest authorship* (braku lub znikomego wkładu osoby wskazanej jako autor). Autorzy są zobowiązani do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie publikacji (podanie afiliacji oraz kontrybucji poszczególnych osób) oraz do udzielenia informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów (*financial disclosure*).

10. Autorzy proszeni są o przesłanie stosownej informacji o powstaniu publikacji i jej finansowaniu według wzoru dostępnego na stronie <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>. Skan podpisanego *Oświadczenia* należy przesłać drogą elektroniczną do redakcji za pośrednictwem systemu OJS, a oryginał *Oświadczenia* należy przesłać na adres redakcji: Redakcja czasopisma „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy”, Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Ekonomii i Finansów, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów.

11. Wszystkie publikowane artykuły są recenzowane w trybie anonimowym według modelu *double-blind review process* (recenzent nie zna tożsamości autora, a autor nie otrzymuje informacji o osobie recenzenta). Podstawą publikacji tekstu są dwie pozytywne recenzje. Zasady recenzowania publikacji są dostępne na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/reviews>.

12. Autorzy artykułów są zobowiązani do uwzględnienia uwag recenzentów lub merytorycznego uzasadnienia braku akceptacji tych uwag. W przypadku rozbieżnych ocen recenzentów, artykuł może być skierowany do publikacji, pod warunkiem uzyskania pozytywnej opinii trzeciego recenzenta lub komitetu redaktorów tematycznych. W przypadku dwukrotnej negatywnej oceny tekstu redakcja odrzuca możliwość publikacji artykułu.

13. W dalszych etapach procesu wydawniczego artykuły zawierające metody statystyczne poddawane są korekcie statystycznej. W ramach prac realizowanych przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego materiał poddawany jest ponadto korekcie językowo-stylistycznej. Redakcja zastrzega sobie prawo do zmian w tytułach i skrótach, poprawek redakcyjnych zgodnie ze standardami czasopisma.

14. Zgłaszając tekst do redakcji autor zgadza się na jego publikację w formie papierowej oraz elektronicznej w ramach czasopisma, bez honorarium z tego tytułu.

15. Zgłaszając artykuł autor udziela Wydawcy czasopisma „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” zgody na rozpowszechnianie utworu w wersji elektronicznej w formule *open access* na licencji Creative Commons (CC BY-SA) (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>).

16. Autorzy zgłaszający teksty nie ponoszą opłaty wstępnej związanej z przyjęciem artykułu do oceny. Po merytorycznej akceptacji tekstu autorzy ponoszą koszty wydawnicze związane z publikacją tekstów. Wynika to z faktu, że „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” są czasopismem samofinansującym się, a opracowania udostępniane są w trybie otwartego dostępu. Szczegóły dotyczące płatności znajdują się na stronie: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/authors-guide>.

Guidelines for Authors

1. The Journal focuses on social and economic aspects of the relations between inequalities and development. The Journal prefers studies which discuss economic problems from an interdisciplinary perspective. It devotes special attention to studies on the connections of economy with other fields of human activity (such as sociology, axiology, knowledge, politics, nature and biology, consumption and technology).

2. The Editorial Board accepts original and unpublished research papers touching upon the problematic aspects of economics, which are in line with the scope of the Journal. The Editorial Board accepts the following for review and publication: theoretical research, papers which verify theories, ideas and models based on empirical research, case studies and other empirical research, statements, reviews and refuting studies.

3. The Editorial Board accepts papers in English or Polish. Authors are responsible for the language quality in their paper, and it is strongly recommended to have your manuscript checked by a native speaker or an English language specialist before submission, in order to ensure that the language is acceptable. Papers must be drafted in line with the guidelines provided in the template available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/index> (up to 35,000 characters, including abstracts in Polish and in English).

4. Explanatory footnotes must be placed at the bottom of the page, while references in the text must be consistent with APA style, with the name of the author, the publication year of the work cited and the relevant pages in brackets. The manuscript must end with references prepared according to APA style, organised alphabetically. Authors are requested to verify their references in the CrossRef database (www.crossref.org/guestquery) and provide DOI numbers for the respective items.

5. Authors are requested to state their degree, affiliation (name of the university or another unit), contact details (e-mail address, phone number, contact address) and ORCID.

6. All submissions should be made online at the Journal's submission system (<https://journals.ur.edu.pl/nsawg/index>). New users will need to create an account.

7. After submission all papers are evaluated by the editorial office and may be immediately rejected if they are considered to be out of the Journal's scope or otherwise unfit for consideration. Papers which passed an initial evaluation but which fail to meet the formal requirements may be sent back to the Authors for corrections.

8. In order to ensure high ethical standards in the publishing process, the Editorial Board follows the guidelines developed by the *Committee on Publication Ethics* (COPE) (see more information at: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/ethics>).

9. Authors must provide information about their respective contributions to the paper, sources of financing, and contributions of research institutions, societies and other entities (*financial disclosure*). The Editorial Board will take action against any cases of *ghostwriting* (the authorship does not comprise all persons eligible for co-authorship or the acknowledgements

do not mention all persons eligible for being listed there) or *guest authorship* (the authorship comprises a person or persons who are not eligible for authorship).

10. All Authors are asked to send relevant information concerning the authorship and financing of the publication, in accordance with the Declaration form available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg>. The copy of signed Declaration must be submitted using the Journal's submission system. The original Declaration must be sent to: "Social Inequalities and Economic Growth" Editorial Office, University of Rzeszów, Institute of Finance and Economics, Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów, Poland.

11. All submitted papers are subject to a double-blind review process, in which the Author's name is not disclosed to the Reviewer, and the Reviewer's name is not disclosed to the Author. The Author must receive two positive reviews for the paper to be published (see more information at: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/reviews>).

12. Authors must take into account the Reviewers' remarks and comments or provide reasons for refusing to accept them. Should the Reviewers provide contrary assessments, the paper will be accepted for publication if the third Reviewer or the committee of Subject Editors provide a positive review. Two negative reviews mean that the paper is rejected by the Editorial Board. The final decision whether or not to publish the paper rests with the Editorial Board.

13. In further stages of the publication process, papers implementing statistical methods will be subject to statistical editing. The Publishing Office of the University of Rzeszów also provides language editing for the papers published.

14. By submitting their manuscript to the Editorial Board, the Author agrees to have it published in paper and electronic form without remuneration.

15. Individual papers are published open access under *Creative Commons* (CC BY-SA) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>). The Journal is copyright The Publishing Office of the University of Rzeszów ©.

16. Authors willing to publish their papers in the Journal must cover the costs related to the publication of their papers – APC (all costs of the peer-review process, professional production of the papers, in addition to other publishing functions) as "Social Inequalities and Economic Growth" is a full open access journal. There are no charges for rejected articles and no submission charges. Payment details are available on: <https://journals.ur.edu.pl/nsawg/authors-guide>.

**Zanim zdecydujesz się na zakupy z importu,
upewnij się,
czy krajowi producenci nie dostarczą Ci
lepszyc produktóv za niższą cenę.**

DZIĘKI TEMU:

- tworzysz perspektywę wzrostu Twoich wynagrodzeń;
- chronisz siebie przed większymi podatkami;
- eliminujesz ryzyko utraty pracy;
- chronisz krajowe firmy przed bankructwem;
- walczysz z deficytem w bilansie handlowym;
- pomagasz w uwolnieniu Polski z dęgu publicznego.

**TAKI PATRIOTYZM WYPIERA NIEUCZCIWĄ
KONKURENCJĘ I UBÓSTWO**